

Tartu Ülikool

Filosoofiateaduskond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Marianne Tähe

**MUSLIMI VENNASKONNA LOOMINE JA TEGEVUS
ḤASAN AL-BANNĀ AJAL**

Magistritöö

Juhendajad: Professor Mati Laur

Magister Üllar Peterson

Tartu 2015

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
Historiograafia.....	4
Uurimuse eesmärk.....	6
1. EGIPTUSE ÜHISKOND JA POLIITIKA 19. SAJANDIST 1950. AASTATENI.....	9
1.1. Muutused Egiptuses pikal 19. sajandil	9
1.2. Püüdlus liberaalse riigikorra poole	13
1.3. Liberaalse eksperimendi läbikukkumine	19
2. MUSLIMI VENNASKONNA LOOMINE NING ESIALGNE TEGEVUS EGIPTUSE ÜHISKONNAS	26
2.1. Ḥasan al-Bannā – Muslimi Vennaskonna vaimne isa	26
2.2. Ülesehitustöö – Muslimi Vennaskonna tegevus aastatel 1928-1935	32
2.3. Muslimi Vennaskonna ideoloogia	40
3. MUSLIMI VENNASKONNA TEGEVUS EGIPTUSE POLIITIKAS AASTATEL 1936-1949.....	52
3.1. Poliitilise tegevuse algus.....	52
3.2. Suhted teiste poliitiliste jõududega enne Teist maailmasõda	62
3.3. Teine maailmasõda kui pöördepunkt.....	66
3.4. Hiilgus ja allakäik. Aastad 1945-1949.	74
3.5. Poliitiline vägivald – valik või paratamatus?	83
KOKKUVÕTE.....	89
KASUTATUD KIRJANDUS	97
SUMMARY	104
LISA 1. VÕIMUVÕITLUSES OSALENUD PARTEID JA ORGANISATSIOONID	107
LISA 2. MUSLIMI VENNASKONNA ÜLESEHITUS 1940. AASTAL	113

SISSEJUHATUS

Muslimi Vennaskonna¹ (*al-Ikhwān al-Muslimūn*) loomist 1928. aastal peetakse islami politiseerumise alguseks. Tegemist on esimese islamifundamentalistliku liikumisega, millel on tänaseks välja kujunenud väga lai ning mitmekülgne toetajaskond ja võrgustik² ning millest on alguse saanud teisigi organisatsioone.³ On huvitav mõelda, mis võiks olla 87 aastat tegutsenud organisatsiooni fenomen. Olgugi, et suurem osa sellest ajast on tulnud eksisteerida varjatult, säilitati piisav toetajaskond, kes organisatsiooni ideoloogiat edasi kandsid. Esimest korda pärast pikki aastaid ilmus Muslimi Vennaskond laiema üldsuse ette pärast 2004. aasta rahutusi Egiptuses, mis sundisid 1981. aastast alates presidendiks olnud Ḥusnī Mubārakit (s. 1928) poliitilist süsteemi liberaliseerima ning 2005. aasta valimistel kuulutama välja mitu presidendikandidaati. Laialt on levinud arvamus, et valimistulemusi võltsiti, sest Mubārak sai juba seitsmenda võidu.⁴

Ilmselt oleks toona võimule saanud Muslimi Vennaskond, kui neid takistatud poleks.⁵ Nad ei andnud aga alla: Muslimi Vennaskonna poolt loodud Vabaduse ja Õigluse Partei sai 2011. aasta parlamendivalimistel suisa 43% häältest, samas kui teised islamistlikud parteid said 25% ning 32% häältest jaotus 15 erineva poliitilise jõu vahel⁶. Ühtlasi sai 2012. aastal riigi presidendiks Muslimi Vennaskonna liige Muḥammad Mursī (s. 1951). Kuigi Egiptust on viimasel viiel aastal tabanud väga suured poliitilised muutused, räägivad need üsna muljetavaldavad numbrid siiski suurest poolehoiust. 2014. aastal saadeti partei küll Egiptuse

¹ Edaspidi ka lihtsalt „Vennaskond“ või „Muslimi Vennad“.

² BASSAM TIBI: Religious extremism or religionization of politics? The ideological foundations of political Islam. – Radical Islam and International Security. Challenges and responses. Toim. Hillel Frisch, Efraim Inbar. London, New York 2009, lk 11-37, siin lk 12.

³ Üheks selliseks on Palestiinas tegutsev Ḥamās, kes on Muslimi Vennaskonnalt üle võtnud idee tegeleda sotsiaalhoolekandega. Ḥasan al-Bannā tekst „Valguse poole“ julgustas neid tsiviilelanikke ühiskonda kaasama. – MICHAEL IRVING JENSEN: The Political Ideology of Hamas. A Grassroots Perspective. London, New York 2009, lk 56, 173; Sealjuures on Ḥamās (*Ḥaraka al-Muqāwama al-Islāmīyya*) ainus Muslimi Vennaskonnast välja kasvanud vägivalda tarvitav organisatsioon. – REUVEN PAZ: Jihadists and nationalist Islamists: Al-Qa’ida and Hamas. – Fault Lines in Global Jihad. Organizational, strategic, and ideological fissures. Toim. Assaf Moghadam, Brian Fishman. London, New York 2011, lk 203-219, siin lk 203.

⁴ PETER R. DEMANT: Islam vs Islamism. The Dilemma of the Muslim World. Westport, Connecticut, London 2006, lk 105.

⁵ MONTE PALMER, PRINCESS PALMER: Islamic Extremism. Causes, Diversity, & Challenges. Plymouth 2008, lk 3.

⁶ EVA BELLIN: A Modest Transformation: Political Change in the Arab World after the „Arab Spring“. – The Arab Spring. Will it lead to democratic transitions? Toim. Clement Henry, Jang Ji-Hyang. New York 2012, lk 33-52, siin lk 43-44.

kõrgema halduskohtu poolt laiali⁷, kuid Muslimi Vennaskonna kodulehel oleva teate kohaselt tegutsetakse põrandaaluse organisatsioonina edasi⁸.

Muslimi Vennaskonna tegevus ja olemus on tekitanud vastakaid arvamusi. Ameerika politoloog Marc Lynchi arvates üritab Vennaskond eesmärkideni jõuda kehtivasse poliitilisse, sealhulgas demokraatlikusse raamistikku sobituda püüdes. Tõelised džihadistid seevastu peavad demokraatlikku ühiskonnakorda islami vastaseks, mistõttu tuleb see lammutada. Kuigi mitmed aspektid nende kahe retoorilises raamistikus sarnanevad, näiteks soov luua šariaadil põhinev islamiriik, erineb suurel määral eesmärkideni jõudmise viis ja arusaam, milline see riik ikkagi olla võiks.⁹ Radikaalseid rühmitusi uurinud Jonathan S. Paris aga peab just mittevägivaldseid poliitilisi islamiste pikemas perspektiivis ohtlikemaks, sest nad saavad varjatumalt oma tõelist agendat ellu viia.¹⁰

Muslimi Vennaskonna ohtlikkuse aste on teinekord pigem usu küsimus, kuid kahtlemata on tegemist olulise organisatsiooniga. Liiatigi veel nüüd, kus kevadel ilmunud Kaitsepolitsei aastaraamatus 2014 on mainitud, et organisatsioon on üritanud ka Eestis püsivaid kontakte luua¹¹. Arvan, et eestikeelset informatsiooni Muslimi Vennaskonna ajaloo ning tegevuse kohta ei ole piisavalt. Sellest annab tunnistust näiteks Vennaskonna eestikeelne Vikipeedia leht¹², mis põhineb vaid mõnel üksikul ajaleheartiklil. Minu magistritöö eesmärk on täita lünk selle kauge, kuid aina lähedasema organisatsiooni kohta teabe andmisel ning võiks huvi pakkuda nii ajaloolastele kui lihtsalt teemast huvitatutele.

Historiograafia

Võiks arvata, et Muslimi Vennaskonda on nüüdseks uuritud läbi ja lõhki: on ju tegemist esimese omataolise islamistliku massiliikumisega Lähis-Idas ja Põhja-Aafrikas ning mängib tänaseni Egiptuse poliitilises elus kesket rolli. Päris nii see siiski pole ning erinevaid aspekte

⁷[<http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/108081/Egypt/Politics-/Egyptian-court-dissolves-Brotherhood%E2%80%99s-Freedom-and.aspx>] (19.04.2015)

⁸[<http://ikhwanweb.com/article.php?id=31741>] (19.04.2015)

⁹BRIAN FISHMAN, ASSAF MOGHADAM: Conclusion: jihadi fault lines and counterterrorism policy. – Fault Lines in Global Jihad. Organizational, strategic, and ideological fissures. Toim. Assaf Moghadam, Brian Fishman. London, New York 2011, lk 232-255, siin lk 243.

¹⁰JONATHAN S. PARIS: Explaining the causes of radical Islam in Europe. – Radical Islam and International Security. Challenges and responses. Toim. Hillel Frisch, Efraim Inbar. London, New York 2009, lk 121-133, siin lk 129.

¹¹Kaitsepolitsei aastaraamat 2014. Koostanud Harrys Puusepp, lk 23. – [https://www.kapo.ee/cms-data/_text/38/44/files/kapo-aastaraamat-2014-ee.pdf] (13.04.2015)

¹²[http://et.wikipedia.org/wiki/Moslemi_Vennaskond] (27.11.2015)

käsitlevaid uurimusi ilmub jätkuvalt. Kuna originaalallikate lugemine eeldaks araabia keele oskust, olen pidanud piirduma peamiselt inglisekeelse kirjandusega, mis küll tänu oma põhjalikkuse ning allikatele tuginemisele suureks takistuseks ei tohiks olla. Eesti keeles siinkirjutajale teadaolevalt põhjalikumaid uurimusi käsitletava perioodi Muslimi Vennaskonna kohta ilmunud ei ole; küll aga on Üllar Peterson oma bakalaureusetöö kaitsnud Ḥasan al-Bannāst hilisema organisatsiooni liidri Sayyid Qutbi (1906-1966) ideoloogiast¹³. Muus osas on Vennaskonda peamiselt käsitletud möödaminnes, ühe osana Egiptuse poliitilisest ajaloost¹⁴.

Mujal maailmas on sellest organisatsioonist kirjutatud üsna palju, kuid tihti fragmentaarselt ja aupaklikkust üles näidates põhjanevate teoste ees. Tähtsaimateks ning põhjalikemateks lääne autorite sulest ilmunud Muslimi Vennaskonda puudutavateks teosteks saab pidada Richard P. Mitchelli „*The Society of the Muslim Brothers*’it“ (1969), Brynjar Lia „*The Society of the Muslim Brothers in Egypt*’it“ (1998) ning Gudrun Krämeri „*Hasan al-Banna*’t“ (2010), mida ka mul õnnestus kasutada. Mitchell veetis 1950. aastatel mitu aastat Egiptuses ning omas kontakte Muslimi Vennaskonna tähtsaimate liikmetega. Seetõttu arvati aastaid, et uute uurimustega oleks raske midagi uut lisada. Nagu aga Lia oma raamatu sissejuhatuses märgib, puudub sellel raamatul piisav ajalooline perspektiiv, sest Muslimi Vennaskonna asutamisperioodist 1920.-1930. aastatel on ta kirjutanud väga vähe.¹⁵

Lia enda raamatki on valminud tänu Egiptuses veedetud ajale ning on väärtuslik seetõttu, et tal oli muuhulgas ligipääs al-Bannā perekonnaarhiivile ning uuele allikmaterjalile. Teos keskendub just organisatsiooni algusajale ning on seetõttu oluliseks täienduseks Mitchelli raamatule. Berliini Vaba Ülikooli professor Gudrun Krämeri ladus käsitlus Ḥasan al-Bannāst on aga terviklik kokkuvõte selle üsna vähetuntud ning ehk isegi alahinnatud mehe elust ning tegevusest, heites uut valgust mitmete küsimustele ja aspektidele, mis teistes teostes käsitlemist pole leidnud. Samuti on raamat oluline mitmete uute järelduste tõttu varase Muslimi Vennaskonna ideoloogia osas.

Olulisemate uurijate hulka, kes Muslimi Vennaskonnast pikemaid teoseid on kirjutanud, saab arvata veel ameeriklanna Carrie Rosefsky Wickhami, kes on lisaks varasemale Muslimi

¹³ ÜLLAR PETERSON: Islami fundamentalismi ideoloogia (Sayyid Qutbi vaadete põhjal). Bakalaureusetöö. Tartu 1998.

¹⁴ Vt näiteks: MARTIN HALLIK, OLAF-MIHKEL KLAASSEN: Taaveti tähest Talibani langemiseni. Konfliktid ja arengud Lähis- ja Kesk-Idas pärast Teist maailmasõda. Tallinn 2004.; OLAF KLAASSEN: Aasia 1918-1945 ning kontaktid Eestiga. Esimene jagu. Tartu 1990.

¹⁵ BRYNJAR LIA. *The Society of the Muslim Brothers in Egypt. The Rise of an Islamic Movement 1928-1942*. Reading 1998, lk 1-2.

Vennaskonna ajaloole kirjutanud palju tänapäevastest teemadest¹⁶ ning Ana Belén Soage'i, kelle algallikatel põhinevad artiklid on toonud juurde mitmeid põnevaid leide ja aspekte. Muslimi Vennaskonna poliitilistest tegevustest on kirjutanud Israel Gershoni. Kuigi heaks allikmaterjaliks on Ḥasan al-Bannā kõned ning kirjutised, olen oma töös piirdunud ajalooliste uurimustega.

Uurimuse eesmärk

Käesolevas magistritöös on keskendutud 1928. aastal loodud Muslimi Vennaskonna algusajale, kõrvutades selle arengut üldiste ühiskondlike ning poliitiliste protsessidega Egiptuses Ḥasan al-Bannā (1906-1949) eluajal. Uurimistöö üheks eesmärgiks on anda põhjalikum eestikeelne ülevaade ühe olulisema islamiliikumise kohta. Uurimisküsimusi on aga kaks. **Esiteks** on välja selgitada, miks ikkagi Muslimi Vennaskond loodi ning kuidas nii kiiresti populaarsust ja liikmeid koguti. Kuigi Vennaskonda uurinud autorid on välja pakkunud mitmeid erinevaid põhjuseid, ei anna ükski käsitlus piisavalt põhjalikku ja ammendavat vastust. Seetõttu analüüsin erinevaid aspekte ajalooliste sündmuste kontekstis, nagu fundamentalistlike organisatsioonide uurides tavaks on saanud¹⁷. **Teiseks küsimuseks** on, miks ei arenenud Muslimi Vennaskonnast poliitiline partei. Näiliselt on tegemist lihtsaltseletatava temaatikaga, kuid pisut süvenedes võib leida mitmekülgeid põhjuseid, mida taaskord üldiste poliitiliste arengute ning organisatsiooni ideoloogia taustal välja püüan selgitada.

Suurematele küsimustele lisaks paelub mind üksikisiku ja liidri roll islamiorganisatsioonide arengus. Lugesdes islamistlike mõtlejate elulugusid, joonistub tihti välja sarnaseid jooni nende ideoloogia kujunemisloos. Eelkõige tuleks neid loomulikult uurida nii riigi kui ajastu raamides. Ḥasan al-Bannā kohta lugesdes tekitas minus kõige enam imestust, kuidas ta väga noorelt, 23-aastasena, nii mõjuvõimsale organisatsioonile aluse pani ning endale järgijaid leidis. Koos algatati muutused, tänu millele tuli nii Egiptuse kui mitmete teiste riikide eliidil hakata keskklassiga poliitiliselt arvestama. Kuna islamistlikud rühmitused ja organisatsioonid tekitavad üha enam kõneainet, tekitas see minus soovi teada saada, millal ning kuidas taolised ideed ning põhimõtted tekkisid. Põhjusel, et Muslimi Vennaskond oli esimene islamistlik

¹⁶ Nt. CARRIE ROSEFSKY WICKHAM: Mobilizing Islam. Religion, Activism, and Political Change in Egypt. New York, Chichester 2002; C.R. WICKHAM: The Muslim Brotherhood. Evolution of an Islamist Movement. Princeton, Oxford 2013.

¹⁷ JACQUES WAARDENBURG: Islam. Historical, Social and Political Perspectives. Berlin, New York 2002, lk 358.

massiorganisatsioon, pidasin mõistlikuks islamifundamentalismi arenguloost ning printsiipidest paremini aru saamiseks uurida just neid, sooviga muuhulgas tänapäevaseid sündmusi sügavamalt mõista.

Töö ülesehitus

Käesolev magistritöö on jaotatud kolmeks peatükiks. Esimeses antakse ülevaade Egiptuse ühiskondlikest ja poliitilistest arengutest 19. sajandil ning 20. sajandi algul, kahe maailmasõja vahelisel perioodil ning pärast Teist maailmasõda. Taustamaterjal on vajalik, mõistmaks poliitilist raamistikku, milles tegutseti ning aitab mõista püstitatud eesmärke. Teises peatükis on keskendutud Muslimi Vennaskonna rajaja Hasan al-Bannā elule ja kujunemisloole, Vennaskonna loomisele ning kujunenud ideoloogiale. Kolmas peatükk käsitleb organisatsiooni rolli Egiptuse poliitikas nii enne kui pärast Teist maailmasõda kuni Hasan al-Bannā surmani 1949. aastal ning arutletakse poliitilise vägivalla kasutamise üle.

Kõik Egiptuse päritolu isikute nimed on võimalusel translitereeritud vastavalt Cambridge'i ülikooli väljaande *International Journal of Middle East Studies* eeskujule ning juhendile¹⁸. Kohanimede puhul olen juhindunud Peeter Pälli raamatus „Maailma kohanimed“ äratoodud soovituselt vältida uute nimekujude ja -muganduste loomist¹⁹. Võimalusel olen kasutanud maailma atlases²⁰ väljapakutud varianti. Kohanimed, millel puudub eestikeelne vaste, olen translitereerinud isikunimedele eeskujul. Laiemalt kasutuses olevate nimede nagu „Egiptus“ ja „Kairo“ puhul olen jätkanud traditsiooni kasutada neid eesti keeles normiks saanud kujul. Kuna kasutatud allikmaterjalides on valdavalt kasutatud Gregoriuse kalendrit, mitte islami ajaarvamist, teen selguse huvides seda ka mina.

See, et saate lugeda käesolevat uurimust, on tänu lahketele abistajatele. Soovin tänada Marten Seppelit ja Martin Hallikut, kes juhatasid mulle mõned aastad tagasi kätte tarviliku teeotsa. Eriline tänu kuulub minu juhendajatele professor Mati Laurile ja Üllar Petersonile, kes olid mulle igati nõu ja jõuga abiks ning toeks. Tänan Teid huvitavate ja silmaringi laiendavate vestluste ning kannatlikkuse eest! Suur aitäh minu sõpradele, eriti Dileep Sankarasubban Parameswaranile, Maria Smirnovale ja Anu Kivirüütile, kelle lahkuse ja motivatsioonikõnedeta poleks minu magistritöö valminud. Tänuõnad on ära teeninud veel

¹⁸ [<http://ijmes.chass.ncsu.edu/docs/TransChart.pdf>] (28.11.2015)

¹⁹ PEETER PÄLL: Maailma kohanimed. Eesti Keele Sihtasutus 1999, lk 11.

²⁰ Maailma atlas. Toim. Jaak Meitern. Tallinn 2007.

minu ema ja vend, kes on olnud äärmiselt mõistvad ning pidid mitu aastat minu teemakohaseid monolooge kuulama.

1. EGIPTUSE ÜHISKOND JA POLIITIKA 19. SAJANDIST 1950. AASTATENI

1.1. Muutused Egiptuses pikal 19. sajandil

Niinimetatud pikka 19. sajandit peetakse Egiptuse moderniseerumisprotsessis määrava tähtsusega ajastuks, mida ilmetasid võõrriikide okupatsioonid ning suured poliitilised, majanduslikud ning sotsiaalsed muutused. Osmanite riigi geopoliitiline asukoht Aasia, Euroopa ja Aafrika ristumiskohas²¹ ning eriti Egiptuse strateegiline asend hõlpsamaks pääsuks Indiasse jäi silma juba Napoleonile, kes 1798.-1801. aastal riigi okupeeris.²² Sel ajal puututi Egiptuses esimest korda nii suurel määral kokku euroopalike ideedega, kuid helget mälestust see periood ning „kristlastest uskmata“ okupatsioon ei jätanud.²³

Pärast Prantsuse vägede lahkumist saadeti riiki tabanud kaosest tingituna Ottomanide poolt korda looma Albaania juurtega Muḥammad ʿAlī (v. 1805-48), kes vabanes 1517. aastast peale valitsenud Mamlukkidest²⁴, viis ellu ridamisi reforme ning seadis sisse päritava monarhia. Teda hakati aga moodsa Egiptuse rajajaks pidama alles hiljem, 1905. aastal, osana riiklikust propagandast. Kuigi on vaieldav, kas tema uhke tiitel end ka õigustab, oli tema roll muutuste elluviimisel kahtlemata suur.²⁵ Ühks olulisemaks sammuks oli noorte koolitamine kompetentseteks ametnike ja sõjaväelaste kaadriks. Selleks saadeti nad Pariisi õppima ning tsiviil- ja sõjandusalaseid teadmisi omandama. Oluline on märkida, et laialdast massiharidust anda tal plaanis ei olnud²⁶ ning see mõjutas ka riigi edasist käekäiku suurel määral.

Suureks teeneks saab pidada kontrolli saavutamist põllumajanduse ning erinevate saaduste ekspordi ja impordi üle²⁷. Ta lasi rajada tamme ja niisutuskanaleid, millega kindlustati aastaringne veevaru ning tõsteti seeläbi saagikust. 1820. aastal toimunud revolutsioon puuvillakasvatuses suurendas 1935. aastaks tootlikkust 50 tonnilt 12 000 tonnile aastas²⁸, mis

²¹ DONALD QUATAERT: The Ottoman Empire 1700-1922. Second edition. New York 2006, lk 5.

²² KENNETH M. CUNO: Egypt to c. 1919. – The New Cambridge History of Islam. Volume 5. The Islamic World in the Age of Western Dominance. Toim. Francis Robinson. New York 2010, lk 79-106, siin lk 79.

²³ DON PERETZ: The Middle East Today. 5th ed. New York, London 1988, lk 200-201.

²⁴ ABDUL-KARIM RAFAQ: The Eighteenth and nineteenth centuries. – A Companion to the History of the Middle East. Toim. Youssef M. Choueiri. Blackwell Publishing 2008, lk 229-247, siin lk 241.

²⁵ CUNO, Egypt to c. 1919, lk 79-80.

²⁶ *Ibid.*, 1919, lk 82.

²⁷ KHALED FAHMY: The era of Muḥammad ʿAlī Pasha. – The Cambridge History of Egypt, Vol. 2. Modern Egypt, From 1517 to the End of the 20th Century. Toim. Martin W. Daly. Cambridge 1999, lk 139-179, siin lk 147.

²⁸ PERETZ, The Middle East Today, lk 203.

muutis puuvilla Egiptuse majanduse selgrooks. Kehtestatud käsumajanduse reeglite järgi otsustati mida ning kus kasvatada; samuti viidi saak riigi varasalvedesse, kust seda siis riigisiselt või ekspordiks edasi veeti. 1830. aastate lõpuks aga käsumajandus kaotati.²⁹ Talupoegadele ei olnud see aeg kerge, sest kehtestatud reeglid olid karmid, maksud suured ning sundisid neid endakasvatatud vilja kallimalt tagasi ostma, kui nad olid tulu saanud. Karistused reeglitest üleastumiste eest olid karmid.³⁰ Tööstuse arendamisega aga nii suurt edu ei kaasnenud. Ühelt poolt oli põhjuseks turgude vähesus, teisalt ei piisanud hoolimata koolitamisest eksperte, kes oleksid suutnud vabrikuid töös hoida. Tihti ei võtnud talupojad ehk *fallāḥīn* industrialiseerimisega kaasnevat mõtteviisi omaks.³¹ Seetõttu võib öelda, et hoolimata riigi edusammudest olid tulemused tavalistele inimestele eriilmelised. Kasvas küll turvalisus ning näljahädade ja nakkushaiguste arv vähenes, kuid teisalt langes neile valitseja ambitsioonide täitmisel suur koormus ning see omakorda süvendas majanduslikke lõhesid.³²

Ka praegune suhe riigi ja religiooni vahel arenes välja just Muḥammad ʿAlī ajastul. Valitseja hakkas nüüd juhtivaid usujuhte ametisse määrama ning nende võimupiire paika sättima. Reguleeriti isegi al-Azhari ülikooli³³ ning šariaadikohtute tegevust. Paljud religioossed autoriteedid nägid Ottomani impeeriumi nõrkusi ning arvasid, et sellest ülesaamiseks on vaja reforme. Kuigi varasematel sajanditel olid muslimid hiilanud filosoofia ja teaduste vallas, oli Euroopa neist oma saavutustega ette jõudnud. Seetõttu tuli nende arvates ka Egiptuses taaslustada euroopalik haridus, sest traditsiooniline religioosne haridus ei suutnud kaasaja probleemidele piisavalt lahendusi leida.³⁴ On kindel, et just Muḥammad ʿAlī valitsemisajal sai Egiptusest Ottomani impeeriumi võimas autonoomne provints, mida eurooplasedki hakkasid nägema kui eraldiseisvat poliitilist üksust. Veelgi enam – tekkis egiptlaste rahvuslik iseteadvus.³⁵

Tööstuse, tehnika ja infrastruktuuri arenemine tõi kaasa arengu, mille tulemusena kasvasid Egiptuse linnad. Näiteks Aleksandria rahvaarv kasvas 1820. aastal 15 000 inimeselt 1870. aastal 200 000 inimeseni. Majandusedu tõi lisaks Euroopa diplomaatidele, pankuritele ja

²⁹ CUNO, *Egypt to c. 1919*, lk 84-85.

³⁰ FAHMY, *The era of Muhammad ʿAli Pasha*, lk 155.

³¹ RAFEQ, *The Eighteenth and nineteenth centuries*, lk 241; PERETZ, *The Middle East Today*, lk 204.

³² CUNO, *Egypt to c. 1919*, lk 86.

³³ Mošee Kairos, millest Fatimiidide ajastul u 970. aastal kujunes õppimiskeskus. 18. sajandist saab pidada ülikooliks ning on tänapäevani üks tähtsamaid kohti religioosse hariduse omandamiseks islamimaailmas. 20. sajandil kujunes veelgi laialdasem islamihariduse andmise süsteem erinevate harudega nii Egiptuses kui mujal. – EI, vol 1, A-B, Leiden 1986, lk 813-821.

³⁴ CUNO, *Egypt to c. 1919*, lk 82-84.

³⁵ PERETZ, *The Middle East Today*, lk 205.

ärimeestele riiki väljaõppinud käsitöölisi ja kaupmehi, kelle tegevus rikastas egiptuse kultuuri ning intellektuaalset elu selle erinevates avaldustes. Pärast 1878. aasta Berliini Kongressi ning Euroopa agressiivsuse tõusu ihalus neid jäljendada aga vähenes.³⁶

Nii Ameerika kodusõda kui majanduslangus 1873. aastal langetasid puuvilla hinda drastiliselt. Et Egiptuse valitsus oli arvestanud puuvilla kõrge hinnaga, oli laenatud suuri summasid nii riigi olukorra parandamiseks kui ka üsna ekstravagantseteks projektideks, mis 1876. aastal riigi pankrotini viisid.³⁷ Briti Impeerium ostis ära 1869. aastal avatud Suessi Kanali Kompanii, mis jäi nende kätte aastani 1956.³⁸ Kuna Suurbritannia, Prantsusmaa, Itaalia, Austria ning Vene kodanikud olid Egiptusesse investeerinud, tulid valitsused nüüd oma kodanikele appi ning lõid Riigivõla Komisjoni (*Caisse de la Dette*), mis hakkas kontrollima poolt Egiptuse sissetulekust ning omas üsna suurt mõjujõudu. Loomulikult tekitas see egiptlaste seas suurt pahameelt ning ebavõrduse tunnet, mis aja jooksul üha paisus. 1881. aastal korraldas armee kolonel Aḥmad ʿUrābī (1841-1911) juhtimisel mässu, millega ta üritas pürgida valitsusse ning ära hoida vältimatut Euroopa sissetungi.³⁹ See tal aga ei õnnestunud ning 1882. aastal algas Briti okupatsioon.

Ajaloolaste vahel on siiani erimeelsused selle osas, miks britid Egiptuse ikkagi okupeerisid. On neid, kelle arvates üritati kaitsta Suessi kanalit kui ühenduslüli koloniseeritud Indiaga. Osteti ju 1875. aastal suur osa kanali aktsiatest. Teisalt võidi muretseda võlgade tagasimaksmise pärast, millest veerand kuulusid Briti investoritele. Ühtlasi oli kuulda üha sagenenud kristlaste hukkamistest, mistõttu sooviti ebastabiilsust regioonis vältida. Ilmselt on kõigil nendel põhjustel oma roll.⁴⁰ Brittide vaatenurgast annab aimu Sir Alfred Milneri kirjutis, milles ta rõhutab, et Egiptus päästeti anarhiasse langemisest. Ühtlasi toonitab temagi eurooplaste varade päästmise vajalikkust ja sellest kerkinud kasu.⁴¹

Britid jätsid alles egiptlaste armee, kuigi selle suurust kahandati ning etteotsa määrati britid. Kuigi teoreetiliselt valitsesid Egiptust ka edaspidi Ottomanid, lasus tegelik võim ikkagi brittide käes.⁴² Sama oli 1822. aastal vallutatud, 1880. aastatel kaotatud ning siis 1896.-1898. aastal tagasi vallutatud Sudaaniga, mille valitsemiskulud maksid egiptlased, kuid tegelik võim

³⁶ CUNO, *Egypt to c. 1919*, lk 91-93.

³⁷ JAMES L. GELVIN: *The Modern Middle East. A History*, New York & Oxford 2005, lk 92-93.

³⁸ CUNO, *Egypt to c. 1919*, lk 95.

³⁹ GELVIN, *The Modern Middle East*, lk 92-93.

⁴⁰ *Ibid.*, lk 93-94.

⁴¹ AFAF LUTFI AL-SAYYID-MARSOT: *The British Occupation of Egypt from 1882. – The Oxford History of the British Empire. Volume 3: The Nineteenth Century*. Toim. Andrew Porter, Oxford University Press 1999, lk 652-664, siin lk 652.

⁴² GELVIN, *The Modern Middle East*, lk 93-94.

kuulus brittiele.⁴³ Esimene ülemkomissar Evelyn Baring ehk Lord Cromer (1841-1917) suhtus egiptlastesse üsna üleolevalt.⁴⁴ Tema arvates oli brittidel missioon pooltsiviliseeritud rahvast moodsasse aega juhtida. Muuhulgas avaldas ta arvamust islami reformimise üle, mis tema arvates polnud võimalik, sest siis poleks see enam islam olnud.⁴⁵ Igal juhul võeti egiptlaste ees juhtroll: kui 1883. aastal oli Egiptuses 170 Briti ametnikku, siis 1906. aastaks oli neid 662.⁴⁶ 1908. aastaks oli egiptlaste käes vaid umbes veerand valitsusametitest. Valitsemisel võeti eeskujuna oma koloniaalkogemustest Indias. Näiteks viidi sisse nn viie fedaani ehk aakri seadus, mis keelas rahalaenajatel nõuda maad laenu tagatiseks, kui talupoja maatüki suurus oli aaker või vähem. Kuigi seadus pidi tagama selle, et talupojad ei kaotaks oma maad ja vara, tekitas see tegelikult olukorra, kus talupoegadele raha enam ei laenatud, mistõttu tihti ei saanud nad seemet osta. Seadusmuudatuse tagajärjel muutus väikemaaomanike olukord ülimalt keeruliseks.⁴⁷

Briti okupatsioonil oli ka teisi pikemaajalisi mõjusid. Üheks olulisemaks oli puuvillakasvatuse laiendamine ning uute tekstiilitehaste rajamine. Perioodil 1882-1914 võeti kasutusele umbes miljon aakrit maad ning rajati 4000 kilomeetrit raudteed. Samal ajal tehti kõik, et egiptlased ei rajaks oma tekstiilitööstust. Näiteks tegid Egiptuse ärimehed Cromerile ettepaneku kehtestada tariifid importtekstiilile, et sellega vähendada välismaiste kaupade konkurentsi, kuid Cromer keeldus, viidates vabakaubandusprintsipiile Suurbritannia ja selle kolooniate vahel. Seega said egiptlased üsna peatselt aru, et okupatsiooni tingimustes pole võimalik täielikku majanduskasvu potentsiaali realiseerida.⁴⁸ Oli aga suur hulk inimesi, kes muudatustega kaasa üritasid minna ning oma elulaadi peaaegu täielikult euroopalikuks muutsid. Mõne aja pärast oli eliidi hulgas inimesi, kes teadsid oma kultuurist vähem kui Euroopa omast ning rääkisid prantsuse keelt ladusamalt kui araabia või türgi keelt.⁴⁹ Muuhulgas on arvatud, et eliidi jaoks oli brittide kohalolek isegi kasulik, sest viimased aitasid vastu astuda kõige konservatiivsemale osale ühiskonnast ning sellega saadi enneolematu sõnavabadus.⁵⁰

⁴³ AL-SAYYID-MARSOT, *The British Occupation of Egypt from 1882*, lk 656.

⁴⁴ GELVIN, *The Modern Middle East*, lk 93-95.

⁴⁵ JOHN TOLAN, GILLES VEINSTEIN, HENRY LAURENS: *Europe and the Islamic World*. Princeton, Oxford 2013, lk 329-330.

⁴⁶ PETER JAMES MARSHALL: *1870-1918: The Empire under Threat*. – Cambridge Illustrated History. British Empire. Toim. P.J. Marshall. Cambridge 1996. lk 52-79, siin lk 74.

⁴⁷ GELVIN, *The Modern Middle East*, lk 93-95.

⁴⁸ *Ibid.*, lk 95.

⁴⁹ AL-SAYYID-MARSOT, *The British Occupation of Egypt from 1882*, lk 662-663.

⁵⁰ JOHN TOLAN, GILLES VEINSTEIN, HENRY LAURENS: *Europe and the Islamic World*. Princeton, Oxford 2013, lk 329-330.

Britid mõistsid, et nad ei peaks väga palju egiptlasi harima, sest mida haritumaks inimesed said, seda suuremat ja keerukamat vastupanu nad osutasid.⁵¹ Kesk- ja kõrghariduse saajate arvu hoiti madalal, et pärssida intelligentsi ning potentsiaalsete majanduse arendajate arvukust. Industrialiseerumise takistamise põhjuseks oli ühtlasi kartus, et riigi kiire areng võinuks brittide positsioone kahjustada. Mõtteviis, mille järgi kiire majandusareng tekitas rahulolematust ja mässe, oli tolele ajastule omane. Majandusteadlased on Egiptuse tollast situatsiooni hakanud nimetama asümmeetriliseks arenguks. See tähendab, et kuigi riigi majandus arenes, ei suudetud kasvu hoida, sest puudusid piisavad investeeringud haridusse ja tööstusesse. Tegelikult sissetulek lausa vähenes. Investeeringuid küll tehti, kuid mitte eluvaldkondadesse, mis pikemas perspektiivis elu arendanuks. Esimese maailmasõja lõpuks oli riigis vaid 68 riiklikult rahastatud kooli ning kokku hõlmas riigi rahastus vaid üht protsenti hariduskuludest. Majandus- ja haridusedu takistamine õnnestus aga vaid osaliselt, sest just rahulolematud intellektuaalid moodustasid esimesed rahvuslikud parteid. Kuna egiptlased olid brittide surve all kindlatesse töökohtadesse kokku koondatud, oli ühine vaenlane kerge tekkima ning poolehoid uutele parteidele kindlustatud. Kõige selle tulemusel tekkiski territoriaalne identiteet ning ühine ajalootunnetus ja eelkäijate tunnustamine.⁵²

1.2. Püüdlus liberaalse riigikorra poole

Hoolimata brittide jõupingutustest ei suudetud ära hoida uue intelligentsi ning poliitilise eliidi teket. 20. sajandi alguseks oli loodud mitmeid parteisid, millest olulisemateks võib pidada kaht. Esimene neist oli *al-Ḥizb al-Waṭanī* ehk Rahvuslik Partei, mida juhtis Muṣṭafā Kāmil (1874-1908) ning mille peamisi ideid oli, et koptid ja muslimid peaksid ühiskonnas võrdsemad olema. Pärast liidri surma hakkas aga partei muutuma üha pan-islamistlikumaks⁵³ ning Ottomane pooldavamaks, mistõttu mitmed mõjukad koptid parteist lahkusid.⁵⁴ Teine tähtsam partei oli *Ḥizb al-Ummah* ehk Rahvuse Partei, mille kandvaks ideeks oli Egiptus kui erakordne kultuuriline ja poliitiline nähtus. Nimetatud parteide toetuse põhjuseks oli nende

⁵¹ ROBERT W. HEFNER: Introduction: The Culture, Politics and Future of Muslim Education. – Schooling Islam. The Culture and Politics of Modern Muslim Education. Toim. Robert W. Hefner, Muhammad Qasim Zaman, New Jersey 2007, lk 1-39, siin lk 16-17.

⁵² GELVIN, The Modern Middle East, lk 96.

⁵³ Ideoloogia, mille kohaselt peaksid kõik muslimid alluma kaliifile ning sotsiaalpoliitiliselt ühtsed olema. - [http://www.oxfordislamicstudies.com/article/opr/t125/e1819?_hi=3&_pos=1] (29.11.2015)

⁵⁴ VIVIAN IBRAHIM: The Copts of Egypt. The Challenges of Modernisation and Identity, London & New York 2013, lk 51.

eesmärk luua ühendatud Egiptus, kuhu saaksid võrdselt kuuluda nii muslimid, koptid kui ka juudid. 1908. aastal koptide poolt ning nende õiguste eest seismiseks loodud parteist kujunes Iseseisev Egiptuse Partei, mis taotles uue kahekojalise esinduse loomist.⁵⁵ Hoolimata poliitilistest uuendustest oli rahulolematust palju.

Alanud perioodi iseloomustab eelkõige frustratsioon Suurbritannia koloniaalvõimu pärast, sest ebakindlad majanduslikud olud süvenesid jätkuvalt. 1907. aasta rahvusvahelise majanduskriisi tingimustes ning põllumajandusliku ülemajandamise tõttu langes tootlikkus järsult lausa 15% ning taastus alles 1930. aastaks. Taoline kogemus näitas, et vaid monokultuuri eksport polnud jätkusuutlik. Seetõttu loodi 1918. aastal mitmed programmid majandusreformide läbiviimiseks. See sai aluseks Egiptuse äriklassi kujunemisele. Riigi industrialiseerumisele aitasid kaasa maaomanikud, kes üritasid äritseda nii, et see ka Egiptusele kasu tooks.⁵⁶

Egiptuse rahvaarv kasvas 9,7 miljonilt 1897. aastal 19 miljonini 1947. aastal. Tänu tehnoloogia arengule ja Niiluse tammide ehitamisega kaasnenud olude paranemisele kasvas aga eelkõige linnade, mitte maapiirkondade rahvaarv. Ajaloolased on olnud arvamisel, et tegelikult oli Egiptus haritava maa suurust arvestades ülerahvastatud. Pinge põllumajandusele soodustas aga omakorda linnakolimist. Näiteks Kairo ja Aleksandria rahvaarv kasvas kolm korda kiiremini kui muude piirkondade omad kokku; samas leidis vaid väike osa linnaelanikest manufaktuurides tööd. Uue ühiskonnakorraldusega oli tekkinud uus klass – kodanikud ehk *effendiyya*, kes saavutasid varasemast suuremad õigused ning võimalused ühiskonnaelus osalemiseks. Nn keskmine *effendi* oli rahvuslikult meelestatud ning Suurbritannia okupatsiooni lõpetamist pooldav linnaelanik, keda väliskapital mõjutas negatiivselt, kuid kes sai aru tööstusliku arengu vajalikkusest; lisaks oli sellele ühiskonnagrupile oluline „valgustatud“ naiste õige käitumine ja staatus ühiskonnas.⁵⁷

1914. aastal puhkenud Esimest maailmasõda saab ajaloolase James L. Gelvini sõnul pidada Lähis-Ida ajaloo üheks olulisemaks sündmuseks, sest selle tulemusel muutusid nii riikide piirid kui poliitiline süsteem täielikult. Sõda mõjus Ottomani impeeriumi aladele rängalt ning

⁵⁵ Nende nägemuse kohaselt pidi Alamkojast saama legislatiivne jõud, koosnedes liikmetest, kellest pooled saanuks valida vähemalt viis aastat Egiptuses elanud välismaalased ning pooled egiptlased. Ülemkoda pidi olema kontrolliv üksus, mida saanuks valida kõikidest religioossetest gruppidest egiptlased. – IBRAHIM, *The Copts of Egypt*, lk 52-53.

⁵⁶ JOEL BEININ: *Egypt: society and economy, 1923-1952*. – *The Cambridge History of Egypt*, vol 2. *Modern Egypt, from 1517 to the End of the 20th Century* 2. Toim. Martin W. Daly. Cambridge 1999, lk 309-333, siin lk 309-312.

⁵⁷ *Ibid.*, lk 313-314.

laastavalt, sest lisaks territoriaalsetele ja majanduslikele kahjudele kaotati ligikaudu veerand elanikkonnast.⁵⁸ Sõja lõpus sõlmitud Woodrow Wilsoni 14 punkti said Versailles'i rahulepingupunktideks ning demokraatia, iseseisvate rahvusriikide, enesemääramisõiguse, avatud kõneluste ja vabakaubanduse toetamise sümboliks. Reaktsioonina sellele sooviti ka Egiptuses luua iseseisvumispüüdlusi toetav ja tutvustav delegatsioon ehk Vafd (*Wafd al-Misri*).⁵⁹

13. novembril 1918 ehk kaks päeva pärast rahulepingu sõlmimist läksid Sa'd Zaghlul (1859-1927) ja kaks Vafdi liiget Briti kõrge esindaja juurde, et paluda luba minna Londonisse Briti valitsusele oma nõudmisi esitama. Palvet aga ei rahuldatud. Umbes pool aastat hiljem järgnes hoopis aastatel 1914-1919 peaminister olnud Hussein Rushdi Paša (1863-1928) valitsuse tagasikutsumine. Suuremad pinged rahva seas tõusid aga alles pärast seda, kui Zaghlul koos mõnede kaaslastega 8. märtsil 1919 vahistati ning Maltale eksiili saadeti.⁶⁰ Seal kutsus ta üles Suurbritannia firmasid boikoteerima ning vaid Egiptuse ettevõtteid ja pankasid toetama. Tuleb aga toonitada, et Egiptuse Pangal ei olnud parteiga otsest seost. Tegelikult ei hoidnud nad välismaalaste ja nende ettevõtetega suurt distantssi, vaid üritasid pigem kasutoovat koostööd teha.⁶¹ Kuna Zaghlul oli olnud üliõpilaste seas hinnatud haridusminister, puhkesid Kairos juhtunu tõttu rahvarahutused, mis päädisid sadade inimeste vahistamisega.⁶²

Brittide raportite järgi võttis varasemalt vaid poliitiline rahvuslik liikumine nüüd religioosse pöörde. Meeleavalduste keskpunktiks sai al-Azhari ülikool, kus nii muslimitele kui koptidele sütitavaid kõnesid peeti. Paiga pühaduse tõttu seal jõudu kasutada ei saanud.⁶³ Kaks kuud kestnud ning sadu elusid nõudnud rahutused suruti lõpuks siiski jõuga maha.⁶⁴ Muuhulgas sai 1919. aasta ülestõusust Egiptuse rahvusliku identiteedi alus ning sündmust mäletati soojalt: külg-külje kõrval kõndisid kõikide ühiskonnakihtide ning usulahkude esindajad, mistõttu peeti seda rahvast ühendanud ürituseks.⁶⁵ Vaid väike osa maaomanikke ei liitunud üritusega, sest kardeti tõelise sotsiaalse ja poliitilise revolutsiooni puhkemist.⁶⁶

⁵⁸ GELVIN, The Modern Middle East, lk 172-173.

⁵⁹ IBRAHIM, The Copts of Egypt, lk 58.

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ BEININ, Egypt: society and economy, 1923-1952, lk 326.

⁶² IBRAHIM, The Copts of Egypt, lk 58.

⁶³ *Ibid.*, lk 59.

⁶⁴ GELVIN, The Modern Middle East, lk 187.

⁶⁵ JOEL GORDON: Egypt from 1919. – The New Cambridge History of Islam. Vol 5. The Islamic World in the Age of Western Dominance. Toim. Francis Robinson. New York 2011, lk 372-401, siin lk 373.

⁶⁶ PERETZ, The Middle East Today, lk 216.

Loomulikult olid britid toiminud jahmunud ning hakkasid kiiruga muudatusi ellu viima. Lisaks sellele, et ülemkomissar Sir Francis Reginald Wingate (1861-1953) asendati feldmarssal Edmund Allenbyga (1861-1936), lubati Zaghlül koos kümne muslimi ja kolme koptiga Pariisi rahukonverentsile minna.⁶⁷ Pärast seda saadeti varem Lõuna-Aafrikas koloniaalasjadega tegelenud lord Alfred Milner (1854-1925) Egiptusesse, kus tema ülesandeks sai uurida ülestõusu põhjuseid ning analüüsida meetmeid, millega olukorda leevendada. Ta jõudis järeldusele, et brittide huvid oleksid kõige enam kaitstud, kui protektoriaadi staatus kaotataks ning egiptlastele antaks tingimuslik iseseisvus. 28. veebruaril 1922. aastal seda ka tehti ning Egiptusest sai monarhia, kuid see polnud jällegi tulemus, mida lootnuksid rahvuslikult meelestatud jõud.⁶⁸ Nimelt jätsid britid endale muuhulgas õiguse kontrollida Egiptuse kaitse- ja välispoliitikat, kaitsta vähemusi ning Suessi kanalit. Ühtlasi muudeti valitseja tiitel sultanist kuningaks.⁶⁹ Järgmised kolmkümmend aastat üritas rahvuslik liikumine taolisest kvaasiiseseisvusest vabaneda.⁷⁰

Perioodi 1922-1952 on hakatud nimetama Egiptuse liberaalseks ajajärguks, sest parlamentaarse monarhia tingimustes sai valitsevaks poliitiline mitmekesisus ning euroopalik konstitutsionalism. Ajajärku iseloomustavad võimuvõitlused erinevate poliitiliste parteide ning massiliikumiste vahel, kes kõik Egiptust oma näo järgi vormida üritasid⁷¹. Nagu öeldud, oli üheks suurimaks eesmärgiks vabaneda brittide kontrolli alt, kuid kuningakoja ambitsioonid, poliitilise mõjuvõimuta keskklass ja töölisklass pidurdasid vajalikku arengut.⁷²

Võttes eeskuju Lääneriikide põhiseadustest, koostati Egiptuselegi 1923. aastal demokraatlik konstitutsioon, mille eeskujuks võeti 1831. aasta Belgia põhiseadus. Sellega anti aga kuningale laialdane võim.⁷³ Lisaks oli probleem selles, et seaduse koostajad olid palee ja brittide alluvuses ning üritasid piirata Vafdi tugevnemist. Loodud parlament koosnes valitavast senatist, mille liikmetest kaks viiendikku määras kuningas, ja alamkojast. Legislatiivne võim oli formaalselt jaotunud parlamendi ja kuninga vahel, kuid tegelikkuses oli monarhi võim piisavalt suur, et vajadusel kõigist institutsioonidest mööda vangerdada. Seega said nii kuningas Fuād I (1868-1936) kui talle järgnenud poeg Fārūq I (1920-1965) põhiseadust oma poliitilistes huvides väänata. Päril segamatult nad aga valitseda ei saanud,

⁶⁷ IBRAHIM, The Copts of Egypt, lk 59.

⁶⁸ GELVIN, The Modern Middle East, lk 187.

⁶⁹ SELMA BOTMAN: The liberal age, 1923-1952. – The Cambridge History of Egypt, vol 2. Modern Egypt, from 1517 to the End of the 20th Century 2. Toim. Martin W. Daly, Cambridge 1999, lk 285-308, siin lk 285.

⁷⁰ GELVIN, The Modern Middle East, lk 187.

⁷¹ Rohkem saab nende kohta lugeda Lisas nr 1, lk 107-112.

⁷² BOTMAN, The liberal age, 1923-1952, lk 285.

⁷³ DON PERETZ: The Middle East Today. 5th ed. New York, London 1988, lk 217.

sest võimuvõitluses olid osapoolteks veel britid, Vafd, nn vähemusparteid ning üha suuremat rolli mängivad Muslimi Vennaskond, Noor-Egiptuse partei, kommunistid ja teised, keda küll järjepidevalt poliitikast kõrvale üritati tõrjuda.⁷⁴ Üldse oli sellele pluralistlikule ja suhteliselt demokraatlikule ajastule omane rikkalik valik erinevate maailmavaadetega huvigruppe. Samas varjutasid perioodi korruptsioon, nespotism ja autoritaarne surve, ilmestasid aga kultuuriline mitmekesisus ning mõttevabadus.⁷⁵

1923. aastal lõpetati Egiptuses sõjaseisukord ning eksiili saadetud poliitikud võisid koju naasta. Ühtlasi lubati neil 1924. aasta jaanuaris osaleda esimestel parlamendivalimistel. Kuna Vafd sai 90 protsenti alamkoja kohtadest, tegi kuningas Saʿd Zaghlūlile ülesandeks valitsus moodustada. Valitseda saadi aga vaid üheksa kuud, sest peaministri tooli hakkasid kõigutama nii kuningas kui radikaalid, kes Briti vägede ülemjuhataja Sir Lee Stacki (1868-1924) tapsid. Suurbritannia kõrge ametnik Egiptuses lord Allenby esitas Londoniga kooskõlastamata ultimaatum, milles nõuti muuhulgas poliitiliste meeleavalduste keelustamist. Kuriteos süüdistati Zaghlūli, kellel tegelikult juhtunuga mingit pistmist polnud. Ta nõustus vaid kahjutasu maksmisega, mistõttu mees novembris peaministri ametist tagandati. Tegelikult lõpetati selle sammuga tema tipp-poliitiku karjäär. Brittide samm näitas aga selgelt nende mõjuvõimu Egiptuse siseasjadele. Allenby tegi muuhulgas kõik selleks, et järgminegi võimulesaaja, Ühtsuspartei, Vafdi positsiooni veelgi nõrgestaks. Partei juht Ahmad Ziwar Paša (1864-1945) tegi, mis temalt nõutud ning kehtestas erinevaid seadusi ning piiranguid valimistel osalemiseks, mistõttu vaid aasta pärast esimesi parlamendivalimisi oli suur osa Egiptuse elanikkonnast demokraatias ning selle jätkusuutlikkuses sügavalt pettunud.⁷⁶

Sama muster kordus 1925. aasta parlamendivalimistel, mil pärast Vafdi valimisvõitu kuningas valimistulemused tühistas ning talle kasuliku Ahmad Ziwari ametisse ennistas. Selle sammuga kandus vastasseis Vafdi ja brittide vahel hoopis kuninga ja Vafdi vaheliseks rivaliteediks. Vafdi liikmest Ismāʿīl Ṣīdī Pašast (1875-1950) sai siseminister, kes keelustas riigiametnike osalemise poliitikas ning otsis liitlasi provintside kuberneride seast. Liberaalne Konstitutsiooniline Partei, mis oli varasemalt kuningat pooldav, lahkus nüüd ebademokraatlike sammude tõttu parlamendist. 1926. aastal kordus kõik uuesti ning taaskord tegid britid kõik, et Zaghlūl, hoolimata suurest hääletesaagist, võimule ei saaks. Kuigi võimule pääsenud Liberaalsete Konstitutsionalistide Parteiga soostuti koostööd tegema, jäädi mitmetes

⁷⁴ BOTMAN, The liberal age, lk 286-287.

⁷⁵ ISRAEL GERSHONI, JAMES JANKOWSKI: Confronting Fascism in Egypt: Dictatorship vs Democracy in the 1930s, Stanford 2009, lk 28.

⁷⁶ BOTMAN, The liberal age, lk 291-292.

olulistest küsimustes siiski eriarvamusele. Zaghlül suri aga 67-aastasena 1927. aasta augusti ning teda jäädigi nii toetajate kui vastaste poolt meenutama kui tõelist eeskuju ja riigimeest. Tegelikult kasutas temagi ebaausaid võtteid ning saavutades kontrolli parteipoliitika üle, kujundas ta ka selle näo, mis Selma Botmani sõnul tegelikult alles kujunemisjärgus Egiptuse poliitilist kultuuri kahjustas.⁷⁷

Poliitiline ebastabiilsus jätkus Zaghlüli järglase Muṣṭafā al-Naḥḥāsi (1879-1965) ajal, kes 1928. aastal peaministriks sai ning peagi positsioonilt tagandati. Ühtlasi tühistati 1923. aasta põhiseadus, mille taastamine veel mitu aastat ei õnnestunud. 1925. aastal poliitikast lahkunud Ṣidqī naases 1930. aastal Rahvapartei ridades peaministritoolile. Olulisemate sammudena saatis ta parlamendi laiali ning kindlustas kuningale veelgi rohkem õigusi. Selle tagajärjel valitses kuningas Egiptust sisuliselt nagu diktaator, mistõttu peetakse seda ajajärku Egiptuse poliitilises lähiajaloos üheks rängimaks. Veelgi enam – Egiptuse liberaalne demokraatia ei taastunud sellest tegelikult kunagi ning poliitiline vägivald muutus üsna tavapäraseks praktikaks.⁷⁸

Pärast mitu aastat kestnud segaduste aega soostus kuningas 1923. aasta põhiseaduse taastama, mille tulemusel olid Egiptuse poliitikutel valmis taasavama läbirääkimisi brittidega. Egiptlaste nõudmistest hulgas oli okupatsiooni ning armeele seatud kitsenduste lõpetamine ning juhtimise üleandmine egiptlastele. 26. augustil 1936 allkirjastatigi Anglo-Egiptuse leping. Kuigi eelduseks oli kahe osapoolte paranenud suhted, oli peamiseks põhjuseks 1935.-1936. aastal toimunud Etioopia sõda, mis pani mõtlema selle peale, kas brittidel oleks võimekus Egiptust itaallaste eest kaitsta. Vahepeal peaministriks saanud Vafdi liige al-Naḥḥās oli brittidele kasulik, sest vaid nemad suutsid inimesi veenda lepingu vajalikkuses. Egiptlased jällegi olid rahul, sest loodeti täieliku iseseisvuse saavutamist. Nii lihtne see aga polnud. Näiteks oli lepingus sätestatud, et rahuajal jääb Suessi kanali tsooni 10 000 briti sõdurit; ühtlasi soovisid britid säilitada *status quo* Sudaanis. Et vastuolulisi lepingupunkte pehmendada, lubati toetada Egiptuse liikmelisust Rahvasteliidus. Pärast Rahvasteliidu liikmeks saamist löid egiptlased üle maailma saatkondi ja konsulaate, mistõttu oldi esimest korda alates 1882. aastast vabad oma välispoliitika ja rahvushuvide üle otsustama⁷⁹ ning laiemaid sisepoliitilisi samme ette võtma. Reaalsuses jäädigi edaspidigi suurelt jaolt brittide ülemvõimu alla.⁸⁰

⁷⁷ BOTMAN, The liberal age, lk 292-293.

⁷⁸ *Ibid.*, lk 293-294.

⁷⁹ *Ibid.*, lk 293-295.

⁸⁰ RITCHIE OVENDALE: The Origins of the Arab-Israeli wars. 3 ed. London & New York 1999, lk 66-67.

Kuigi Anglo-Egiptuse lepingut tervitas suur hulk inimesi, oli sellel ka vastaseid. Vasakpoolsete kriitikute jaoks oli vastuvõetamatu Suurbritannia vägede jäämine veel kahekümneks aastaks, võttes võimaluse luua iseseisev demokraatia. Parempoolsetele, eriti Muslimi Vennaskonnale ja Noor-Egiptusele tundus aga leping poolik ning kompromisse nähti lubamatutena.⁸¹ Sellest tulenevalt hakati üha jõulisemalt vastutegevusi organiseerima. 1930. aastatel aktiivselt tegutsema asunud parlamendivälised jõud võtsid eeskuju Euroopa skautlikest paramilitaarsetest noorteliikumistest. Näiteks osalesid Noor-Egiptuse Rohesärgid Sidqī korraldatud põhiseaduse vastastes demonstratsioonides ning kogusid raha, finantseerimaks industrialiseerimisprojekte.⁸²

Niisiis oli demokraatia juurutamine Egiptuses üsna komplitseeritud. Kui 1919. aasta rahvaülestõusu käigus tundus, justkui hoidnuks egiptlased kokku ning püüdlenuks ühise eesmärgi poole, näitas parteide vaheline võimuvõitlus ning erinevate organisatsioonide esilekerkimine hoopis seda, kui raske oli ühiskonnas leida ühist nimetajat. Seda isegi juhul, kui ühise sihina sõnastati Suurbritannia ülemvõimust vabanemine. Kuigi 1936. aastal sõlmitud leping tekitas inimestes lootust eluolu paranemis suhtes, selgus peagi, et kõik polnudki nii lihtne ning brittide ülemvõim kestis edasi. Nii sellest tulenev kibe tõdemus kui parteipoliitikas pettumine tekitasid ühiskonnas pingeid ning frustratsiooni, mistõttu vaadati üha enam alternatiivsete ideede suunas.

1.3. Liberaalse eksperimendi läbikukkumine

1936. aastal oli muutusi veelgi. Nimelt suri kuningas Fuʿād I, kelle asemikuks sai tema ambitsioonikas, helge ning patriootlik poeg Fārūq I. Valitseja vahetus tekitas üldsuse seas ootused suhete paranemiseks brittidega.⁸³ Tooniandvaks sai aga hoopis võimuvõitlus palee ja Vafdi vahel. Kui vana kuningas polnud kunagi saavutanud suurt populaarsust oma kehva araabia keele oskuse ja ebapiisava huvi tõttu Egiptuse asjade suhtes, sai uus kuningas Fārūq rahva hulgas üsna populaarseks, pälvides muuhulgas nimetuse „vaga kuningas“. Tema menüüs pani inimesi mõtlema monarhi poliitilise rolli suurendamise peale. Kuningal olid head ja kogenud nõuandjad. Esimene neist oli Vafdi vastane osav poliitik ʿAlī Māhir Paša

⁸¹ BOTMAN, The liberal age, lk 296.

⁸² JOEL GORDON: Egypt from 1919. – The New Cambridge History of Islam. Vol 5. The Islamic World in the Age of Western Dominance. Toim. Francis Robinson. New York 2011, lk 372-401, siin lk 376.

⁸³ BOTMAN, The liberal age, lk 295.

(1882-1960), kes oli muuhulgas 1936. aasta alguses peaminister ning oktoobrist 1937 augustini 1939 kuninglik kambriülem. Näiteks õnnestus niiditõmbaja Māhiril takistada poliitiliste vastaste plaani lükata valitseja troonileasumise iga 21. eluaastale. Teine valitsejale lähedalseisja oli al-Azhari rektor šeik Muḥammad Muṣṭafā al-Marāghī (1881-1945), kes juhendas kuningat religioossetes küsimustes. Māhir tegi kõik selleks, et Vafdi rolli vähendada, mistõttu asus ta soodustama uute organisatsioonide nagu Muslimi Vennaskond ja Noor-Egiptus tegevust. Lisaks oli tema ülesandeks „mainekujundamine“, näitamaks kuningat pühendunud muslimina nii Egiptuses kui välismaal. Fārūqī ümber koondusid teisedki Vafdile vastanduvad liikumised ja parteid, kes olid kaotanud usu parlamentaarsesse süsteemi.⁸⁴

Pingeid erinevate osapoolte vahel süvendas troonipärija soov poolreligioosse kroonimistseremoonia järgi, millega Muṣṭafā al-Naḥḥās nõus polnud: see läinuks vastuollu parlamentaarse riigikorra põhimõtetega.⁸⁵ Olukorda tegi hullemaks kuninga omavoli ametite jagamisel, mis pidid tegelikult valitsusele alluma. See oli oluline, et ära hoida kuninga mõjuvõimu kasvu tänu vetoõigusele. 1937. aastal peetud läbirääkimised antud teema osas süvendasid probleeme niivõrd, et al-Naḥḥās aasta lõpus peaministri ametist vabastati. Toimus nn „konstitutsiooniline riigipööre“, mis algatas palee võimu ajajärgu.⁸⁶

Uue kuninga ametisseasumisega hakkas religioon üha suuremat rolli mängima. Nii al-Azhari rektor al-Marāghī kui 1938. aastal lühiajaliselt valitsuses olnud Muḥammad Kamil al-Bindari nägid vajadust Egiptuses islami rolli noori generatsioone kaasates suurendada. Hakati tegema lobitööd selle nimel, et Fārūqist saaks kaliif.⁸⁷ Muuhulgas rõhutas šeik al-Marāghī oma kõnedes „islami aura“ loomise vajadust. Kuninga eesmärk suuremat võimu haarata oli selge. Kaliifiks saamise idee oli sealjuures mõeldud nii sise- kui välispoliitiliseks tarbimiseks ning seda mõistsid britidki. Islamiriigi loomise ideed hakkasid propageerima nii üliõpilased kui erinevad organisatsioonid. Kampaania üheks pidepunktiks oli 1938.-1939. aasta vahetusel toimunud kongress Palestiina kaitseks, mille käigus nimetati Fārūqī „usklike juhiks“ (*amīr al-muʾminīn*) ehk kaliifiks. Lobitegevuse haripunktiks kujunes 1939. aasta alguses peetud suur reedene palvus, mille käigus hüüti: „Elagu Kaliif!“. Kuna palvusel osalesid ka armeeohvitserid, tõlgendasid inimesed seda kui truudusevannet kuningale ning sellega

⁸⁴ ISRAEL GERSHONI, JAMES JANKOWSKI: Confronting Fascism in Egypt: Dictatorship vs Democracy in the 1930s, Stanford 2009, lk 28-30.

⁸⁵ *Ibid.*, lk 30.

⁸⁶ *Ibid.*, lk 33-34.

⁸⁷ *Ibid.*, lk 34-35.

poliitikas osalemist.⁸⁸ Palvusel toiminu ning riigijuhi ambitsioon said suisa rahvusvahelise kriitika osaliseks. Eriti olid ideele vastu Türgi ja Saudi Araabia, kelle esindajad end palvusel osaledes ära kasutatuna tundsid. Seetõttu avaldas Türgi välisministeerium demarši, milles soovitati lõpetada tegevused kalifaadi taastamiseks. Nii kodune kui rahvusvaheline vastuseis lõpetasidki kampaania peagi ametliku avaldusega.⁸⁹

Mõistagi tekitas kogu afäär sisepoliitikas negatiivset tagasisidet. Kalifaadi ideele vastanduv Vafd väitis oma ajalehes, et inimeste tähelepanu üritatakse eemale juhtida põhiseaduslikest vastuoludest ning tekitatakse teistes araabia riikides kahtlusi. Idee oli vastukarva ka valitsuses olnud Liberaalsetele Konstitutsionalistidele ja Sa'adisti parteile, kelle arvates toonuks kalifaat riigile palju ebavajalikke lisakohustusi. Ilmselt suhtuti kampaaniasse suure ettevaatlikkusega ka seetõttu, et poliitiliste parteide juhid said parlamentaarsest riigikorrast märkimisväärselt kasu ning poleks mingil juhul hüvedes loobuda soovinud. Kui veel 1938. aastal nautis noor kuningas suurt populaarsust, mõjus tema kohati despootlik valitsemisviis haritud keskklassile ähvardavana ja juba 1939. aasta märtsiks oli tunda Fārūqi populaarsuse märkimisväärselt kahanemist. Hoolimata varasematest pettumustest ei nähtud Vafdile alternatiive, mistõttu nende toetus hakkas taas kasvama ning päädis võimulesaamisega.⁹⁰

Sellele eelnes perioodil 1937.-1939. nn vähemusparteidest koosneva koalitsiooni valitsemisaeg. Eesotsas olid 1938. aasta parlamendivalimistel võimule saanud Liberaalsete Konstitutsionalistide juht Muḥammad Maḥmūd Paša (1877-1941). Valimisi kirjeldatakse erakordselt korruptiivsetega, sest muuhulgas takistati Vafdi pooldajate hääletuskastide juurde saamist. Tulemuseks oligi Liberaalsete Konstitutsionalistide ja Sa'adisti partei võit.⁹¹ Teravad vastuolud kõikide poliitiliste jõudude vahel viisid konstitutsioonilise ühiskonnakorralduse veelgi suurema nõrgenemiseni. Niisiis toimusid perioodil 1923-1938 Egiptuses seitsmed üldvalimised ning ükski parlament ei püsinud võimul üle nelja aasta.⁹² Ametisse asunud valitsuse vabadust piirasid nii erakondade tegevusse sekkunud kuningas kui 'Alī Māhir. Viimase mõjuvõimu ilmestas muuhulgas peaministri asemel rahvusvaheliste ürituste väisamine. Tema ambitsioon oli selge ning laialdaselt teada, kuid võimulepääsemine 1939. aasta augustis Maḥmūdi tagasiastumise tõttu tuli siiski üllatusena.⁹³

⁸⁸ GERSHONI, JANKOWSKI, *Confronting Fascism*, lk 38-39.

⁸⁹ *Ibid.*, lk 41-42.

⁹⁰ *Ibid.*, lk 36-41.

⁹¹ *Ibid.*, lk 34-35.

⁹² BOTMAN, *The liberal age*, lk 298.

⁹³ GERSHONI, JANKOWSKI, *Confronting Fascism*, lk 34-35.

Ajal, mil palee ja parlament olid ametis omavaheliste arveteklaarimiste ja võimuvõitlusega, hakkas brittidele „ekstremistlikust“ Vafdist enam muret valmistama Saksa ja Itaalia ähvardav propaganda.⁹⁴ On teada, et aastatel 1935-1939 tegid mõlemad režiimid katseid araabiakeelsete raadiosaadete abil Egiptuse avalikku arvamust mõjutada⁹⁵ ning Egiptust neutraliteeti välja kuulutama panna.⁹⁶ Keegi otsest koostööd Saksamaa või Itaaliaga ei teinud, kuid erinevatel poliitikutel oli nende riikide esindajatega kontakte.⁹⁷ Kuigi egiptlaste seas oli neid, kes toetasid eriti pärast Prantsusmaa alistumist sakslasi,⁹⁸ nähti neid brittidest karmimatena ning seetõttu ei leidnud taoline sümpaatia laialdast toetust.⁹⁹ Siiski võib öelda, et 1930. aastatel hakati vaatama fašistlike mudelite kui võimalike alternatiivide poole. Peamiseks põhjuseks oli nende „imetlusväärset majanduslikud saavutused ning rahvusliku uhkuse taastamine“, mis brittide poliitilise ülemvõimu tingimustes ligitõmbavana mõjus. Nagu ajaloolased Gershoni ja Jankowski Egiptuse algallikaid analüüsides järeldusele on jõudnud, soositi hoolimata fašistlike ideoloogiate mõningasest edust peamiselt ikkagi liberaalsemaid vaateid,¹⁰⁰ sest mõisteti totalitarismi vägivaldsust ja individuaalsete vabaduste kaotamise tähendust. Ka rassismi peeti eemaletõukavaks ning Saksamaa juutidele tunti nende kannatuste tõttu kaasa. See aga ei tähendanud Juudiriigi rajamise toetamist. Konstitutsioonilist demokraatiat eelistati, sest esilekerkinud režiimide ekspansionism kujutas endast uut tüüpi imperialismi, olles Egiptuse sarnastele väikeriikidele ohuks.¹⁰¹

Aastatel 1937-1939 Egiptuse peaministriks olnud Muḥammad Maḥmūd kinnitas Müncheni kriisi ajal brittidega sõlmitud kokkulepete täitmist sõja korral. Kuigi britid olid sellega rahul, mõisteti, et egiptlaste suhtumine sõltus peaaesjalikult sellest, millist mõju võinuks välispoliitilised sammud neile avaldada. 1938. aastal toimunud Austria sündmused hirmutasid egiptlasi, sest Euroopa liidrite, eriti Neville Chamberlaini tegutsematust tajuti nõrkusena. Aasta hiljem puhkenud sõda pani mõtlema, kui suurel määral oleks agressiooni korral Suurbritanniast sõltunud. Seetõttu muutis Vafd meelt: kui varasemalt nähti avaliku arvamuse kohaselt Egiptust demokraatiate poolel ning rõhutati Anglo-Egiptuse lepingu olulisust, esines Vafd avaldusega, milles väideti, et „demokraatlikest õigustest ilma jäänud Egiptus ei pea

⁹⁴ IBRAHIM, *The Copts of Egypt*, lk 72-73.

⁹⁵ GERSHONI, JANKOWSKI, *Confronting Fascism*, lk 15.

⁹⁶ *Ibid.*, lk 25.

⁹⁷ *Ibid.*, lk 20-21.

⁹⁸ BOTMAN, *The liberal age*, lk 298.

⁹⁹ *Ibid.*, lk 293-294.

¹⁰⁰ GERSHONI, JANKOWSKI, *Confronting Fascism*, lk 3-4.

¹⁰¹ *Ibid.*, lk 12-13.

demokraatiate poolel võitlema¹⁰². Suurbritannia juhte tegi kuuldus neutraliteedi väljakuulutamise soovist väga murelikuks. See tähendanuks 1936. aasta lepingu rikkumist. Kui Maḥmūd kinnitas kokkuleppeid, siis järgmised valitsusjuhid enam nii leplikud polnud ning tegid selgeks, et sõjas aidatakse britte vaid ressursside abil.¹⁰³ Kuna lepingus oli paika pandud vaid rahuaja tingimused, said britid Egiptuses hoida ligi pool miljonit sõdurit.¹⁰⁴ Sai selgeks, et tulevastes kriisides vajasisid britid egiptlasi igal juhul eurooplaste poolele.¹⁰⁵

1942. aastal edeneski sakslaste rinne Aafrikas jõudsalt ning ähvardas brittide alasid. Kuna nad olid nüüd nurka surutud, tuli neil teha meeleheitlik samm, mõjutamaks Egiptuse kuningat oma meelt muutma. Nimelt esitasid nad Fārūqile ultimaatumi määrata ametisse britimeelne valitsus või troonist loobuda. Kuna kuningas ei soovinud vabatahtlikult käsule alluda, piirasid Briti sõdurid 4. veebruaril palee ümber. Kuningal tuli kapituleeruda. Sellel oli pikaajaline ning laastav mõju. Muṣṭafā al-Naḥḥās oli nõus moodustama ainsa mittevallitud Vafdi valitsuse kogu parlamentaarse ajaloo jooksul, kuid paljude inimeste arvates oli al-Naḥḥās sellega mänginud maha rahvuslikud huvid. Kuninga nõrkuse tõttu tundsid suurt häbi ka ohvitserid. Tegelikult kadus Saksa oht juba sama aasta novembris pärast al-ʿAlamayni lahingut.¹⁰⁶ Tegelikult oli Vafd kaotanud juhtpositsiooni rahvuslikus liikumises ning tekitanud usaldamatust vahva korruptsiooni tõttu¹⁰⁷.

1944. aastal vabastas kuningas Muṣṭafā al-Naḥḥāsi ametist. Tema asemele sai Saʿadisti partei liider Aḥmad Māhir. Kuna Vafd 1945. aasta jaanuaris toimunud valimisi boikoteeris, saavutas Saʿadisti partei parlamendis enamuse.¹⁰⁸ Sündmustesse tõi pöörde 24. veebruaril 1945, mil Islamistliku Rahvuspartei (varem Noor-Egiptus) poolt lasti maha peaminister Aḥmad Māhir. See toimus vahetult pärast Jaapanile ja Saksamaale sõjakuulutamise teatavakstegemist. Viha põhjustas arusaam, et taaskord tegutseti brittide huvides.¹⁰⁹ Järeltulijaks peaministritoolil sai Maḥmūd al-Nuqrāshi (1888-1948). Lootusega brittidelt tänutäheks liitlassuhete eest sõjas iseseisvus saada osaleti Ühendatud Rahvaste Organisatsiooni loomisel San Franciscos. Midagi

¹⁰² 1939. aastal kehtestati riigis sõjaseisukord ja tsensuur ning katkestati siiski suhted Saksamaa ja Itaaliaga. Ühtlasi on oluline märkida, et Egiptuses peeti toimunut Euroopa sisesõjaks ning loodeti Teljeriikide kiiret tagasilöömist. – BOTMAN, *The liberal age*, lk 298.

¹⁰³ GERSHONI, JANKOWSKI, *Confronting Fascism*, lk 20-26.

¹⁰⁴ BOTMAN, *The liberal age*, lk 298.

¹⁰⁵ *Ibid.*, lk 293-294.

¹⁰⁶ JOEL GORDON: *Egypt from 1919. – The New Cambridge History of Islam. Vol 5. The Islamic World in the Age of Western Dominance*. Toim. Francis Robinson. New York 2011, lk 372-401, siin lk 377-378.

¹⁰⁷ See sai selgeks nende koptist kantsleri Makram ʿUbayd Paša (1879-1961) toimiku „Must Raamat“ avaldamise järel. Selgus, et partei, mis oli end rahva huvide eest seisjana näidanud, tegutses tegelikult vaid eliidi hüvanguks. – MITCHELL, *The Society of the Muslim Brothers*, lk 33-34.

¹⁰⁸ BOTMAN, *The liberal age*, lk 304.

¹⁰⁹ GUDRUN KRÄMER: *Hasan al-Banna*. Oxford 2010, lk 65.

sellist aga, nagu egiptlased lootnuksid, brittidel kavas ei olnud. Frustratsioonist ebaõnnestumiste pärast nii poliitikas kui majanduses said suured meeleavaldused Teisele maailmasõjale järgnenud ajajärgul tavapäraseks. Eriti varmselt näitasid oma rahulolematust üles veebruaris ja märtsis 1946 tänavatel marssinud töölised ja üliõpilased. Ühiskonnas valitsenud meeleolud viisid valitsuskriisini, mistõttu määras kuningas taaskord ametisse Ismāʿīl Šidqī.¹¹⁰

Samal ajal arreteeriti kuninga käsul kõiki, kes valitsusevastast meelsust üles näitasid. Pärast opositsiooni vaigistamist alustas Šidqī taas brittidega vägede väljaviimise küsimuses läbirääkimistele.¹¹¹ Nii rahvuslikud liikumised kui Muslimi Vennaskond saatsid kuningale kirju. Viimane kutsus üles džihaadile ning rääkis vajadusest Suurbritanniat igakülgsest boikoteerida. Ta avaldas muret selle üle, et peaminister Ismāʿīl Šidqī ei teosta rahva tahet ning lõhestab ühiskonda, kui teeb brittidega kokkuleppeid enne võõrvägede väljasaatmist.¹¹² Londonis peetud kohtumisel saavutati nn Šidqī-Bevini kokkulepe, et väed viiakse välja kolme aasta jooksul, tunnustatakse Egiptuse suveräänsust Sudaanis ning luuakse ühine kaitsekava.¹¹³ Seda võeti vastu kui läbikukkumist. Nüüd süvenesid nii valitsuse kui brittide vastased meeleolud. Seekord läks asi kõnedest ja protestikirjadest kaugemale, sest kuu aega hiljem alanud rahutuste käigus põletati muuhulgas Inglise raamatuid ja poode ning tungiti kallale Briti vägedele.¹¹⁴ Pingelises olukorras tuli peaministril tagasi astuda. Olgugi, et ametisse asus taas al-Nuqrāshi, ei leidnud britid enam kedagi, kes võinuks osapooli lepitada. 1949. aastal loodi ühiskonna stabiliseerimise huvides koalitsioonivalitsus, mida hakkas juhtima sõltumatu Husayn Sirrī. Taaskord pidas valitsus vastu vaid mõned kuud.¹¹⁵

Päästmaks liberaalset riigikorda tundus viimane õlekõrs olevat vabade valimiste korraldamine. 1950. aasta jaanuaris sai valimisvõidu Vafd ning Muṣṭafā al-Naḥḥas, kuid see jäi nende viimaseks saavutuseks, sest juba 1951. aastaks olid nad oma mandaadi minetanud.¹¹⁶ Reeglite lõdvendamisega loodeti ühiskonnas olulisi valdkondi edendada, kuid tulemuseks oli erinevate varasemalt keelustatud organisatsioonide taassünd, mis nüüd järjest jõudu kogusid. Tekkinud situatsioonis kuulutas al-Naḥḥas nii 1936. aasta Anglo-Egiptuse lepingu kui 1899. aasta Sudaani Konventsiooni, mille alusel ühiselt Sudaani hallati, tühiuks.

¹¹⁰ BOTMAN, The liberal age, lk 304.

¹¹¹ *Ibid.*, lk 305.

¹¹² MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 49-50.

¹¹³ BOTMAN, The liberal age, lk 305.

¹¹⁴ RITCHARD P. MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 49-50.

¹¹⁵ BOTMAN, The liberal age, lk 305.

¹¹⁶ GORDON, Egypt from 1919, lk 379.

Sellega algatas mees rahutused. Mõõdukamad boikoteerisid Suurbritannia ettevõtteid ja kaupu, radikaalsemalt meelestatud inimesed aga ründasid Suessi kanali tsooni jäänud viimaseid Briti sõdureid. Üritades ründajaid tabada, oldi vastakuti Egiptuse politseinikega, kes egiptlasi kaitsta üritasid. 26. jaanuaril järgnes nn Must Laupäev, kus hukkus kümneid egiptlasi. Sellele järgnesid brittide vastased mässud ja protestid Kairo tänavatel.¹¹⁷ Samal ajal kui pealinn põles, lõbustas kuningas oma poja sünni puhul kogunenud külalisi,¹¹⁸ mis näitab tema distantseerumist tegelikest riigiasjadest. Teisalt oli kadunud usk liberalismi, mistõttu olid intellektuaalid hakanud rääkima heasoovliku autoritaarsuse taastamise vajadusest¹¹⁹. Ärevat olukorda kasutasid oskuslikult ära Vabad Ohvitserid¹²⁰, kes 23. juulil 1952 riigipöörde korraldasid ning Egiptuse iseseisvaks kuulutasid. Monarhia kaotati ning loodi eeldused riigi edasiseks sotsiaalseks ja majanduslikuks arenguks.¹²¹

Inimeste lootus stabiilsuse ja reformide järele vaibus, kui mõisteti parteisüsteemi luhtumist ning valitsejate omakasupüüdlikkust. Oli perioode, kus valitsused vahetusid vaid mõne kuu järel ning asendusid tihti samade inimestega. 1939. aastal puhkenud sõda, mida loodeti vältida, tõi veelgi suuremaid pettumusi, sest lisaks majanduslikele ja sotsiaalsetele probleemidele tõi see brittide võimu suurenemise. Sakslaste poolt nurka surutud britid alandasid Egiptuse kuningat ning panid ta tegema nii, nagu neile kasulik oli. See oli ühiskonnale šokk, sest 1936. aastal positiivseid ootusi ning tulemusi toonud leping kukkus tegelikult läbi ning paljastas selle nõrkuse. Muserdav olukord ei ennustanud midagi positiivset, sest isegi sõja lõppedes polnud britid nõus lahkuma. Valitsuskriiside varjus tegutsesid parteipoliitikast kõrvale jäänud ühiskonnagrupid, kes muutusi planeerisid ning sobivat hetke ootasid. 1952. aasta keskel õnnestuski see Vabadel Ohvitseridel, kes omakorda nii lootust kui õudu hakkasid külvama.

¹¹⁷ BOTMAN, The liberal age, lk 305-307.

¹¹⁸ GORDON, Egypt from 1919, lk 379.

¹¹⁹ *Ibid.*

¹²⁰ Tuntuimad neist olid hilisemad riigipead Jamāl ʿAbd al-Nāṣir ja Anwar al-Sādāt.

¹²¹ BOTMAN, The liberal age, lk 305-307.

2. MUSLIMI VENNASKONNA LOOMINE NING ESIALGNE TEGEVUS EGIPTUSE ÜHISKONNAS

2.1. Ḥasan al-Bannā – Muslimi Vennaskonna vaimne isa

Mõistmaks Muslimi Vennaskonna tekke ja arengu põhjuseid tuleb meil kõigepealt süüvida organisatsiooni looja ning esimese ideoloogi Ḥasan al-Bannā elukäiku, sest tema isiklikud kogemused, arusaamad ning karisma¹²² mõjutasid väga otseselt Vennaskonda ning inimesi, kes grupeeringuga liitusid. Tema eluajal loodi organisatsiooni struktuur ning oma selleaegse tegevusega kinnistati end Egiptuse ühiskonda. Ühtlasi on tema ideed, tõekspidamised ja eemärgid mõjutanud teisi islamistlikke mõtlejaid nagu hilisem Muslimi Vennaskonna liige Sayyid Quṭb (1906-1966), kes on ka tänapäevaste islamifundamentalistide peamisi ideolooge. Nagu islamistlik autor Muhammad al-Ḍanāwī kirjutanud on: printsiibid, mille al-Bannā kujundas, mõtestas lahti ning laiendas Quṭb oma raamatus „Verstapostid“ (*ma‘ālim fī al-ṭarīq*).¹²³ Seetõttu on paljud uurijad keskendunud just viimasele.¹²⁴ Leian siiski, et Muslimi Vennaskonna ideoloogia sügavamaks mõistmiseks on vaja tunda mõlemat isikut, kuid eelkõige mõttemaailma kujunemise lugu.

Ḥasan al-Bannā sündis 1906. aastal Aleksandria lähedal asuvas Maḥmūdiyya külas.¹²⁵ Kuna tema kujunemist mõjutas tugevalt tema perekond, tuleb pisut sellel peatuda. Tema isa, ‘Abd al-Raḥmān al-Sā‘ātī sündis 1882. aastal, kui algas Briti okupatsioon.¹²⁶ Ametilt oli ta muuhulgas nii kellaspepp¹²⁷ kui kogukonnas tunnustatud imaam, paaripaniija ja *sunna*¹²⁸ ekspert. Kuigi mõnedes allikates¹²⁹ on märgitud, nagu oleks ta õppinud islamimaailma ühes vanimas ja tänapäevani peamises õppeasutuses ja vaimses keskuses al-Azhari ülikoolis, ei vasta see tõele: oma religioosse hariduse omandas ta hoopis Aleksandrias Ibrahim Paša

¹²² MOHAMMED ZAHID: The Muslim Brotherhood and Egypt’s Succession Crisis. The politics of liberalisation and reform in the Middle East. London, New York 2010, lk 73.

¹²³ ANA BELÉN SOAGE: Ḥasan al-Bannā and Sayyid Quṭb: Continuity or Rupture? – The Muslim World, 99 (2009), lk 294-311, siin lk 294.

¹²⁴ SOAGE, Ḥasan al-Bannā and Sayyid Quṭb..., lk 295.

¹²⁵ RAN A. LEVY: The Idea of *jihād* and Its Evolution: Ḥasan al-Bannā and the Society of the Muslim Brothers. – Die Welt des Islams, 54 (2014), lk 139-158, siin lk 142.

¹²⁶ GUDRUN KRÄMER: Hasan al-Banna. Oxford 2010, lk 2. Nimekuju võib olla ka Ahmad b. ‘Abd al-Rahman b. Muhammad.

¹²⁷ ZAHID, The Muslim Brotherhood and Egypt’s Succession Crisis, lk 69.

¹²⁸ *Sunna* ehk prohvet Muḥammadi ütluste ja tegude (*ḥadīth*) kogu.

¹²⁹ Vt nt ROY JACKSON: Fifty Key Figures in Islam. New York 2006, lk 196.

mošees (hiljem Aleksandria Religioosne Instituut)¹³⁰. Temalt pärineb Ḥasan al-Bannā sügav usklikkus, moraalitunne ning huvi islamistlike mõtlejate tööde vastu, sest just isa tutvustas Ḥasanile mõjuka ning konservatiivse mõtleja Rashīd Riḍā väljaannet „Märgutuli“ (*al-Manār*¹³¹).¹³² Ka tema ema oli intelligentne ning tahtejõuline inimene¹³³, mis võiks selgitada Ḥasan al-Bannā iseloomu ning kasvatuse tagamaid.

Aastal 1915 läks al-Bannā õppima oma isa mentori šeik Muḥammad Ṣāḥib al-Juwaynī juurde madrasasse, kus lisaks lugema ja kirjutama õppimisele ning koraani ja *ḥadīth*'ide päheõppimisele sai ta aimu araabia poeesiast. Nagu al-Bannā hiljem oma mälestustes kirjutas, õpetas talle tema suur eeskuju religiooni- ja moraaliküsimustes¹³⁴ Ṣāḥib hindama õpetaja ja õpilase vahelist emotsionaalset sidet, mida ta edaspidiseski elus ja tegevuses arvesse võttis ja rakendas. 1918. aastal otsustas ta, hoolimata vanemate soovist jätkata religioosse hariduse omandamist, minna hoopis riigikooli, kus õpetati lugemist, kirjutamist ja aritmeetikat, kuid mitte võõrkeeli, mis tegi õpingute jätkamise riigigümnaasiumis võimatuks.¹³⁵ Lisaks õppetööga tegelemisele liitus ta mitmete gruppidega nagu Moraalse Käitumise Ühing, mis oli mõeldud kooliõpilastele ning omaalgatusliku Keelatu Ennetamise Ühingu, mille kaudu saadeti kirju külaelanikele, kes ei käinud palvustel või kohvikupidajatele, kes palkasid kõhutantsijaid.¹³⁶ Need olid aga loodud pigem kasvatuslikel eesmärkidel ning pahameele tõttu, mida kirjade saamine inimestes tekitas, ei kestnud need ettevõtmised kaua.¹³⁷

Koolireformi tõttu tuli tal 1919. aastal minna uude riigikooli Damanhūri linnas¹³⁸, kus ta asus õppima riigitöötajaks. Ta hakkas käima Shadili (*Shādhilīyah*¹³⁹) sufiordu kohaliku haru Ḥaṣāfiyya ordu teenistustel¹⁴⁰. Tähtsaks pidas ta seda seetõttu, et seal järgiti rangelt islami

¹³⁰ BRYNJAR LIA: The Society of the Muslim Brothers in Egypt: the rise of an Islamic Mass Movement 1928-1942. Reading 1998, lk 22.

¹³¹ 1898. aastal asutatud publikatsioon, mis sai araabia maades kõige mõjukamaks omataoliseks. Rashīd Riḍā soovis järgida Jamāl al-Dīn al-Afghānī ja Muḥammad ‘Abduh’ alustatud, kuid oli neist pisut konservatiivsem. – ANA BELÉN SOAGE: Hasan al-Bannā or the Politicisation of Islam. – Totalitarian Movements and Political Religions, 9 (2008), nr 1, lk 21-42, siin lk 35.

¹³² ANA BELÉN SOAGE. Hasan al-Bannā or the Politicisation of Islam. – Totalitarian Movements and Political Religions, 9 (2008), nr 1, lk 21-42, siin lk 21.

¹³³ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 3.

¹³⁴ KHALIL AL-ANANI: The Power of the Jama‘a: The Role of Hasan al-Bannā in Constructing the Muslim Brotherhood’s Collective Identity. – Sociology of Islam 1 (2013), lk 41-63, siin lk 43.

¹³⁵ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 8.

¹³⁶ SOAGE, Hasan al-Bannā or the Politicisation of Islam..., lk 21-22.

¹³⁷ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 10.

¹³⁸ *Ibid.*, lk 11

¹³⁹ Üks sufismi olulisemaid harusid, mis põhineb 13. sajandi Maroko müstiku Abu al-Hasan al-Shādhilī õpetustel. Levinid peamiselt Põhja-Aafrikas. On ortodoksne, kuid muusika ja tagasihoidlik tantsimine on lubatud. – EI, vol 9, SAN-SZE. Leiden 1997, lk 172-175.

¹⁴⁰ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 13.

õpetust¹⁴¹ ning see andis hea võimaluse religiooside kohuseid täita.¹⁴² Samas, nagu ta ise oma mälestustes kirjutanud on, võlusid teda esialgu peamiselt siiski just sufide rituaalid ning laul. 1923. aasta ramadani ajal võeti ta ordu liikmeks. Oma sõbra ja mõttekaaslase ning hilisema Muslimi Vennaskonna ühe juhtfiguuri Aḥmad al-Sukkarīga loodi Ḥaṣāfi Heasoovlikkuse Selts, mis pidi kutsuma inimesi islami moraalile vastavalt käituma. Hiljem on Ḥasan al-Bannā kirjutanud, et sellest sai Muslimi Vennaskonna eelkäija¹⁴³ ning nagu hiljem näeme, mõjutas see eluetapp väga otseselt Vennaskonna arengut.

1919. aastal osales ta Briti okupatsiooni vastases rahvuslikus revolutsioonis, mida ta oma memuaarideski on kirjeldanud ning kus revolutsiooni juhtfiguuride ärgitavad kõned temas ning paljudes teistes tugevaid rahvuslikke tundeid äratasid. Briti kolonialismi mõjudega kaasnenud muutused ühiskonnas tõukasid teda aina sügavamale religioossuse poole.¹⁴⁴ Ühtlasi sai sellest sündmusest ajendatud rahvuslus ja Lääne mõjude vastasus hiljem Muslimi Vennaskonna üheks ideoloogiliseks pidepunktiks.¹⁴⁵ Brynjar Lia on aga tugevalt kahtluse alla seadnud selle uurijate poolt rõhutatud läänevastalisuse ning ksenofoobia. Pigem oli tema suurimaks mureks Lääne mõjude pimesi vastuvõtmine ning islami elulaadi hülgamine. Tsiteeris ta ju oma tegevuse jooksul mitmeid Lääne autoreid ka ise.¹⁴⁶ Krämer nimetab al-Bannā suhtumist Läänemaailmasse kui ambivalentset, sest ta vihkas selle võõrust ja kolonialismi, kuid armastas hüvesid, mis sellel pakkuda oli.¹⁴⁷ Selleski küsimuses oli tunda al-Bannāle loomumast pragmatismi.

Kuigi temalt võinuks eeldada õpingute jätkamist kuulsas al-Azhari ülikoolis¹⁴⁸, suutis ta oma isa ümber veenda ning läks hoopis 1923. aastal Kairosse Dār al-ʿUlūmi¹⁴⁹ (Teaduste Maja)

¹⁴¹ ZAHID, The Muslim Brotherhood and Egypt's Succession Crisis, lk 70.

¹⁴² LEVY, The Idea of *jihād* and Its Evolution, lk 142.

¹⁴³ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 13-16.

¹⁴⁴ LEVY, The Idea of *jihād* and Its Evolution, lk 142.

¹⁴⁵ AL-ANANI, The Power of the Jama'a, lk 43.

¹⁴⁶ LIA, The Society..., lk 31.

¹⁴⁷ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 94.

¹⁴⁸ AL-ANANI, The Power of the Jama'a, lk 43.

¹⁴⁹ Loodud 1872. aastal Egiptuse riigimehe ja akadeemiku ʿAlī Mubārak Paša poolt, koolitamaks moodsa meetodika kaudu al-Azhari õpilastest õpetajaid. Keskendus araabia keele ja islamiõpingute õpetamisele. Lõpetaja sai bakalaureusekraadiga võrdse haridustaseme, tänu millele oli õpinguid võimalik jätkata magistri- ja doktoriõppes. - EI vol 2, C-G. Leiden: E.J.Brill, 1983, lk 131-132. 1940. aastal hakkas asutus kuuluma Kairo Ülikooli alla. Kool tegutseb tänapäevalgi. Muuhulgas on selle lõpetanud Muslimi Vennaskonna hilisem ideoloog Sayyid Quṭb. - MALIKA ZEGHAL: The „Recentring“ of Religious Knowledge and Discourse: The Case of al-Azhar in Twentieth-Century Egypt. – Schooling Islam. The Culture and Politics of Modern Muslim Education. Toim. Robert W. Hefner, Muhammad Qasim Zaman. New Jersey 2007, lk 107-130, siin lk 112-113.

nimelisse kolledžisse õpetajaks õppima.¹⁵⁰ Tema valik näitas ühtlasi vastumeelsust traditsioonilise religioosse hariduse suhtes.¹⁵¹ Ühelt poolt soovis ta järgida 19. sajandi mõtlejate eeskuju, kes samuti religioosse ja praktilise hariduse sidusid. Teisalt oli see üks väheseid allesjäänud koole riigiametite õppimiseks haritud linnakeskklassile (*effendiyya*), mille lõpetamine töökoha tagas.¹⁵² Aastatel 1923-1927, mil al-Bannā Kairos elas, oli ta suurte poliitiliste ning kultuuriliste muutuste tunnistajaks.¹⁵³ Juba Kairosse jõudes jahmatas teda suurlinna modernsus kõigi oma pahedega nagu hasartmängud, materialism, alkoholi kättesaadavus, prostitutsioon ja kombelõtvus. Islamliku elulaadi hääbumises süüdistas ta eelkõige liberaale, ateiste ning erinevaid ajakirjandusväljaandeid, kes tema arvates ilmalike ideede levitamisele kaasa aitasid.¹⁵⁴ Seetõttu hakkas Kairo tema jaoks sümboliseerima võitlust väärtuste, moraali ning kogu islami identiteedi eest.¹⁵⁵ Samal ajal tõi Kairo endaga al-Bannā jaoks kaasa ka positiivseid asju. Kuigi ta ei võtnud osa intellektuaalsest ja kultuurilisest pealinna elust, rääkimata teatris või kontserdil käimisest¹⁵⁶, sõlmis ta Kairos veedetud aja jooksul suurel hulgal väärtuslikke suhteid ning leidis kontakte ja mõttekaaslasi,¹⁵⁷ mida mees hilisemal perioodil edukalt kasutas.

Pärast 1919. aasta revolutsiooni tabas Egiptuse ühiskonda ning al-Bannāt uus vapustus aastal 1924, kui teatati Ottomani impeeriumi likvideerimisest. Sellest sündmusest alates lisandus tema ideoloogiasse pan-islamism. Impeeriumi lagunemine tekitas ühiskonnas laialdase diskussiooni. Näiteks al-Azhari õpetlane šeik ʿAlī ʿAbd al-Rāziq (1888-1966) väitis ühes oma kirjutises, et kalifaat pole muslimite kohus, vaid lihtsalt üks võimalikest valikutest oma elu korraldada. Algatus laialdane poliitiline ja intellektuaalne arutelu selle üle, milline peaks üldse islamiusuliste riikide poliitiline süsteem olema. Liberaalid pidasid kalifaadi lagunemist positiivseks, sest nägid selles vabanemist Ottomani impeeriumi mõjust. Konservatiivsem osa ühiskonnast nägi seda aga kui märki muslimite nõrkusest ning leiti, et kalifaat tuleb iga hinna eest taastada. Sellesse leeri kuulus ka al-Bannā.¹⁵⁸

¹⁵⁰ ANA BELÉN SOAGE, FUENTELES AZ FRANGANILLO: The Muslim Brothers in Egypt. – The Muslim Brotherhood. The Organization and Policies of a Global Islamist Movement. Toim. Barry Rubin. New York 2010, lk 39-56, siin lk 39.

¹⁵¹ LIA, The Society..., lk 25.

¹⁵² KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 16-17.

¹⁵³ LEVY, The Idea of *jihād* and Its Evolution, lk 142.

¹⁵⁴ ZAHID, The Muslim Brotherhood and Egypt's Succession Crisis..., lk 70.

¹⁵⁵ AL-ANANI, The Power of the Jama'a., lk 44.

¹⁵⁶ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 20.

¹⁵⁷ LIA, The Society..., lk 29-30.

¹⁵⁸ AL-ANANI, The Power of the Jama'a, lk 45-46.

Seetõttu asuski ta islami õpetuse levitamise nimel võitlusse, liitudes ühinguga, mis korraldas regulaarselt islami moraali teemalisi loenguid. Et see ei jõudnud tihti tavainimesteni, koondas ta kokku enda õppeasutuse ning al-Azhari ülikooli tudengitest koosneva grupi, kes hakkas mošeedes ning tööliste kohvimajades jutlusi pidama. Tema entusiasmi ja motivatsiooni iseloomustab ühes essees kirjutatud idee, et ta soovis päeval õpetada lapsi ning õhtul nende vanemaid.¹⁵⁹ Taolisest tegevusest ning üksi üritamisest aga jäi väheks ning ta hakkas otsima kohti, kus efektiivsemalt oma ideid ellu viia. Kuigi tema tutvusringkonda kuuluv al-Azhari õpetlane šeik Yusuf al-Dijwi oli loonud islami reformimisele pühendatud ühenduse, ei nõustunud al-Bannā tema ideedega.¹⁶⁰ Seetõttu otsustas ta 1927. aastal liituda hoopis pan-islamistlike vaadetega ja brittide-vastase Rahvusliku Parteiga (*al-Hizb al-Watani*) sidemeid omava Noorte Meeste Muslimi Assotsiatsiooniga¹⁶¹. Nagu Gudrun Krämer välja toob, oli selles sammus näha soovi siduda patriotismi religioosse reformiga, mis on hiljem islamistlikele gruppidele iseloomulikuks jooneks saanud.¹⁶²

Brynjar Lia sõnul aga polnud organisatsioon päris selline, nagu al-Bannā üht islamistlikku liikumist näha oleks soovinud ning põhjuseid selleks oli mitu. Kuigi ta oli rahvuslike ideede pooldaja, ei meeldinud talle seotus Rahvusliku Parteiga, sest soovis laiemat ampluaaga organisatsiooni, mis jäänuks parteipoliitikast kõrvale. Tegelikult ei tegeletud poliitikaga nii suurel määral, et see võinuks probleem olla. Hoopis olulisem põhjus oli islamistliku hariduse puudulik toetamine organisatsiooni poolt ajal, mil noored üha enam lääneliku elulaadi omaks võtsid. Kuigi akadeemilisi kirjatöid avaldati, ei jõudnud neis kantud ideed tavaliselt noorteni. Peamiseks murekohaks jäi tema jaoks just uutmoodi haritud noorte kasvatamine, kes huvituks ühiskonna valupunktidest. Sarnane seisukoht sai hiljem ka Muslimi Vennaskonna edu alustalaks. NMMA aga ei võtnud teda hoolimata peetud kõnedest kuulda ning see jäi edasi peamiselt erinevaid harrastusi pakkuvaks seltsiks, millel ei kujunenud ühtset ideoloogiat. Suure probleemina nägi al-Bannā ka seda, et hoolimata oma nimest esindas organisatsioon suures osas vanemas eas eliidi seast pärit mehi, kes uusi liikmeid just jõukama ja mõjukama elanikkonna hulgast värbasid, jättes jätkuvalt kõrvale madalama sotsiaalse päritoluga mehed. Lisaks tundusid osad tegevused, näiteks loterii abil tuluõhtute korraldamine, mõnede liikmete jaoks islami seadustega vastuollu minemisena.¹⁶³

¹⁵⁹ SOAGE, Hasan al-Bannā or the Politicisation of Islam, lk 22.

¹⁶⁰ ZAHID, The Muslim Brotherhood and Egypt's Succession Crisis, lk 70-71.

¹⁶¹ Edaspidi lihtsalt NMMA.

¹⁶² KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 27.

¹⁶³ LIA, The Society..., lk 55-58.

Rääkides aga Ḥasan al-Bannā iseloomust ning selle seotusest tema edulooga, ei pea mitte kõik tema olulisimaks omaduseks ligitõmbavat karismat. Näiteks refereerib Gudrun Krämer al-Bannā kaasaegset, kelle arvates oli mehe väärtuslikeks külgedeks hoopis tema energia, pühendumus ja vastupidavus, mis oli ühendatud võimega inimesi inspireerida ja tegudele motiveerida. Tema üsna must-valges maailmavaates polnud kohta pooltoonidele: valida oli, kas täielikult pühenduda islamile või hukatusse langeda. Krämer imestab tema sihikindluse üle, sest nagu mehe elulugu põhjalikult uurinud teadlane väidab, pole mehe eluloos kordagi tunda kõhklemist. Võimalik, et see tulenes raputavate kriiside puudumisest tema elus ning toest, mida vanemad inimesed ja mentorid talle osutasid. Al-Bannā tõsiseltvõetavust ja usaldusväärsust kinnitas ilmselt kõige enam asjaolu, et ta elas oma elu täpselt nii, millisele ta teisigi ärgitas.¹⁶⁴ Lia on toonud välja huvitava tõiga sellest, et kuigi noorena oli al-Bannā üsna ambitsioonikas ning talle meeldis hästi ja šikilt riietuda, muutus ta hiljem, ilmselt oma reise ajal Egiptuse eri osadesse, lihtsamaks ja askeetlikumaks¹⁶⁵, riietudes valgesse nagu sufi.¹⁶⁶

1932. aastal mees abiellus, kuid oma memuaarides peatub ta sellel vaid hetke. Gudrun Krämeri sõnul selgub teistest allikatest, et pruudi valis al-Bannā ema ühest usklikust kauplejate perest ning see osutus hiljem üsna kasulikuks, sest naine toetas al-Bannāt rahaliselt. Kuigi teda ei kirjeldata kui väga ilusat naist, olevat ta olnud kuulekas ning tõi ilmale kaheksa last, mistõttu oli al-Bannā temaga rahul.¹⁶⁷

Paljud inimesed suutsid end Ḥasan al-Bannāga samastada, sest tema sotsiaalne taust ja päritolu olid omased paljudele egiptlastele. Olles pärit maapiirkonnast, omandas ta linnaliku hariduse ja elukutse, põimides nii kaks väga erinevat elukogemust, mis küll järk-järgult üha tavalisemaks muutus.¹⁶⁸ Peangi ehk võimet samastuda üheks kõige olulisemaks aspektiks, mille tõttu paljud inimesed talle pimesi järgnesid. Oma laitmatu eeskuju ning sihikindla tegevuse ja veenmisoskusega suutis ta suurt hulka inimesi oma nägemuse kohaselt eesmärgi poole püüdlema panna. Kuigi hiljem näeme, et tema autokraatlik juhtimisstiil tekitas mõnikord pingeid, on ta seniajani jäänud teatud ringkondades positiivseks kujuk, keda hinnatakse, austatakse, tsiteeritakse ja isegi märtriiks peetakse. Loomulikult tuleb sellesse aga paljude teiste sündmuste tõttu teatava ettevaatusega suhtuda.

¹⁶⁴ GUDRUN KRÄMER: Hasan al-Banna. Oxford 2010, lk 83-84.

¹⁶⁵ LIA, The Society..., lk 31-32.

¹⁶⁶ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 89-90.

¹⁶⁷ *Ibid.*, lk 35.

¹⁶⁸ *Ibid.*, lk 87-88.

2.2. Ülesehitustöö – Muslimi Vennaskonna tegevus aastatel 1928-1935

Eelnevat arvesse võttes pole imekspandav, et asudes õpetajana tööle Suessi kanali tsoonis asuvas Ismā‘īliyya linnas, sai kooliõpetaja Ḥasan al-Bannāst üsna peagi kohalik avaliku elu tegelane¹⁶⁹. Kairo sotsiaal-majanduslikud olud ning probleemid olid nähtavad sealgi; lisaks oli linnas väga suur välismaalaste osakaal. Avaldus silmnähtav kontrast selle vahel, kui luksuslikult elasid Suessi Kanali Kompanii juhtivtöötajad ning kui armetult egiptlastest töölised. Kõike seda nähes hakkas al-Bannā taas kohvimajades jutlustamas käima. Kuigi esialgu suhtuti temasse teatava ettevaatlikkuse või eelarvamusegagi, tekkisid ajapikku regulaarsed kuulajad.¹⁷⁰ Seda ilmselt seetõttu, et oma lühikestes kõnedes ei olnud tunda liigselt moraliseerivat hukkamõistu kuulajate suhtes.¹⁷¹

Ajaloolased vaidlevad jätkuvalt selle üle, kui palju oli loodaval organisatsioonil ühist Ḥaṣāfiyya ordu või NMMA-ga. Kindel on vaid see, et ühel hetkel tundis Ḥasan al-Bannā, et soovib luua eraldiseisva grupeeringu. Hoolimata ajaloolaste erimeelsustest tegeliku sündmuste käigu osas, on Muslimi Vennaskonna loomisest käibel al-Bannā memuaarides kirjeldatud müüt. Jutustus, mille kohaselt keegi oma usalduse märgiks juhtimist otsima on tulnud, oli religioossetes ringkondades üsna tavaline ning vajalik, et vältida enda näitamist võimuahnena.¹⁷² Kirjeldatud loo järgi tulid al-Bannā juurde märtsis 1928 kuus egiptlasest Briti Suessi kanali kompanii töötajat, kes kurtsid talle, et neid koheldakse teisejärgliste kodanikena.¹⁷³ Nad palusid, et al-Bannā neid juhiks ning aitaks neil teenida oma rahvast, usku ning *ummat* ehk muslimi kogukonda.¹⁷⁴ Al-Bannā nõustus ning kuna talle jättis sügava jälje meeste vagadus, otsustas ta anda grupeeringule nimeks *Jamā‘at al-Ikhwān al-Muslimīn* ehk Muslimi Vendade Ühing,¹⁷⁵ ehk Muslimi Vennaskond.

Richard Mitchell väitis, et organisatsiooni loomine on Egiptuse lähiajaloo üheks tähtsaimaks pidepunktiks just seetõttu, et oli esimene laialdast toetust leidnud ning organiseerunud, peamiselt linnaelanikkonnale mõeldud grupeering, mis võitles islami eest moderniseerivas

¹⁶⁹ RAN A. LEVY: The Idea of *jihād* and Its Evolution: Ḥasan al-Bannā and the Society of the Muslim Brothers. – Die Welt des Islams, 54 (2014), lk 139-158, siin lk 143.

¹⁷⁰ MOHAMMED ZAHID: The Muslim Brotherhood and Egypt's Succession Crisis. The politics of liberalisation and reform in the Middle East. London, New York 2010, lk 71.

¹⁷¹ KRÄMER. Ḥasan al-Banna. lk 26.

¹⁷² *Ibid.*, lk 27-28.

¹⁷³ LEVY, The Idea of *jihād* and Its Evolution, lk 143.

¹⁷⁴ SOAGE, Ḥasan al-Bannā or the Politicisation of Islam, lk 22.

¹⁷⁵ LEVY, The Idea of *jihād* and Its Evolution, lk 143.

maailmas.¹⁷⁶ Tänapäevast terminoloogiat kasutades võiks öeldagi, et Muslimi Vennaskond oli esimene omataoline rohujuuretasandi liikumine islamiusulistes riikides, kus indiviid sai aluseks laiema eesmärgi poole püüdlemisel.

Vennaskonna struktuuri paikapanemisel võeti suuresti eeskuju sufismist, millega al-Bannā juba varasemalt seotud oli. Ta võttis endale tiitli Üldjuht (*al-Murshid al-‘Āmm*), kellele ülejäänud liikmed truudust (*bayat*), rangetest reeglitest kinnipidamist ning alluvust vandusid. Ka nende iganädalased koosviibimised sarnanesid sufide omadega.¹⁷⁷ Sufismi mõjudele viitas ühtlasi sõnumi spirituaalsus.¹⁷⁸ Ajapikku hakkasid aga sufismile iseloomulikud jooned hääbuma, sest organisatsiooniga liitusid inimesed keskklassist, kes seda mõttevoolu ei pooldanud.¹⁷⁹

Lisaks kokkusaamistele ning jutlustamisele tegeles Ḥasan al-Bannā kirjutamisega. Oma esimeses kirjutises¹⁸⁰ pärast Muslimi Vennaskonna loomist kritiseeris al-Bannā teravalt Egiptuse valitsejaid, et need ei olnud suutnud vastu astuda läänelikule ilmalikustumisele ja materialismile. Seega tuli ohjad enda kätte haarata ning algtada islamiseerumisprotsess kõige madalamast astmest – individist. Tema strateegia järgi tuli meelelahutusasutused muuta hoopis islami levitamise (*da‘wa*¹⁸¹) kohtadeks.¹⁸² Tähelepanu suunati islamihariduse andmisele ning moraalsusele nii oma liikmete kui laiema publiku seas, et islamit õigesti mõistetak. Sõnumi edastamises oldi väga edukad, sest suurt tähelepanu pöörati uute liikmete värbamisele, nende juhendamisele ning kokkukuuluvustunde loomisele.¹⁸³

Et organisatsioon saaks ladusalt funktsioneerida, oli tarvis üürida ruum, kus lisaks kohtumistele hakati korraldama õhtuseid loenguid (*madrasat al-tadhīb*), mida pidas peamiselt al-Bannā ise. Koolitusel, mille esimesel aastal lõpetas 70 meest, õpetati koraani retsiteerimist, õpiti koraani ning *ḥadīth*’e pähe, räägiti prohvet Muḥammadi elust ning islami ajaloost. Tuleb aga silmas pidada, et ei koolitatud õpetlasi, vaid jutlustajaid ning seetõttu üritati

¹⁷⁶ LEVY, The Idea of *jihād* and Its Evolution, lk 143.

¹⁷⁷ SOAGE, Ḥasan al-Bannā or the Politicisation of Islam, lk 22.

¹⁷⁸ ANDREA MURA: A genealogical inquiry into early Islamism: the discourse of Ḥasan al-Bannā . – Journal of Political Ideologies, 17 (2012), nr 1, lk 61-85, siin lk 72.

¹⁷⁹ SOAGE, Ḥasan al-Bannā or the Politicisation of Islam, lk 22.

¹⁸⁰ Primaarne allikas: Ḥasan al-Banna: Da‘wa ila Allāh. – Majallat al-Fath, 100 (1346/1928). – LIA: The Society of the Muslim Brothers.

¹⁸¹ Da‘wa ehk „islami kutse“ tähendab konkreetse isiku või publikuga kommunikeerimisviisi, arutelu, mille eesmärk on kuulajat islamiga siduda. Selleks kasutatakse nii koraanitekste, *ḥadīth*’e, argumenteerimist, noomitusi, hoiatusi kui oma karismat. Muslimi Vennaskonna da‘wa oli kutse elada islami reeglite kohaselt. – JACQUES WAARDENBURG: Islam. Historical, Social and Political Perspectives. Berlin, New York 2002, lk 303, 309.

¹⁸² MURA, A genealogical inquiry into early Islamism, lk 70.

¹⁸³ KRÄMER, Ḥasan al-Banna, lk 28-29.

filosoferimist ja allegooriate otsimist vältida. Gudrun Krämeri sõnul on üsna irooniline, et taoline retoorika sarnanes peaaegu äravahetamiseni kolonialistliku haridussüsteemiga, mis küll vastupidist eesmärki omas.¹⁸⁴ Lisaks asutati nn Ekskursioonigrupid, mida saab kõrvutada tol ajal Euroopaski populaarsete skaudiliikumistega ja mille eesmärgiks oli sportlike eluviiside järgimine ning korra ja distsipliini õpetamine. Idee sarnanes al-Bannā sõnul džihaadi kontspetsiooni ja prohveti traditsiooniga, mille kohaselt on tugev usklik parem kui nõrk. Hiljem kujunes nendest üks olulisemaid organisatsiooni osasid.¹⁸⁵ Liikmete leidmise ja koolitamise kõrval hakati tegelema muude sotsiaalsete ning ühiskondlike projektidega.

Üheks suuremaks ettevõtmiseks al-Ismāʿīlīyyas sai 1931. aastal avatud mošee rajamine. Esialgu rahastati projekti liikmete panustest, kuid et sellest ei piisanud, tuli annetuste saamiseks end ametlikult sotsiaalhoolekande ühinguna registreerida. 1930. aastal seda tehtigi, kuid see võttis neilt juriidilise õiguse poliitikas osaleda.¹⁸⁶ Võimalik, et sel hetkel polnud al-Bannā partei moodustamist isegi kaalunud. Harukontorite loomisel hakatigi edaspidi käituma sarnase mustri järgi: kõigepealt rajati peakorter ning seejärel viidi läbi mõni suurem kogukondlik projekt nagu mošee, kooli, klubi või väiketööstuse ehitamine¹⁸⁷. 1932. aasta septembris avati kaasaegsetele islamilikele nõuetele vastav tütarlastekool, mis võeti hiljem haridusministeeriumi haldusalasse.¹⁸⁸ Kuigi lisaks sai 1933. aastal alguse Muslimi Õdede liikumine, oli selle areng ning liikmelisus osaliselt meeste vastuseisu tõttu üsna marginaalne.¹⁸⁹ Tuleb aga rõhutada, et just organisatsiooni pragmatism oli paljudele Muslimi Vennaskonna liitujatele ja toetajatele väga oluline aspekt.¹⁹⁰ Selline lähenemine toimus selgelt, sest organisatsioon laienes jõudsalt. Aastaks 1930 oli loodud viis harukontorit ning 1932. aastaks juba 15.¹⁹¹

Loomulikult ei jäänud organisatsiooni kiire ning edukas areng inimestele märkamatuks ning peagi hakkasid kerkima spekulatsioonid Vennaskonna tõeliste plaanide osas. Näiteks heideti neile ette Suessi Kanali Kompanii käest saadud 500 Egiptuse naela suurust laenu ning üritati neid imperialistide käepikendusena näidata. Samas oli see summa lausa tuhat korda väiksem sellest, mida said kompanii käest kristlikud ühendused. Lisaks süüdistati neid isikukultuses,

¹⁸⁴ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 30.

¹⁸⁵ BRYNJAR LIA: The Society of the Muslim Brothers in Egypt. The Rise of an Islamic Movement 1928-1942. Reading 1998, lk 101-102.

¹⁸⁶ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 32.

¹⁸⁷ RICHARD P. MITCHELL: The Society of the Muslim Brothers. London 1969, lk 9.

¹⁸⁸ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 33.

¹⁸⁹ *Ibid.*, lk 38-39.

¹⁹⁰ AL-ANANI, The Power of the Jamaʿa, lk 63.

¹⁹¹ ZAHID, The Muslim Brotherhood and Egypt's Succession Crisis, lk 72.

kommunismis, Vafdi partei sümpatiseerimises ja seega paleevastalisuses ning pingete tekitamises muslimite ja kristlaste vahel. Tegelikult nähti suurt vaeva, et hoida koptidega normaalseid suhteid. Kuna süüdistused ilmesid Vafdi ja vasakparteide vastase valitsuse ajal, ei võetud taolisi süüdistusi kergelt. Uurimine aga rikkumisi ei tuvastanud¹⁹² ning seetõttu saadi rahulikult edasi tegutseda.

Lisaks mošee valmishitamisele oli 1931. aasta Muslimi Vennaskonna jaoks märgilise tähendusega mitmeski mõttes. Nimelt trükiti jaanuaris esimene al-Bannā brošüür Vennaskonna liikmetele. Lisaks ilmus esimene artikkel Muslimi Vennaskonnast, kus mainiti nii al-Bannāt kui organisatsiooni presidenti (*sic!*) ning teisi juhtivliikmeid. Kuigi neid kiideti artiklis hea töö eest al-Ismā'īlyyas, kirjutas al-Bannā vastuses, et palub inimestel oodata ning lasta nende tegudel enda eest rääkida.¹⁹³ Õnnestumiste kõrval lahvatas aga samal aastal esimene sisetüli, mis sai alguse Administratiivnõukogu otsusest Ḥasan al-Bannā äraoleku ajal imaami ja töömehe palga suurused määrata, mis aga al-Bannāle ei sobinud. Seetõttu otsustas ta nõukogu pooleks aastaks laiali saata ning tõstis omaalgatuslikult mainitud palkasid, korraldas fiktiivseid koosolekuid ning võltsis allkirju.¹⁹⁴ Sellele lisaks avati 1931. aasta juulis Vennaskonna harukontor Kairos, mida hakkas juhtima al-Bannā vend. See oli äärmiselt oluline samm, sest nüüd sai al-Bannā ühendada jõud õpingute ajal leitud tuttavatega. Nüüd aga hakkas al-Bannā taaskord omaalgatuslikult saatma harudele Port Saidis ja Kairos raha¹⁹⁵, mis päädis kaosega Vennaskonna rahaasjades.¹⁹⁶

Pingeid tekitas ka al-Bannā asendaja valimine. Nimelt hoolitses ta selle eest, et valimised võidaks kesise haridusega kandidaat, kelle vähene autorieetsus vastasleeri nõrdima pani ning nende arvates kogu institutsiooni õõnestas. Kaks päeva pärast tema valimist nõudis Administratiivnõukogu ligipääsu finantsasjadele, mis aga takistas al-Bannā vaba rahapaigutamist. Nagu üks liikmetest oma mälestustes on kirjeldanud, tipnes tüli teravate väljaütlemiste ja solvangutega. Kuna aga al-Bannā oma kohalt lahkuda ähvardas, lubati talle nõutud raha. Tüli tulemusena taandasid mitmed juhtivliikmed end oma kohtadelt ning hakkasid levitama kuulujutte ning süüdistusi al-Bannā ja kogu Vennaskonna aadressil.

¹⁹² KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 33-34.

¹⁹³ LIA, The Society, lk 42-43.

¹⁹⁴ *Ibid.*, lk 61.

¹⁹⁵ *Ibid.*, lk 42-43.

¹⁹⁶ *Ibid.*, lk 61.

Mõistagi nägi al-Bannā seda teises valguses: tema jaoks olid tulitekitajad inimesed, kel puudus piisav spirituaalsus ning kes ajasid taga vaid materiaalseid väärtusi.¹⁹⁷

Et jätkuvaid tülisid ning vastuolusid lahendada, lubas al-Bannā tekkinud kopsaka võla ise ära maksta. Seda žesti nähti väga ülla ja isetuna ning seetõttu maksid raha hoopis Muslimi Vennaskonna liikmed. Tekkinud olukorras aga ei näinud al-Bannā enam võimalust koostöö jätkamiseks ning otsustas kujunenud opositsiooni Vennaskonnast välja heita. Selleni aga ei jõutudki, sest kõnealused lahkusid ise, jätkates al-Bannā ja kogu organisatsiooni diskrediteerimist. Kaebama mindi isegi kõrgematesse instantsidesse nagu haridusministeerium.¹⁹⁸ Need juhtumid olid ühed vähestest sisetülidest Vennaskonna varasel perioodil, mille kohta andmeid leidub.¹⁹⁹

Oktoobris 1932 asus al-Bannā õpetama Kairosse, viies sinna üle organisatsiooni peakorteri. See aga tuli ülejäänud Muslimi Vennaskonna liikmetele üllatusena, sest on teada, et nad saatsid ministeeriumisse kirja, protestimaks al-Bannā üleviimise vastu. Tegelikult oli al-Bannā selle otsuse teinud ise.²⁰⁰ Pole võimatu, et üheks põhjuseks oli tüllimine al-Ismāʿīliyya religioosse eliidiga usuliste erimeelsuste pärast. See oli talle õppetunniks vältida usulisi vaidlusi, mis võisid avalikku pahameeletormi tekitada²⁰¹ ja seeläbi Vennaskonda kahjustada. Ilmselt oli lahkumise põhjuseks ikkagi ka esimene sisetüli liikmete vahel. Igal juhul oli see samm Vennaskonna arengut arvestades oluline. Ana Belén Soage nimetab seda organisatsiooni tõeliseks alguseks, sest just 1930. aastatel sai Vennaskonnast üks Egiptuse suurimaid organisatsioone, mis kaasas inimesi kõige erinevamatest eluvaldkondadest ja sotsiaalsetest rühmadest²⁰². Krämeri sõnul muutus organisatsioon Kairos pigem parteile sarnanevaks, kuid oluliseks erinevuseks olid al-Bannā kõnedel, artiklidel ja traktaatidel põhinevad juhised oma liikmetele.²⁰³ Mitchell on toonitanud, et see, kuidas midagi öeldi, hakkas mängima sama suurt rolli kui see, mida öeldi.²⁰⁴

Väga suureks erinevuseks Kairo ja teiste harude loomise vahel oli see, et seal ei hakatud tegelema sotsiaalsete projektidega, vaid keskenduti oma ideede tutvustamisele ja liikmeskonna laienemisele. Olulisel kohal oli side Muslimi Vennaskonna ning al-Bannā

¹⁹⁷ LIA, *The Society*, lk 62-63.

¹⁹⁸ *Ibid.*, lk 64-65.

¹⁹⁹ MITCHELL, *The Society of the Muslim Brothers*, lk 10-11.

²⁰⁰ KRÄMER, *Hasan al-Banna*, lk 35.

²⁰¹ LIA, *The Society...*, lk 34-35.

²⁰² ANA BELÉN SOAGE: *Hasan al-Bannā or the Politicisation of Islam. – Totalitarian Movements and Political Religions*, 9 (2008), nr 1, lk 21-42, siin lk 22.

²⁰³ KRÄMER, *Hasan al-Banna*, lk 36.

²⁰⁴ MITCHELL, *The Society of the Muslim Brothers*, lk 190.

perekonna vahel, kes elas samas majas, kus esialgu kogu organisatsiooni tegevus toimus. Veelgi enam – ta andis oma pereliikmetele organisatsioonis kõrgeid kohti.²⁰⁵

Alates 1933. aastast võib hakata rääkima hierarhia tekkimisest Muslimi Vennaskonnas.²⁰⁶ Sel aastal said al-Ismāʿīlīyyas alguse regulaarsed iga-aastased kohtumised ehk üldkogud. Toimunud üritusel muudeti põhikirja ning loodi kõrgeim täidesaatev organ Üldsuuniste Amet (*Maktab al-Irshad al-ʿAmm*), kuhu kuulusid 15 inimest: kaks al-Azhari õppejõudu, neli Kairo haru kõrgeimat liiget ning neli kohalike harude juhti, kes olid kõik al-Bannā poolt ametisse määratud. Seega põhines see organ Kairo harul ning sarnanes igati tsentraliseeritusega Egiptuse traditsioonilises bürokraatias.²⁰⁷ Rääkides aga üldkogu sisust, oli üks peamisi teemasid kristlastest misjonäride tegevus ning võimalused nende tõkestamiseks. Probleemi tõsidust arvestades saadeti kuningas Fuʿādile kiri, milles teda probleemiga tegelema ärgitati.²⁰⁸ 1920.-1930. aastatel olid levinud kuuldused ja hirmujutud misjonäride erinevatest tegudest, sealhulgas noorte tüdrukute röövimine või koolis käies kristlaseks muutmine.²⁰⁹

Jätkuvatest vastuoludest organisatsioonis annab tunnistust see, et Üldsuuniste Ametis ei jätkunud ühtki kohta al-Ismāʿīlīyya esindajatele. Ilmselt ajendas just tüli end teistest islamistlikest sotsiaalhoolekandega tegelevatest liikumistest eristama ning kutsus üles levitama islami kultuuri, kaotama kirjaoskust ning rajama koole ja mošeesid. See aga polnud piisav: oli vaja kujundada rahvuslikke eesmärke täitvaid indiviide, mille tarvis oli valitsusel, parlamendil ning ka õpetlastel ja üliõpilastel reforme läbi viia.²¹⁰

Teine üldkogu peeti Port Saidis 1933. aasta lõpus²¹¹ või jaanuaris 1934 ning seal otsustati luua trükipress²¹² reklaami, propaganda ja oma ideede levitamiseks. Välja anti iganädalast „Muslimi Vennaskonna Ajalehte“ (*Majallat al-Ikhwān al-Muslimīn*), mis hiljem asendus ajalehega „Hoiataja“ (*Majallat al-Nadhir*). Oluliseks said al-Bannā kirjutised ja sõnumid, mis kujunesid Vennaskonna liikmetele peamisteks juhtnööride allikaks ning andsid ühtlasi pildi Egiptuse ühiskonnas toimuvast. Lisaks sellele korraldati kõigis Vennaskonna harudes iganädalasi jutlusi ja kõneõhtuid.²¹³ 1935. aasta üldkogul võeti üldiste seaduste kõrval²¹⁴ vastu

²⁰⁵ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 35-36.

²⁰⁶ LIA, The Society..., lk 96.

²⁰⁷ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 37.

²⁰⁸ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 13.

²⁰⁹ Taolised kuuldused aitasid islamistlike organisatsioonide tekkele tugevalt kaasa, sest tekitasid vastuolulisi tundeid ning soovi sellise tegevuse vastu võidelda. – LIA, The Society, lk 112-113.

²¹⁰ LIA, The Society..., lk 64-68.

²¹¹ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 13.

²¹² KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 38.

²¹³ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 13.

põhikirja muudatus, mille kohaselt sai Ḥasan al-Bannāst Muslimi Vennaskonna Üldjuht. Üldkogu peeti reaktsioonina hüppelisele liikmete arvu kasvule. Selle tõttu oli vaja arutada liikmeks saamise tingimusi ja kohustusi. Kõige tähtsamaks sammuks saab pidada Rändurite (ingl. k. *Rover*) grupi loomist noortele meestele alates 17-eluaastast, mis põhines varasemalt loodud Ekskursioonigruppidel.²¹⁵

Et võõrkeelte õpetamine koolides oli ületamas araabia keele ja religioosete õppeainete mahtu, tulid arutluse alla ka haridusküsimused, sest taoline areng oli Muslimi Vennaskonnale vastuvõetamatu. Haridusreformi algatamiseks korraldati üleriigiline allkirjade kogumine petitsiooni jaoks, mis viidi nii peaministrile kui haridusministrile. See oli ühtlasi esimene kord, mil Muslimi Vennaskond suutis kõrgemate poliitiliste ringkondade tähelepanu kõita. Lisaks valitsuse liikmetele pälvis al-Bannā selle sammuga Egiptuse kõrgeima usutegelase, al-Azhari ülikooli rektori šeik Mustafā al-Marāghī tähelepanu. Sarnaste vaadete tõttu arenes nende vahel peagi sõprus. Brynjar Lia arvates olid kohtumised kõrgete ametikandjatega tõestuseks, et tegelikult tunti mitmeid mõjukaid isikuid juba varem, kuid ilmselt olid need suhted veel nii põgusad, et ei mõjutanud enne 1930. aastate teist poolt Muslimi Vennaskonda kuigivõrd palju. Kuigi heade suhete tähtsust eliidiga rõhutati Vennaskonna liikmetele tihti, püüti vältida nn kliendi staatust.²¹⁶

Üheks kõige olulisemaks ja edutoovamaks tegevuseks Vennaskonna algusaastatel oli väljasõitude korraldamine teistesse organisatsiooni harudesse²¹⁷, mis organisatsioonisisest ühtsustunnet tekitasid.²¹⁸ Üldjuhul korraldati reis alles siis, kui kogukonnas oli juba olemas mingi Muslimi Vennaskonna haru alge, seega olid taolised külaskäigud olulised eelkõige suhete kinnistamiseks. Lia sõnul toimus esimene reis ilmselt 1931. aastal, kuigi kirjalikesse allikatesse ilmuvad sellekohased teated alles 1933. aastal. Peagi sai väljasõitudest iga-aastased suvereisid, millest kujunes oluline osa Muslimi Vennaskonna enda ajaloos, kandes endas lugusid ja müüte.²¹⁹ Reaside käigus loodi üsna tihti ka uusi harusid. Oluliseks piirkonnaks sai Ülem-Egiptus, kus hakkasid toimuma eraldiseisvad ettevõtmised nagu konverentsid ja piirkondlikud kohtumised.²²⁰

²¹⁴ LIA, *The Society...*, lk 93.

²¹⁵ MITCHELL, *The Society of the Muslim Brothers*, lk 13.

²¹⁶ LIA, *The Society...*, lk 138-140.

²¹⁷ *Ibid.*, lk 129.

²¹⁸ KRÄMER, *Hasan al-Banna*, lk 43.

²¹⁹ LIA, *The Society...*, lk 129-131.

²²⁰ *Ibid.*, lk 94.

Al-Bannāle oli alati selge, kelle poole kohalikus kogukonnas pöörduda. Tähtsateks olid õpetajad, poepidajad, religioossed liidrid – kõik need, kes puutusid inimestega tihedalt kokku ning said sõnumit hõlpsalt edasi levitada. Alati esines ta austusavaldusega kohalikule eliidile, sest see tagas tema usaldusväarsuse ja head suhted, mis olid hiljem uute liikmete värbamisel võtmetähtsusega. Nagu näha, olid reisid alati hoolikalt läbimõeldud ja kavandatud ning on teada, et ta võttis alati reisile kaasa kellegi, kes kohalikke kombeid tundis. Suhtevõrgustike loomiseks kasutati tihtipeale religioosseid kogunemiskohti nagu mošeed, mis andis Muslimi Vennaskonnale eelise, sest nende poliitilisi vastaseid Noor-Egiptust ja Vafdi sinna tihtipeale ei oodatud, eriti kui kohalik eliit neid ei toetanud. Liiatigi oleksid nad poliitiliste parteidena mošeedes jutlustades kahtlust äratanud.²²¹

Seetõttu oli religioossete kogukondadega suhtlemine ja nende kaasamine Muslimi Vennaskonna jaoks palju hõlpsam. Oluline oli just see, et kaugemates piirkondades oli usujuhtidel säilinud märgatav mõjujõud, mistõttu käis al-Bannā lisaks küla- või hõimuvanematele austust avaldamas kohalikule imaamile ja teistele religioossetele teenistujatele. Nende meelsusega tuli tihti vägagi arvestada ning mitte alati poldud võõraste jutlustamisega päri. Hiljem, kui Vennaskonna mõjukus kasvas, tuli vastupanu ette harva.²²² Usalduse tekitamisele aitas kaasa politsei kutsumine oma üritustele.²²³ Võimalikeks värbamiskohtadeks pidas Lia kõigis suuremates külates ja väikelinnades tegutsenud sotsiaalhoolekande ühinguid.²²⁴

Kõnealusel perioodil kasvas nii harude kui liikmete arv jõudsalt. 1933. aastal oli Muslimi Vennaskonnal teadaolevalt viisteist haru, mis asusid Kairos, Suessi kanali tsoonis ja Niiluse delta ümbruses. 1934. aasta jaanuaris toimunud teisel üldkogul osales 76 delegaati 24 harust ning teadaolevalt ei saanud kaheksa haru esindajad üritusel osaleda. Tegelikult võis nende arv olla isegi suurem, kuid isegi see ei rahuldanud veel al-Bannāt. Andmete laekumine oli tihti lünklik, kuid võib oletada, et 1936. aasta kevadeks oli kohalike harude arv kasvanud sajani. Kuigi liikmete arvu öelda on sisuliselt võimatu, on teada, et aprillis 1936 hakkas liikumise vastu huvi tundma Briti salateenistus, mille informandi sõnul oli liikmeid umbes 800. Lia

²²¹ LIA, *The Society...*, lk 130-133.

²²² *Ibid.*, lk 132-133.

²²³ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 43.

²²⁴ LIA, *The Society...*, lk 132-133.

sõnul võib see aga olla vaid tööliste arv, sest Vennaskonna allikates räägitakse tuhandetest inimestest.²²⁵

Al-Ismāʿīlīyyas loodud Muslimi Vennaskond saavutas kogukondades kiiresti tuntust tänu sotsiaalsetele ja hariduslikele programmidele, täites tühimiku, mida riik alati piisavalt hästi täita ei suutnud. Tänu läbimõeldud tegevusele ning organiseeritusele oli 1935. aastaks kujunenud arvestatav ning kokkuhoidev organisatsioon, mis üritas näiteks petitsioone kirjutades ka väljaspool kõlapinda leida ning suhteid sõlmida. Loodud oli hierarhia ning erinevaid ülesandeid omavad institutsioonid. Üheks kõige olulisemaks sammuks, mis hiljem väga suurt rolli hakkas mängima, oli paramilitaarseks kujunenud Rändurite üksuste loomine noortele meestele. See kasvas liikmeskonda ning pakkus eneseteostusvõimalusi. Muuhulgas valmistati selle abil ette uut põlvkonda, kes pakkus konkurentsi teistele sarnastele rühmadele ning mõjutas hiljem Egiptuse poliitilist elu suurel määral.

2.3. Muslimi Vennaskonna ideoloogia

Muslimi Vennaskonna ideoloogia kujunes paljuski välja 1930. aastatel Ḥasan al-Bannā avaldatud artiklite²²⁶ ja ajakirjanduslikus stiilis brošüüride põhjal. Tihtipeale olid need kellelegi adresseeritud või mõeldud instruksioonide andmiseks. Üks põhjus, miks enam uuritakse Sayyid Quṭbi, on see, et al-Bannā ei kirjutanud ühtki raamatut, mistõttu ei kujunenud nii ühtset ja konkreetset ideoloogilist raamistikku. Kuigi ta oli paljulugenud, kasutas ta oma kirjatöodes peamiselt vaid koraani ja *ḥadīth*'ide kirjakohti. Ta ei armastanud teoretiseerida ning filosoferida, seetõttu võtab Krämer julguse teda nimetada isegi anti-intellektuaaliks.²²⁷ Tõepoolest – pidas ta ju tegutsemist ja töötamist kirjutamisest olulisemaks, mistõttu suur osa tema ideoloogiast oli sisuliselt tegevuskava muudatuste läbiviimiseks ühiskonnas. Oli ajastu, mil Vennaskonnaga liituti eelkõige selleks, et vastanduda professionaalsetele poliitikutele ja koloniaalvõimule ning selles kontekstis asuski al-Bannā oma islamile tuginevat poliitilist ideoloogiat rajama.²²⁸

²²⁵ BRYNJAR LIA: The Society of the Muslim Brothers in Egypt. The Rise of an Islamic Movement 1928-1942. Reading 1998, lk 94-96.

²²⁶ LIA, The Society..., lk 72.

²²⁷ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 84.

²²⁸ LIA, The Society..., lk 72-73.

Ḥasan al-Bannā ideoloogia pärineb paljuski mitmetel 19. sajandi suurtelt mõtlejatelt ja islami reformijatelt nagu Jamāl al-Dīn al-Afghānī ja Muḥammad ʿAbduḥ, ent lähemal vaatlemisel selgub, et nende arusaamad erinesid väga suurel määral. Fundamentaalne erinevus seisnes selles, et kui esimesed soovisid islamit moderniseerida, siis al-Bannā ning tema kaaslased soovisid modernismi islamiseerida.²²⁹

Jamāl al-Dīn al-Afghānī (1838-1897), kes oli ilmselt pärslane, reisis mööda Lähis-Ida ning elas mõnda aega Egiptuses. Reisidel kogetu põhjal nägi ta vajadust islami renessansiks; varase kolonialismivastasena aga kutsus ta *umma*’t oma Ottomani impeeriumi juhtimisel jõud ühendama. Teisalt polnud ta niivõrd lääne tehnoloogia ja teaduse, vaid just mõtteviisi vastane. Pariisis eksiilis olles tegi ta koostööd oma Egiptuse õpilase Muḥammad ʿAbduḥ’ga (1849-1905), kes küll mõõdukamate vaadetega oli. Viimane tegi koostööd Lääne õpetlastega ning nägi islamit eelkõige tsivilistatsiooni aluse kui religioonina²³⁰. Vastupidiselt al-Afghānīle pidas ta pan-islamismi utoopiaks ning aktsepteeris okupatsioonivõimude seatud uusi riigipiire. Oluline oli ta veel seetõttu, et lõi islamistliku kontseptsiooni demokraatiast. Kolmas tähtis mõtleja oli ʿAbduḥ’ õpilane Rashīd Riḍā (1865-1935), kes oli kõigist kolmest konservatiivseim ning kutsus üles tagasi pöörduma prohvet Muḥammadi ajastule omaste põhimõtete juurde. Seetõttu võiks teda pidada salafistiks.²³¹

Juhindumine koraanist ei tähendanud aga Ḥasan al-Bannā jaoks pimesi keskaegsete ideede ülevõtmist. Vastupidi – ta rõhutas sarnaselt ʿAbduḥ’le näiteks ühes oma 1933. aasta artiklis, et vanad kirjutised tuleb asendada uute interpretatsioonidega, mis viiksid koraani kirjakohtade teaduslikult, sotsiaalselt ja moraalselt kaasajaga vastavusse. Ühtlasi ei soovinud ta kõrvale heita positiivseid ning islami ideoloogiaga sobivaid aspekte teistest mõttevooludest.²³² Selles osas erines al-Bannā ideoloogia Saudi Araabia wahhabiidide omast, kes olid absoluutselt kõigi Lääne mõjutuste vastu.²³³ Kuigi Muslimi Vennaskonna kirjutistest võib tõepoolest leida läänevastalisust, vaidleb Lia vastu organisatsiooni fundamentaalsele läänevihkajalikule

²²⁹ ANA BELÉN SOAGE: Ḥasan al-Bannā and Sayyid Qutb: Continuity or Rupture? – The Muslim World, 99 (2009), lk 294-311, siin lk 299.

²³⁰ Näiteks oma kirjutises „Ühtsuse teoloogia“ ütles ta, et muslimid ei peaks tuginema keskaegsete õpetlaste koraani interpretatsioonidele (*taqlīd*), vaid peaksid ajas muutumistega kaasa minema ning omad järeldused tegema. – JAMES L. GELVIN: The Modern Middle East. A History, New York & Oxford 2005, lk 161-162.; Kuigi traditsioonilised koolid keeldusid uuendustega kaasa minemast, suutis ʿAbduḥ näiteks al-Azhari mõningad muutused sisse viia. – MALIKA ZEGHAL: The „Recentering“ of Religious Knowledge and Discourse: The Case of al-Azhar in Twentieth-Century Egypt. – Schooling Islam. The Culture and Politics of Modern Muslim Education. Toim. Robert W. Hefner, Muhammad Qasim Zaman. New Jersey 2007, lk 107-130, siin lk 114.

²³¹ PETER R. DEMANT: Islam vs Islamism. The Dilemma of the Muslim World. Westport, Connecticut, London 2006, lk 23-25.

²³² LIA, The Society..., lk 76-78.

²³³ JASON BURKE: Al-Qaeda. The True Story of Radical Islam. London, New York 2006, lk 52.

suhtumisele. Tema sõnul võib näha hoopis alaväärsuskompleksi, sest tihti üritati oma retoorikas kõrvale põigata asjaolust, et ka ise kasutati Läänest pärit asju ja ideid, või püüti näidata, et need olid juba varasemalt islamiusulistes riikides leiutatud. Lia väidet toetab asjaolu, et mitmed Muslimi Vennaskonna liikmed olid õppinud erinevates Euroopa riikides ning tsiteerisid oma kirjatöodes positiivses võtmes oma väidete tõestamiseks Lääne autoreid. Kõike, mis võinuks Egiptuse või Vennaskonna arengule kaasa aidata, üritati ära kasutada; samuti julgutati võõrkeeli õppima.²³⁴

Siinkohal oleks vaja peatuda küsimusel, mis täpsemalt al-Bannā jaoks tähendas islam, mida ta kõigi ühiskonna pahede lahendajaks pidas. Eelkõige oli see tema jaoks kui elu kõiki tahke hõlmav süsteem nii siin- kui sealpoolsuses ning õige muslim pidi tegema enam kui vaid Allāhi poole palvetamine.²³⁵ Olles veendunud, et kõik teised proovitud ideoloogiad on läbikukkunud, pidas ta vaid islamit selliseks süsteemiks, mis suutnuks kõigile ühiskonna probleemidele lahendusi pakkuda. Seetõttu tegi ta arvukalt ettepanekuid uuenduste (või ka tagasimineku traditsioonilise elulaadi poole) läbiviimiseks ühiskonnas. Pärast tema surma koondasid mõned Vennaskonna liikmed need ideed ideoloogilise nimetaja „islamisosialism“ alla, mis pidi asendama nii „ahnet“ kapitalismi kui „jumalatut“ kommunismi.²³⁶ Kahtlemata polnud al-Bannā sotsialist, vaid tema vaated sarnanesid Soage'i sõnul pigem fašismile. Nimelt pidas ta jumalikuks õiguseks omada vara, tunnistas sotsiaalseid lõhesid ja nende teatavat vajalikkustki ning pidas normaalseks korporatiivset ühiskonda.²³⁷

Tema plaan nägi ette sõnumi levitamist väiksemast alates suuremale kogukonnale: individilt perekonnale, seejärel ühiskonnale, valitsusele, laiemale *ummale*²³⁸ ning seejärel kogu maailmale. Ta hoiatas aga, et seda saab teoks teha vaid nii pehmeid kui ka karmimaid meetmeid rakendades, sest oodata oli vastuseisu nendelt, kes nii tõsiusklikud polnud. Laiemaks eesmärgiks polnud aga mitte ainult islamilike valitsuste viimine teistesse riikidesse, vaid see, et võideldakse, „kuni kõik järgivad Koraani õpetusi ning ütlevad prohveti nime, ning islami vari ulatub üle kogu maailma“.²³⁹ Inimesed said üsna peagi aru, et nad saavad ise taolise süsteemi ülesehitamisse panustada oma lapsi õigesti kasvatades ning uut generatsiooni

²³⁴ LIA, *The Society...*, lk 76-78.

²³⁵ RAN A. LEVY: *The Idea of jihād and Its Evolution: Ḥasan al-Bannā and the Society of the Muslim Brothers*. – *Die Welt des Islams*, 54 (2014), lk 139-158, siin lk 147.

²³⁶ SOAGE, Ḥasan al-Bannā and Sayyid Quṭb..., lk 295-296.

²³⁷ *Ibid.*, lk 306.

²³⁸ Muslimi Vennaskond pole end šiiismile vastandanud mujal kui Süürias. – BERNHARD HAYKEL: *Al-Qa'ida and Shiism. – Fault Lines in Global Jihad. Organizational, strategic, and ideological fissures*. Toim. Assaf Moghadam, Brian Fishman. London, New York 2011, lk 184-202, siin lk 185.

²³⁹ SOAGE, Ḥasan al-Bannā and Sayyid Quṭb..., lk 302-303.

kujundades. Loodi lasteaedu ja koole, kus juba varases nooruses kõike vastavalt islami elulaadile õpetati.²⁴⁰ Ühtlasi avaldati vastumeelsust erinevate islami põhimõtetega põrkunud Lääne mõjude üle nagu meelelahutus, konsumerism, armastuslaulud, meeste ja naiste kokkupuuted avalikes kohtades ning rasestumisvastaste vahendite propageerimine.²⁴¹

Muslimi Vennaskonna suurimaks eesmärgiks sai „islamistliku korra“ (*al-niẓām al-islāmi*) loomine. See kätkes endas seaduslikke printsiipe, mis olid riigikorda arvestamata fundamentaalsed ja islami ühiskonnale omased. Šariaadi (*shariʿa*) seaduste kehtestamine oli selle põhimõtte peamine väljund. Šariaati peeti islami asendamatuks osaks, millela oleks nende arvates kaotatud usuline orientiir. Kaalul polnud mitte muslimite, vaid usu hääbumine, sest egiptlased allusid võõrastele seadustele, mis al-Bannā sõnul ei olnud suure osa ühiskonna jaoks vastuvõetavad ning ei täitnud seetõttu oma eesmärki. Tähtsusest lisas tema arvates asjaolu, et koraani umbes 6000 värsist 500 sisaldavad seadusandlust. Ta rõhutas siiski alati, et traditsioonidesse ei tohi kinni jääda, vaid neid hoolikalt uurida ja kohandada. Šariaadi kaks allikat olid koraan ja *sunna*, millest esimene vajab uut selgemat interpretatsiooni ja teine vaevaldelt puhastamist, andmaks muslimitele õigeid elujuhiseid.²⁴²

Olulisel kohal oli nende jaoks ajalugu, sest see pani teataval määral paika ideoloogia keskme. Kõige parema ülevaate oma ajaloolistest arusaamadest pakkus al-Bannā välja 1942. aastal oma epistlis „Eilse ja tänase vahel“.²⁴³ Muslimi Vennaskonna ideoloogilise maailmapildi moodustasid kolm faktorit – Egiptus, islam ning Lääs. Nende arvates algas islami allakäik pärast esimese nelja kaliifi²⁴⁴ valitsemisega. Seni olid valitsenud kompetentsed ja inimeste poolehoidu võitnud valitsejad. Hilisemad valitsejad, kes olid tavaliselt mitte-araablased, ei suutnud kunagi „tõelist islamit“ mõista, sest ei osanud piisaval määral araabia keelt. Eriti kehvaks peeti türklaste Ottomani impeeriumi aega, sest nende tõttu „langeti eurooplaste küüsi“, kes lammutasid islamiriigi ühtsuse. Asja tegi nende jaoks hullemaks Iisraeli riigi loomine, mis asus keset islamiusulisi alasid.²⁴⁵

²⁴⁰ CARRIE ROSEFSKY WICKHAM: Mobilizing Islam. Religion, Activism, and Political Change in Egypt. New York, Chichester 2002, lk 128.

²⁴¹ ROY R. ANDERSEN, ROBERT F. SEIBERT, JON. G. WAGNER: Politics and Change in the Middle East. Sources of Conflict and Accommodation. 8th ed. New Jersey 2007, lk 145.

²⁴² RICHARD P. MITCHELL: The Society of the Muslim Brothers. London 1969, lk 234-238.

²⁴³ ANA BELÉN SOAGE: Ḥasan al-Bannā or the Politicisation of Islam. – Totalitarian Movements and Political Religions, vol 9 (2008), nr 1, lk 21-42, siin lk 30.

²⁴⁴ Neli esimest kaliifi olid Abū Bakr (632-634), ʿUmar ibn al-Khaṭṭāb (634-644), ʿUthmān ibn ʿAffān (644-656) ja ʿAlī ibn Abī Ṭālib (656-661).

²⁴⁵ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 209-211.

Egiptuse rolli maailma ja islami ajaloos peeti äärmiselt oluliseks: oli ju tegemist ühe maailma vanima tsivilisatsiooni järglasega. Seda kõike aga varjutas kahte liiki imperialism: „väline“ ehk võõrriigi okupatsioon ning „sisemine“, ehk siseriiklike poliitjõudude passiivsus ja allaheitlikkus välismaalaste suhtes.²⁴⁶ Tuleb toonitada, et fundamentalistide jaoks on vaenlase otsimine ja leidmine, vajadusel loomine või välja mõtlemine elulise tähtsusega ning tavapärane praktika. Ilma kellegi vastu isegi näiliselt võitlemiseta ei ole vajadust eksisteerida ning kaotataks võim.²⁴⁷ Seetõttu pole ka Muslimi Vennaskonna vajadus vaenlase järele midagi eriskummalist. Teisalt usun ma, et see vastasseis polnud fabritseeritud, vaid oli tõesti reaktsioon ja rahulolematust.

Küsimusele, miks jäi Muslimi Vennaskond väljaspoole Egiptuse ametlikku poliitikat, ühest vastust pole. Kindlasti aga on üheks võtmeteemaks see, millisena nad üldse riiki ja selle juhtimist nägid. Riigimudelit soovinuksid nad üle võtta prohvet Muḥammadi ajastust, kus nende arvates ei ajanud keegi isiklikku kasu taga ning vennalikus hoolimises ja armastuses elades juhitud vaid islami teenimisest ja levitamisest. Ḥasan al-Bannā oli veendunud, et just omavaheline võitlemine viis islami allakäigule ning sellest said kasu mitte-araablased nagu pärslased või türklased. Seetõttu pidas ta ülimaks eesmärgiks ühtse islamiriigi²⁴⁸ loomist. Idee pärines tegelikult Rashīd Riḍālt, kes pidas kalifaati Lääne demokraatiast ülimuslikumaks. Ta väitis samas, et kalifaadis sisalduvad parlamentaarse demokraatia peamised jooned. Al-Bannāgi pidas seda riigivalitsemisvormi islamile kõige lähemaks. Kuigi valitsuse peaülesandena nägi ta šariaadi kehtestamist, tuli vastutada nii jumala kui kogukonna (*umma*) eest seda ühtsena hoides.²⁴⁹

Islamiriigile aluseks olev šariaadil põhinev „islamistlik kord“ lähtunuks kolmest faktorist: koraan kui fundamentaalne põhiseadus, valitsuse toimimine konsultatsiooni (*shūrā*) alusel ning täidesaatva võimu seotus islami õpetuse ja rahva tahtega. Selline riigikorraldus pidi tagama õiglase ja efektiivse valitsemise, traditsioonide säilimise ja üldise heaolu. Valitseja tiitel sealjuures rolli ei mänginud, kuid pidi tuginema islami traditsioonile. Küll aga olid tema

²⁴⁶ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 217-218.

²⁴⁷ Valitsevat eliiti jällegi fundamentalistlikuks pidada ei saa, sest fundamentalism eeldab protesti ning opositsioonis olemist valitseva võimuga, kes ei käitu „jumaliku ettekuulutuse“ järgi. – GABRIELE MARRANCI: Understanding Muslim Identity. Rethinking Fundamentalism. Hampshire 2009, lk 42-43; 53.

²⁴⁸ Kuigi juba 19. sajandil olid Aafrikas, Kesk-Aasias, Indias ja Indoneesias olemas islami taassünnile pühendatud grupeeringuid, keskendusid nad peamiselt „tõelise islami“ juurde tagasipöördumisele, kuid mitte islami poliitilisele programmile või islamiriigi loomisele. – PETER SLUGLET: Arab World, Turkey and Iran. – A Companion to the History of the Middle East. Toim. Youssef M. Choueiri. Chichester 2008, lk 248-268, siin lk 261.

²⁴⁹ SOAGE, Ḥasan al-Bannā and Sayyid Quṭb..., lk 300-301.

suhtes muud spetsiifilised nõudmised: ta pidi olema meessoost täiskasvanud muslim, nii vaimselt kui füüsiliselt heas vormis, pidi teadma islami õigust, olema õiglane, usklik ja vooruslik ning heade juhiomadustega. Amet oli valitav ja eluaegne, kui tagasiastumise põhjuseks polnud kehv moraal või füüsis. Juhinduda tuli „rahva tahtest“ ning nende omavaheline suhe pidi tuginema „sotsiaalsel leppel“, mis ühtlasi välistas päritava võimuga korra. Alluda tuli kõigile seadustele ning juhtimisega ei kaasnenu privileege.²⁵⁰

Šuuranõukogu liikmed olid samuti valitavad, kuid traditsioon ei täpsusta, kuidas ning mille alusel kedagi eelistati. Selge on vaid see, et taoline süsteem välistas poliitilised parteid. Hasan al-Bannā arvates võinuks šuuranõukogusse (*ahl al-shūrā*) kuuluda laiade teadmistega juhtimisega seotud mehed nagu perepead või hõimupealikud. Otsuseid oleks seal vastu võetud poolthääldenamusega. Niisiis pidi nende kujuteldavas islamiriigis olema viis võimupositsiooni: täidesaatev võim pidi kuuluma valitsejale ainuisikuliselt, seadusandlik võim šuuranõukogule ning valitsejale, kohtuvõim valitseja poolt määratud sõltumatutele kohtunikele, võim finantsasjades kogukonnale alluvatele ning valitseja poolt määratud ametnikele, ning kontrolli ja reformi võim kogukonnale šuuranõukogu esindusel. Seega poleks olnud tegemist teokraatiaga, sest valitseja oleks määratud kogukonna poolt, kuid mitte ka diktaatorlusega, sest rahulolematuse korral oleks olnud võimalik valitseja tagandada. Monarhiana ei läinud see samuti arvesse, sest võim poleks olnud pärandatav.²⁵¹

Kuigi sarnasusi islami ja parlamentaarse demokraatia vahel nähti, oli mitmeparteisüsteem nende arvates koraaniga vastuolus, sest takistas ühiskonna ühtsust. Seepärast pooldas al-Bannā hoopis ühe parteiga riigivalitsemist.²⁵² Poliitilised parteid tekitasidki Muslimi Vennaskonna ideoloogias suurimat vastuolu, sest neid nähti tegutsemas isiklikest huvidest ning kasuahnusest ajendatuna ning nad ei omanud laiemaid ideid ja ühiskondlikke eesmärke. Suureks probleemiks peeti nii korruptsiooni kui eliidi huvide eest seismist. See muutus ohtlikuks, sest nõrgestas inimeste usku seadusandlusesse; võimu tsentraliseeritus aga ei lasknud väljaspoole eliiti kuuluvatel rühmadel võimu poole pürgida.²⁵³ Kuigi hiljem on väidetud, et al-Bannā vastuseis parteidele tulenes eelkõige toonastest poliitilistest oludest ning

²⁵⁰ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 245-247.

²⁵¹ *Ibid.*, lk 247-249.

²⁵² SOAGE, Hasan al-Bannā and Sayyid Quṭb..., lk 301.

²⁵³ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 218-220.

ei välistanud poliitiliste parteide ideed kui sellist²⁵⁴, ei ole see minu hinnangul siiski täpne, sest ühiskonna ühtsuse teesi rõhutati ka pärast seda, kui poliitikasse minna üritati.

Terminid „siseimperialism“ kasutati parteide kohta, keda nähti võõrvõimude heaks tegutsemises, et neilt valitsemiseks tuge ja legitiimsust saada. Suureks probleemiks oli Muslimi Vennaskonna jaoks loomulikult nende valdav sekulaarsus ning läänelik haridus, mis tegi neist „ebakompetentsed muslimid“, kes polnuks pädevad islamiriiki juhtima. Olles rahvast irdunud, põhjustasid nad omavaheliste rivaalitsejate tõttu riigi lõhenemise, mis ei aidanud kuidagi riigi iseseisvumisele kaasa.²⁵⁵ Veelgi enam – suutmatus sotsiaal-majanduslikke reforme ellu viia pidurdas riigi arengut.²⁵⁶

Ḥasan al-Bannā oli veendunud, et demokraatlikud valimised ei tee kedagi õnnelikuks ning väitis, et ta ei tea ühtki juhtu, kus demokraatlike valimiste teel oleks jõutud parima võimaliku lahenduseni.²⁵⁷ Demokraatia oli riigikorrana al-Bannā arvates viinud nii indiviidi kui selle kaudu kogu ühiskonna (moraalse) allakäiguni. Seda mõtteviisi mõjutas demokraatia seotus kapitalismiga, mis aga oli juba oma olemuselt ekspluateeriv eelkõige liigkasuvõtmise lubamise tõttu. Üleüldse vastanduti materialismile. Näiteks Nõukogude Venemaa arusaam võrdsusest ei meeldinud neile lisaks oma sekulaarsusele ja türanniale just materialistlikkuse tõttu, sest seda peeti tähendusetuks. Kui demokraatia oli al-Bannā meelest viinud ühiskonna allakäiguni, siis just materialism oli hävitanud vaimsed väärtused.²⁵⁸ Tema sõnul oli Vennaskonna ülesanne „vastu seista modernse tsivilisatsiooni üleujutusele materialistlike ja patuste himude soost“. ²⁵⁹

Vennaskonna liikmete seas oli neidki, kes soovinuks asendada parteisüsteemi „õiglase türanniga“, kes valiks ametikandjaid nende moraalse ja intellektuaalse sobivuse järgi. Taolist lahendust pakkus välja ka Muḥammad ʿAbduḥ. Ametlikuks seisukohaks see Muslimi Vennaskonnal siiski ei saanud. Pigem pooldati konstitutsioonilist valitsemisvormi, mis taganuks isikuvababused, olles siiski islamiga kooskõlas. Luua tulnuks riiklik organ, mis koosnenuks kõikide parteide esindajatest ning erinevatest ekspertidest ja tehnokraatidest, et

²⁵⁴ RACHEL M. SCOTT: The Challenge of Political Islam. Non-Muslims and the Egyptian State. Stanford 2010, lk 107-108.

²⁵⁵ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 218-220.

²⁵⁶ LIA, The Society..., lk 202-203.

²⁵⁷ BRYNJAR LIA. The Society of the Muslim Brothers in Egypt. The Rise of an Islamic Movement 1928-1942. Reading 1998, lk 70.

²⁵⁸ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 226.

²⁵⁹ RANDALL D. LAW: Terrorism. A History. Cambridge 2009, lk 283.

viia koos ellu vajalikud reformid ning vabaneda võõrvõimu mõju alt.²⁶⁰ Kuigi võiks arvata, et taoline riigikord võinuks tähendada teokraatia loomist, ei pidanud Vennaskond seda võimalikuks – kristluses olemas olevat „religiooset klassi“ islamis ei eksisteerinud. Teine aspekt oli poliitika: islamistlikus poliitilises organisatsioonis tuleks võim inimestelt, mitte jumalalt, seega saadakse autoriteetsus „rahvalt“.²⁶¹

Islamiriigi ühiskonna alustalaks pidi olema perekond, mis koosnes vagadest indiviididest. Kuigi islamis oli naistele tagatud mitmed õigused, siis võrdsust ei taotletud, sest mõlemal arvati elus olevat oma eesmärk ning missioon. Lisaks peeti meeste juhiomadusi paremaks. Leiti, et islam tagas naistele „õigused“, Lääs aga erinevalt sellest „vabaduse“. Naise peamiseks rolliks oli oma pere teenimine ja laste kasvatamine, hoides sellega üllalt ühiskonda ülal. Kuigi religioon ei takistanud naist õppimast või töötamast, ei olnud lubatud ilma mõjuva põhjusega oma „päris kohustuste“ juurest taganeda. Sama kehtis poliitika puhul, sest arvati, et seni kuni naised ja mehed pole intellektuaalselt ja vaimselt paremini haritud, oleksid liigsel vabadusel kehvad tagajärjed.²⁶² Islamil põhinev haridus ja koraaniõpingud olid niisiis olulised ühiskonna islamiseerimiseks, et tulevikus luua islamiriik. Jaques Waardenburgi sõnul saab taoliste eesmärkide ning ideedega liikumistest varem või hiljem poliitiline jõud, kes üritab survegruppide ja aktivistide abil sihini jõuda.²⁶³

Šariaadiseaduste äärmist rangust pidasid Muslimi Vennad „valesti tõlgendatuks“. Näiteks varguse puhul, mis eeldanuks käe maharaiumist, tuli seda rakendada vaid juhul, kui riik taganuks kõik inimese vajadused, kuid sellele vaatamata oleks inimene kuriteo sooritanud. Seetõttu pidi riik kindlustama kõikidele inimestele toidu, riiete ja peavarju olemasolu, sest kui kõik inimese vajadused oleksid rahuldatud, siis ta ei varastaks. Seetõttu kritiseeriti Saudi Araabiat, kus rangeid meetmeid rakendati, kuid kus samal ajal „suplesid valitsejad riigilaekast ja inimeste käest varastatud kullas“. Abielurikkumist puudutav oli samuti keeruline, sest lisaks kõigele muule vajas teo tõestamine nelja pealtnägijat ning, olles peaaegu võimatu, oli ka range karistus rakendamatu. Karistusi nähti „ennetavate“ ja „õiglastena“, sest neid saanuks rakendada vaid tõeliselt islamistlikus ühiskonnas ning kõigi turvalisuse huvides.²⁶⁴

²⁶⁰ LIA, *The Society...*, lk 204-205.

²⁶¹ MITCHELL, *The Society of the Muslim Brothers*, lk 241-243.

²⁶² *Ibid.*, lk 254-257.

²⁶³ JAQUES WAARDENBURG: *Islam. Historical, Social and Political Perspectives*. Berlin, New York 2002, lk 289.

²⁶⁴ MITCHELL, *The Society of the Muslim Brothers*, lk 240-241.

Kuigi mitmetel puhkudel leiti, et uued seadused ei lähegi alati šariaadiga vastuollu, oli Mitchelli arvates kaks asjaolu, miks sellele üleminemist propageeriti. Esiteks „imiteerisid“ need seadused Lääne omi. Teiseks põhjuseks olid muslimiks olemise teoloogilised ja sotsiaalsed tegurid. Kui šariaadiseadused olid antud jumala poolt, siis teised inimeste poolt loodud. Seetõttu oli šariaati vaja, et säilitada „rahvuslik uhkus“ ja „väärikus“. Samuti oleks see taganud inimese „tõeliselt moraalse“ käitumise.²⁶⁵ Siiski tekitab Ḥasan al-Bannā idee šariaadist probleeme. Näiteks Mary Anne Weaver toob välja, et islami seadustikus on väga palju erinevaid ning sajandite jooksul kujunenud õiguskoolkondi, mistõttu ei suudeta tihti kõige lihtsamateski asjades ühtset arusaama kujundada. Kuigi see on vaidluskoht, polnud ilmselt Ḥasan al-Bannā kujutus šariaadist nii range kui seda vahel üritatakse näidata.²⁶⁶

Suurt muret valmistas vara ebaühtlane ja ebavõrdne jagunemine kapitalistlikus süsteemis ning võõrriikide ekspluateeriv käitumine, mida nähti egiptlaste jaoks äärmiselt negatiivses valguses. Muslimi Vennaskonna arvates olid Egiptuses ohjad suurmaaomanike ja kapitalistide käes, kes seisid vaid oma huvide eest ajal, mil tööliselt makse maksid, kuid paljudel neist puudus ligipääs normaalsetele elamistingimustele koos vee, valguse ning muude eluks ja tarvilikuks hügieeniks vajaminevaga. Selline olukord ei saanud Muslimi Vendade sõnul kauem kesta.²⁶⁷ Üldisemas plaanis oli oluliseks mõisteks „sotsiaalne õiglus“, mis pidi tagama kombinatsiooni materialistlikest ja vaimsetest väärtustest. Eraomand oli küll oluline, kuid peamine oli kogukonna „üldine heaolu“. Islami majanduse põhisambaks võib aga pidada ühte viiest islami tugisambast ehk vaestemaksu (*zakāt*), mis põhines sissetuleku suurusel ning pidi riigikassasse andma vahendeid heaoluprojektide ning ühiskonna stabiilsuse tagamiseks.²⁶⁸

Muslimi Vennaskonnale polnud võõrad moodsad mõttevoolud Euroopast. Ḥasan al-Bannā pidas islamlikuks nii patriotismi (*waṭaniyya*²⁶⁹) kui rahvuslust (*qawmiyya*²⁷⁰),²⁷¹ millega ta oli

²⁶⁵ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 241-243.

²⁶⁶ MARY ANNE WEAVER: A Portrait of Egypt. A Journey Through the World of Militant Islam. New York 1999, lk 27.

²⁶⁷ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 220-221.

²⁶⁸ *Ibid.*, lk 251-253.

²⁶⁹ Põhines territoriaalsetel alustel, peeti oluliseks riikide hiilgavat ajalugu, näiteks nagu Egiptuse vaaraode aeg. – PETER R. DEMANT: Islam vs Islamism. The Dilemma of the Muslim World. Wesport, Connecticut, London 2006, lk 31.

²⁷⁰ Nimetatud ka kui pan-arabism. Sai 1930. aastatel kõige mõjukamaks ideoloogiaks Lähis-Idas, olles mõjutatud Itaalia ja Saksamaa natsionalismist. – DEMANT, Islam vs Islamism, lk 30. Omas laiemat tähendust kui poliitiline liikumine. Riik ja rahvas võisid end kuulutada osaks araabia rahvast, kuid ei pruukinud kaasa minna araabia natsionalismi ideedega. – YOUSSEF M. CHOUEIRI: Nationalisms in the Middle East: The Case of Pan-Arabism. – A Companion to the History of the Middle East. Chichester 2008, lk 291-312, siin lk 297.

²⁷¹ RAN A. LEVY: The Idea of *jihād* and Its Evolution: Ḥasan al-Bannā and the Society of the Muslim Brothers. – Die Welt des Islams, 54 (2014), lk 139-158, siin lk 147.

kokku puutunud juba nooruses.²⁷² Teisalt erinesid need mõisted sellest, kuidas neid Läänes defineeriti. Suurimaks vaheks oli see, et kui Läänes mõeldi kodumaale kui territooriumile, pidas al-Bannā kodumaad identifitseerivaks hoopis usku. Iga muslimi kohus oli tema arvates oma kodumaad imperialismi ja allasurumise eest kaitsta. Patriotismi oluliseks haruks pidas ta vallutuslikku patriotismi (*waṭaniyyat al-faṭḥ*), mille all peeti silmas eelkõige varasemate sajandite suuri vallutusretki ning islami levitamist. Patriotism oli oluline eelkõige usu levitamise kontekstis, natsionalism aga kogukondlike sidemete loomiseks ja selle kaudu islami levitamise jaoks.²⁷³

See ei hõlmanud aga rassismi või ideed mõne grupi füüsilist hävitamist. Asi oli lihtsalt selles, et al-Bannā jaoks ei suutnud taolised ideed islamiga võistelda. Noor-Egiptust naeruvääristati näiteks liiga agara Euroopa diktatuuride jäljendamise tõttu. Ḥasan al-Bannā nägi siiski nendes režiimides mõndagi islamilikku, näiteks tagasihoidlik riietumisstiil, tugev patriotism ja džihaadi vaimsus. Hurjutati neid aga oma ekspansionismi pärast, mis muuhulgas nende naaberriiki Liibüat tabas.²⁷⁴

Carrie Rosefsky Wickham on uurinud, millistes tingimustes on opositsioonilised liikumised autoritaarsetes režiimides toetajaid koondanud, kuidas suutsid islamistlikud liikumised takistustest paremini jagu saada kui ilmalikud ning miks kõlas nende sõnum atraktiivsemana. Ta on leidnud, et inimeste kokku koondamine ei toimu nõ vaakumis, vaid kindlates sotsiaalsetes, poliitilistes ja kultuurilistes tingimustes, kusjuures need tingimused saavad määravaks, kas inimeste värbamine õnnestub või mitte. Lisaks põrkutakse puhkudel, mil olemasolevat poliitilist süsteemi muuta soovitakse, valitsuse või eliidiga.²⁷⁵

Ka Brynjar Lia sõnul on raske öelda, miks ikkagi Muslimi Vennaskonna sõnum nii suurt poolehoidu leidis. Ühe mõjukaima sihtgrupina tõi ta välja äsja linna saabunud ning hariduse omandanud noored, kellel puudus võimalus riigiasjades kaasa rääkida. Olles nagu al-Bannāgi oma nooruses koduküla ja intellektuaalse ning moodsa linnakeskkonna kontrastsusest rabatud, tajusid noored lõhet modernsuse ja traditsioonilisuse vahel. Ühtlasi tõi Lia põhjusena välja uue majandussüsteemi, mis viis riigi võlgadesse ning välismaalaste kontrolli alla. Haritud noored, kes ootustele vastavat rakendust ei leidnud, asusid otsima alternatiivi. Kuna valitsejad

²⁷² LIA, *The Society...*, lk 79-80.

²⁷³ LEVY, *The Idea of jihād and Its Evolution*, lk 147-148.

²⁷⁴ LIA, *The Society...*, lk 79-80.

²⁷⁵ CARRIE ROSEFSKY WICKHAM: *Mobilizing Islam. Religion, Activism, and Political Change in Egypt*. New York, Chichester 2002, lk 8-9.

ei suutnud piisavalt kiiresti ja häid lahendusi leida, täitiski tühiku Ḥasan al-Bannā, kelle arvates oli vaja koraanil põhinevat reformikava.²⁷⁶

Selle kõrvale on Israel Gershoni pakkunud mõnevõrra sarnase, kuid samas pisut täpsema selgituse. 1920. aastatest alates, aga eriti 1930. aastatel tekkis uus ühiskonnaklass, niinimetatud „uus *effendiyya*“ (*al-afandiyya al-jadida*), mis koosnes 20. sajandi alguses sündinud noortest, kes said poliitiliselt teadlikuks umbes 1919. aasta Egiptuse revolutsiooni ajal, vastandudes „aeglasel“ 19. sajandil sündinutele. Sinna hulka ei arvatud aga kõiki nimetatud perioodil sündinuid. Eelkõige on selle mõiste all silmas peetud noori linna elama tulnud mehi, kes olid omandanud hariduse või professiooni ilmalikus ja läänestunud Egiptuse riigikoolis, kus õpiti moodsaid oskusi ja uusi ameteid; ühtlasi pidasid nad end keskklassi kuuluvaks.²⁷⁷

Gudrun Krämer täpsustab, et nende hulgas oli nii madalamast keskklassist kui valgekraede hulgast pärit inimesi, kuid igal juhul ühendas neid see, et nad ei kuulunud eliidi hulka ning nende elu- ja mõtteviisi saab pidada modernseks, kuid mitte läänestunuks. Tasub silmas pidada, et Muslimi Vennaskonnaga liitumine eeldas teatavat haridustaset ja kirjaoskust, mistõttu liikmeskonna hulgas oli vähe *fellah*’eid.²⁷⁸ Nad erinesid varasemast generatsioonist oma kasvamise tõttu pöördeliste ühiskondlike ja poliitiliste sündmuste ajal, mis päädisid 1922. aastal Egiptuse iseseisvumisega. Nüüd aga oldi tunnistajaks rahvusliku liikumise korrumpeerumisele ning suutmatusele Egiptust Suurbritannia mõjust vabastada. Sellele lisandus majanduslangusest tulenenud trauma ning poliitilised repressioonid, mis Egiptust 1930. aastate alguses tabasid.²⁷⁹

Selleks ajaks oli jõutud välja õpetada suur hulk professionaalseid arste, juriste, insenere, õpetajaid ja teiste ametite esindajaid, keda aga oli Egiptuse vajaduste jaoks liiga suur hulk. Olukorda tumestas 1930. aastate alguses maailma tabanud suur majanduskriis. Haritud noortel inimestel oli õigustatud ootus oma elujärje ning sotsiaalse staatuse parandamise suhtes läbi hariduse. Isiklik ebaedukogemus kombineerituna ettekujutusega rahvuslikust läbikukkumisest tekitas suurt rahulolematust ning võõrandumist valitsevast ühiskonnakorraldusest. Uued sotsiaalpoliitilised liikumised põhinesid tihti just umbusul korrumpeerunud parlamentaarse

²⁷⁶ LIA, The Society..., lk 74-75.

²⁷⁷ ISRAEL GERSHONI, JAMES JANKOWSKI: Confronting Fascism in Egypt: Dictatorship vs Democracy in the 1930s, Stanford 2009, lk 207-208.

²⁷⁸ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 38-39.

²⁷⁹ GERSHONI, JANKOWSKI, Confronting Fascism in Egypt, lk 207-208.

süsteemi suhtes, sest seda nähti eliidi ja suurmaaomanike huve teenivana. Reforme aga, mida riik hädasti vajab, läbi ei viidud, seega *effendiyya* huvide ja vajadustega ei arvestatud.²⁸⁰

Siiski ei suutnud Rosefsky Wickhami sõnul seletada haritud noorte ja töötute frustratsioon üksinda islamistliku aktivismi tõusu ühiskonnas, sest ka kõige täbaramas seisus kodanikud ei pruugi end poliitikaga mingil moel siduda. Aktiivse organisatsiooni liikmena tuleb investeerida aega, energiat ning erinevaid ressursse; samas võib see tuua riski kaotada töö, sattuda vanglasse või saada tervisekahjustusi. Kui inimesed kahtlevad organisatsiooni tõhususes, ei pruugita soovitud muutusi tagada ning seetõttu võib inimestele tunduda organisatsiooni tegevus tühise ettevõtmisena.²⁸¹

Lia on kolme argumendiga kokku võtnud Muslimi Vennaskonna programmi ligitõmbavuse põhjused. Esiteks oli see loodud inimeste poolt, kes ei kuulnud eliidi hulka ning seetõttu tundus nende jutt usutavam kui rikaste ja võimukate inimeste oma. Kogu Muslimi Vennaskonna identiteet põhines teadmisel, et ollakse pärit madalamatest sotsiaalsetest kihtidest. Teiseks ei keskendutud vaid moraalsele ja religioossele taassünnile, vaid just erinevate reformide läbiviimisele, mis põhinenuks sotsiaalsel õiglusel ja majanduse arengul. Organisatsiooni usalduväärsust tõstsid juba läbiviidud programmid. Kolmandaks pühendusid nad täielikult ideoloogiale, mitte kellegi huvide esindamisele.²⁸²

Seega oli Muslimi Vennaskonna eesmärgiks luua riik, kus valitseksid islami seadused ning kord. Nad said aru, et taolise islamiriigi ülesehitamine võinuks kesta terveid põlvkondi ning et alustada tuli indiviidist, kes sõnumit edasi levitama pidi. Palju pöörati tähelepanu vaimsusele ja religioossusele ning kogukonna heaolule, kus polnud kohta liigsele individualismile. Sellega vastanduti nii Lääneriikide kui Nõukogude Venemaa ideoloogiatele. Kuigi mõnikord on al-Bannā ideoloogiat kujutatud äärmiselt rangena, ei olnud see päris nii. Hoolimata teatavast rangusest soovis ta islamit kaasajastada, et seadused vastaksid toonastele probleemidele ning suudaksid pakkuda kõikehõlmavat tuge igapäevaelu korraldamises.

²⁸⁰ *Ibid.*, lk 209.

²⁸¹ ROSEFSKY WICKHAM, *Mobilizing Islam*, lk 119.

²⁸² BRYNJAR LIA. *The Society of the Muslim Brothers in Egypt. The Rise of an Islamic Movement 1928-1942*. Reading 1998, lk 207-208.

3. MUSLIMI VENNASKONNA TEGEVUS EGIPTUSE POLIITIKAS AASTATEL 1936-1949

3.1. Poliitilise tegevuse algus

Üks olulisemaid pidepunkte Muslimi Vennaskonna varases tegutsemisjärgus oli Palestiina ülestõus Briti mandaadi all aastatel 1936-1939, mis tõi endaga kaasa mitmeid muutusi nii Egiptuse sise- ja välispoliitikas kui Muslimi Vennaskonna tegevuses. Aina suurenev juutide sissetõuke ning maade kokkuostmine lõi kõikuma araabia islami identiteedi Palestiinas, mis kulmineerus nn „jagamise plaaniga“ 1937. aastal. Ühelt poolt Jeruusalemma kui muslimite püha linna küsimus, teisalt oht Egiptuse kui Lähis-Ida kultuurilise- ja majanduskeskuse positsioonile mõjutasid avalikku arvamust tugevalt. Tasapisi asendus läänelik sekularism ja rahvuslus araabia islami identiteediga. 1938. aastal arenes Palestiina ülestõus partisanisõjaks, mistõttu sai sellest Egiptuse poliitika põhiküsimus, millega tegelesid kõik poliitilised jõud. Kõige hiljem liitus Noor-Egiptuse Partei, kuid seda innukamalt tegutses. ²⁸³ Kuigi ilmselt tahtnuks kuningas Farūq sõjategevusest kõrvale jääda, oli tal hirm selle eest, et tema võitlusesse asunud oponendid võiksid selle sammuga populaarsust koguda. Välispoliitiliselt aga pelgas ta seda, et Transjordaania ja Iraagi kuningad võiksid araabia riikide hulgas oma positsioone tugevdada. ²⁸⁴ Kõige mahukamalt on teemat käsitlenud Israel Gershoni ning Brynjar Lia, kes küll sündmustiku olulisuse osas Muslimi Vennaskonnale üsna erinevatele seisukohtadele on jõudnud.

Palestiina küsimusega tegelesid enne riiklikku sekkumist erinevad islamistlikud organisatsioonid, eriti NMMA, kes oli Palestiinaga seotud juba alates 1929. aastast. ²⁸⁵ Esimesed otsesed kontaktid Palestiina ja Muslimi Vennaskonna vahel tekkisid juba 1935. aastal, kui Ḥasan al-Bannā vend ʿAbd al-Rahman al-Bannā koos teise Muslimi Vennaskonna liikmega Palestiinasse ja Süüriasse missioonile saadeti. ²⁸⁶ Muslimi Vennaskonna kampaania tõeliseks alguseks saab aga pidada 1936. aasta maikuud, mil korraldati konverents. Sellel osalesid islamiorganisatsioonid, Süüria-Palestiina esindajad Egiptuses ning mitmed juhtivpoliitikud. Poolehoid palestiinlastele oli ilmne ning seetõttu asutati Palestiina Ohvriabi Kõrgeim Komitee (*al-Lajna al-Markaziyya al-ʿAmma li-Musaʿadat Filasṭīn*), mille tegi

²⁸³ BRYNJAR LIA. The Society of the Muslim Brothers in Egypt. The Rise of an Islamic Movement 1928-1942. Reading 1998, lk 235-237.

²⁸⁴ RITCHIE OVENDALE: The Origins of the Arab-Israeli wars. 3d ed. Longman 1999, lk 135.

²⁸⁵ LIA, The Society..., lk 236.

²⁸⁶ RICHARD P. MITCHELL: The Society of the Muslim Brothers. London 1969, lk 55.

silmapaistvaks asjaolu, et sellesse kuulusid peaaegu kõik Vennaskonna juhtivliikmed, kes kogu edasist tegevust koordineerisid ja kontrollisid. Kuigi nii Muslimi Vennaskond kui Noorte Meeste Muslimi Assotsiatsioon soovisid saata delegaate Palestiinasse olukorda jälgima ning selle kohta raporteerima, ei väljastatud neile viisasid, sest Briti luureteenistused olid asjast teadlikuks saanud. See aga ei takistanud üha hoogustuvat sisemaist kampaaniat, mille hulka kuulusid nii toetuskirjade saatmine, mošeedes spetsiaalsete palvete (*qunūt*) lugemine palestiinlaste toetuseks kui vilja annetamine.²⁸⁷

Kõige olulisemaks ja efektiivsemaks osutus Muslimi Vennaskonna rahakogumiskampaania, mille käigus korjati umbes 430 egiptuse naela annetusi. Kuigi see summa oli üsna tühine nende vihmavariorganisatsiooni Palestiina Ohvriabi Kõrgeim Komitee kogutud 6800 egiptuse naela kõrval, toimis Vennaskonna kampaania propaganda mõttes paremini. Kui suurem summa koguti kokku rikaste ja mõjukate annetajate toel, siis Muslimi Vennaskonna annetajaskond oli pärit madalamatest sotsiaal-majanduslikest klassidest. Väikeannetajaid kiideti Lia sõnul kui kangelasi, rikkad aga, kes kampaaniasse ei panustanud, said terava kriitika osaliseks.²⁸⁸ Ühtlasi oldi ainsad maapiirkondades ja väikelinnades tegutsejad.²⁸⁹ Kokkusaadud summa tähistas nende suurt pühendumist ja organisatsiooni toimimist.²⁹⁰

Brynjar Lia on analüüsinud Egiptuse ajalookirjutust antud küsimuses ning jõudnud järeldusele, et kui islamistlikud ajalookirjutajad rõhutavad Muslimi Vennaskonna tohutut panust Egiptuse ühiskonna teadlikkuse ja huvi tõstmisesse Palestiina küsimuses, siis vasakpoolsete vaadetega ajaloolased peavad nende kampaaniat „ebasiiraks“ ning „omakasupüüdlikuks“. Lisaks on sellele osutatud kui sisepoliitilise võitlusele peamise rivaali Vafdigaga. Lia arvates kajastuvad vasakpoolsete vaated tihtipeale ka Lääne autorite kirjutistes.²⁹¹

Ta kritiseerib teravalt Gershoni väiteid, justkui oleks Muslimi Vennaskond oma kampaaniat omakasupüüdlikel eesmärkidel „ekspluateerinud“ ning kogutud rahasummaga ebaeetiliselt ümber käinud. Gershoni nimelt on oma uurimuses välja toonud, justkui kogutud summad ei jõudnudki sihtkohta pärale. Lia sõnul on antud küsimus küll lahtisi otsi, kuid puuduvad kindlad tõendid nende väidete kinnitamiseks. On olemas ametlikke teateid laekunud summade

²⁸⁷ LIA, *The Society...*, lk 237-239.

²⁸⁸ *Ibid.*, lk 239.

²⁸⁹ ISRAEL GERSHONI: *The Muslim Brothers and the Arab Revolt in Palestine, 1936-39.* – *Middle Eastern Studies*, Vol 22 (1986), Nr 3, lk 367-397, siin lk 375.

²⁹⁰ LIA, *The Society...*, lk 239.

²⁹¹ *Ibid.*, lk 239-241.

kohta, kuid tihtipeale tuli raha teele läkitada salajaste sõnumitoojatega, et vältida brittide sekkumist. Ühtlasi olid NMMA, Muslimi Vennaskond ja Palestiina juhtkond lähedastes suhetes, mistõttu raha kaotsimineki oli üsna ebatõenäoline.²⁹² Kindlasti oleks see ajaloolistes allikates või nende tulevases läbisaamises selgemalt kajastunud.

Moraalseid küsimusi kõrvale jättes püüdis Lia leida vastust küsimusele, milline oli Palestiina sündmuste tegelik mõju Vennaskonnale. Kui Gershoni arvates oli selle mõju tohutu, siis Lia on oma hinnangutes tagasihoidlikum väites, et enne Palestiina ülestõusu oli riigis juba üle 100 organisatsiooni haru. Ta ei kahtle aga mõningases mõjus, eriti noortele. 1938.-1939. aastate sisekriis mõjus organisatsioonile rängalt ning tegevus aeglustus mitmeks kuuks. Gershoni on oma uurimuses välja jättnud ka selle, et antud sündmused äratasid suurt huvi Briti luureteenistuses ja poliitpolitseis²⁹³, eriti pärast laiaulatuslikku brošüüride levitamise aktsiooni, millest kuulsaim oli „Tuli ja häving Palestiinas“ (*al-Nar wa al-Dimar fi Filastīn*), milles sisaldasid täpsed kirjeldused ja pildid brittide ja juutide jõleduste kordapanemisest Palestiina araablaste vastu.²⁹⁴

Kuigi ma nõustun Liaga, et ehk oli Gershoni rõhuasetus kehvalt sõnastatud ning tema uurimuses ei kajastu kõik sündmustiku eri aspektid, olen ma siiski seda meelt, et tegemist oli äärmiselt tähtsa etapiga Muslimi Vennaskonna arenguloos. Selle kõige suuremaks väljenduseks on kolm aspekti. Esiteks eelneb see aeg Vennaskonna politiseerumisele, kuigi Lia väitel polnud need sündmused otseses põhjus-tagajärg seoses²⁹⁵. Isegi kui see on nii, suudeti ühiskonnas laiemat kõlapinda tekitada ning oma ideid ja vaateid levitada, mis ka avalikus arvamuses kandvateks said. Teiseks toimus just sellel ajal vähehaaval organisatsiooni militariseerumine. Kolmandaks loodi sellel ajal peamised kontaktid teiste riikide islamistidega, pannes aluse ideede rahvusvahelisele levimisele ning organisatsiooni harude tekkele mitmetes välisriikides.²⁹⁶

Tudengid olid Egiptuse ühiskondlikus elus olulist rolli mänginud juba alates 1919. aastast, kui tegutseti Vafdi partei juures. Nende tähtsus suurenes aga ajastul, mis järgnes 1935.-1936. aastate üliõpilaste ülestõusule ning mida on hakatud nimetama „nooruse aastateks“, tähistamaks noorte vastasseisu valitseva professionaalse poliitikutekaadriga. Kuni aastani 1938 oli peamiseks üliõpilasi koondavaks jõuks Vafdi kõrval Noor-Egiptuse partei, kuid

²⁹² LIA, The Society..., lk 240-241.

²⁹³ *Ibid.*, lk 241-242.

²⁹⁴ *Ibid.*, lk 245.

²⁹⁵ *Ibid.*, lk 242.

²⁹⁶ *Ibid.*, lk 236.

pärast seda sai domineerivaks hoopis Muslimi Vennaskond. Esimesed Kairo ülikooli tudengid liitusid organisatsiooniga 1933. aastal, mil selleks puhuks loodi Üliõpilassektsioon. Ḥasan al-Bannā hindas tudengeid kõige väärtuslikemateks liikmeteks ning rõhutas pidevalt, et üks üliõpilane on eesmärkide poole püüeldes kasulikum kui terve küla. Just üliõpilased olid esimesed, kes 1938. aastal neile korraldatud konverentsil poliitikasse minemisest kuulsid. Üliõpilaste ja nende lähedaste seast oli lihtne uusi liikmeid värvata, sest neile korraldatud sotsiaalsed kogunemised andsid võimaluse nende tutvusringkonda organisatsiooni tööga siduda. 1937. aastaks oli üliõpilasi kogunenud juba 300. Lisaks võimalusele oma kirjutisi ajalehtedes avaldada, said nad tõlkida islami majandus- ja poliitikaalaseid uuringuid, mida Euroopa ülikoolides avaldati. Liigseid emotsioone vältivad teaduslikud kohtumised erinesid tavapärasest Muslimi Vennaskonnale omistatud retoorikast ning tagasid jätkuva huvi üliõpilaste seas. 1938-1939. aastatel tekkis tõsine võitlus Noor-Egiptuse parteiga uute liikmete värbamise osas, sest viimased pidasid ülikoole just enda kasvulavaks; neid ärritas seegi, et mitmed liikmed läksid Muslimi Vendade hulka üle.²⁹⁷

Värbama hakati ka keskkooliõpilasi, kes olid ülejäänud poliitiliste jõudude poolt veel avastamata huvigrupp. Sellega soodustati õpingute jätkamist ülikoolis, mis omakorda aitas kaasa Muslimi Vendade plaanile tagada tugevam tulevik tänu üliõpilaste osalusele.²⁹⁸ Noortes meestes huvi äratamiseks tuli palju vaeva näha, sest erinevaid organisatsioone ja valikuvõimalusi oli palju. Kõige suuremaks islamiorganisatsiooniks 1930. aastate Egiptuses oli NMMA, mille liige oli olnud ka Ḥasan al-Bannā.²⁹⁹

Lisaks muudele tegevustele jätkati 1936. aastal juba varasemalt al-Bannā poolt algatatud reise, mida hakati nüüd nimetama „suvedelegatsioonideks“. Kaasati üliõpilasi, tsiviilametnikke ja religiooniõpetlasi.³⁰⁰ Välja koolitati 20 nn propagandisti (*du‘ah*), kes pidid maapiirkondades jutlustama ja ideid levitama. Ḥasan al-Bannā hoolitses selle eest, et neil oleksid põhjalikud materjalid³⁰¹ (sealhulgas tema *Risālat al-Jihād*³⁰²) selle kohta, kuidas, kellele ja mida jutlustada. Et näidata osalejatele nende olulisust, korraldati enne ärasõitu tseremoonia ning anti jutlustamist lubav tunnistus. Brynjar Lia sõnul olid taolised reised edukad, sest lisaks oma sõnumi levitamisele leiti nii kontakte kui moodustati Palestiinat toetavaid komiteesid. See oli põhjus, miks neid reise edaspidigi korraldati. Taaskord eelistati

²⁹⁷ LIA, *The Society...*, lk 181-184.

²⁹⁸ *Ibid.*, 184-186.

²⁹⁹ GUDRUN KRÄMER: *Hasan al-Banna*. Oxford 2010, lk 40-41.

³⁰⁰ *Ibid.*, lk 43.

³⁰¹ LIA, *The Society...*, lk 163.

³⁰² KRÄMER, *Hasan al-Banna*, lk 43-44.

üliõpilasi, sest haritud ja ambitsioonikate noorte jaoks oli suureks stiimuliks Vennaskonna raames tegutseda. Need noored meeldisid inimestele tihti rohkem kui „traditsioonilisest elust võõrandunud“ al-Azhari üliõpilased, sest suutsid keerulistest asjadest „lihtsalt ja ilusti“ rääkida.³⁰³

1939. aastaks kujunes välja nn propagandistide hierarhiasüsteem, sätestamaks positsiooni tõstmiseks vajalikud moraalsed ja sotsiaalsed kohustused, mille hulka kuulusid islami baastekstide ja ajaloo ning õigusteaduse tundmine. Ühtlasi tuli omandada põhiteadmised džihaadist. Pärast kohustuste täitmist saadi staatus „Muslimi Vend“ (*Akh Muslim*), mis lubas islamiseerida kogu oma elu. Rahalistele kohustele lisandus nõue kirjutada teaduslik töö islami missiooni kohta, et „täita islamiraamatukogu“. Töö heakskiitmisel saadi tiitel „Muslimi Vennast Propagandist“ (*da'iya min du'at al-Ikhwan al-Muslimin*). Lisandus õigus kanda aumärki ning osaleda organisatsiooni juhtorganisi või mõne provintsijuhilise asemikuna. Kuigi pole teada, kas seda tegelikult rakendati, näitab see Lia sõnul selgelt Vennaskonnas levinud suhtumist, et oma positsioon tuli saavutada oma tegude läbi.³⁰⁴ Seega loodi süsteem, kus ametiredelil tõusmiseks ei piisanud heast päritolust või rahalistest võimalustest. See oli tolle aja Egiptuse ühiskonnas täiesti revolutsiooniline ning ehk oli seegi üheks laialdase edu põhjuseks.³⁰⁵

Vabatahtlikke leida polnud alati kerge, sest suvekuumuses rändamine oli paras katsumus.³⁰⁶ Propagandistiks saamine esitas lisaks üsna suuri nõudmisi, mistõttu alati soovitud arvu suvereisidele minejaid täis ei saadudki. Paljudele tundus Rändurite tegevus palju atraktiivsemana, sest iseloomuomadused, mis sellega kaasnesid – mehelikkus, rüütellikus, vaprus, julgus ning vastupidavus – koos erinevate väliste atribuutidega, tundus paljudele noormeestele ahvatlevam kui südasuvel ringirändamine. Põnevaks muutis selle veel teatav militaarne aspekt ja tunne, et selle kaudu sai kolonialismi vastu võidelda. Eeskuju võeti suurel määral Euroopa sarnastest liikumistest, kuid al-Bannā sõnul erineti selle poolest, et grupeeringu olemuses sisaldus islami rahumeelsus.³⁰⁷ Kõrvaltvaatajatele tundus aga nende hea ettevalmistus ja organiseeritus riigipöördeks valmistumisena, mis seletab, miks 1948. aasta arreteerimislaines just Rändureid vahistati. Hilisem Muslimi Vennaskonna liidreid ning

³⁰³ BRYNJAR LIA. The Society of the Muslim Brothers in Egypt. The Rise of an Islamic Movement 1928-1942. Reading 1998, lk 165-166.

³⁰⁴ *Ibid.*, lk 165.

³⁰⁵ *Ibid.*, lk 104.

³⁰⁶ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 43-44.

³⁰⁷ LIA, The Society..., lk 166-167.

Eriaparaadi juht Aḥmad Kamāl on aga tunnistanud, et Rändurite peamine roll oli pigem propagandistlik ning nende ülesanne oli tähelepanu ära juhtida salatüksuselt.³⁰⁸

Oma ülesehituselt koosnes 200-liikmeline Rändurite üksus neljast klannist ja see omakorda viiest seksioonist, millesse kuulus kümme skauti. Hiljem süsteemi lihtsustati. 1938. aastal oli noorim liige 17-aastane, 1939. aastal aga langetati iga 15-aastani. 1938.-1939. aastal olid Rändurid ametlikult registreeritud Egiptuse Rahvusliku Skaudiliikumise juures, kuhu kuulusid ka kõigi teiste religioonide, organisatsioonide või parteide sarnased grupid. Peamiselt olid põhjused finantsilised, kuid tegelikkuses oli üheks suureks põhjuseks tüli Noor-Egiptuse Rohesärkide ja Vafdi partei Sinisärkide vahel, mis päädis paramilitaarsete gruppide keelustamisega valitsuse poolt. Ühtlasi oli see kasulik paleele endale, sest valitsuse vastaseid Sinisärke oli rohkem kui nende pooldajaid. Samas ei pea Lia tõenäoliseks, et Muslimi Vennaskonna Rändurid mainitud tüldes kaasa tegid. Edaspidi muudeti struktuur selliseks, nagu seda nägi ette Rahvuslik Skaudiliikumine.³⁰⁹

Kuigi al-Bannā oli teadlik Euroopa fašistlikest liikumistest, ei olnud ilmselt Rändurid nendega seotud ei kontaktide ega ideoloogia poolest. Gudrun Krämeri sõnul sarnanesid need pigem Abassiidide dünastia aegsete (750-1258) sufistlike liikumistega (*futuwwa*), kus sarnaseid iseloomuomadusi väärtustati. Eelkõige pakkus grupeering aktiivseid tegevusi, kaaskonda ning põnevust Egiptuse patriotismi ja islami vaimus. Kuigi palju panustati füüsilisele treeningule, oli väga oluliseks džihaadi vaimsus.³¹⁰ Füüsiline vorm oli eelkõige vajalik, et olla vastupidav islami kohuste täitmisel nagu palvetamine, paastumine ja palverännak.³¹¹ Ajal, mil nad ametlikult registreeriti, oli nende juhiks suure kogemusega endine Rahvusliku partei liige Mahmud Labib, kellest sai hiljem ka Eriaparaadi liige. Kuigi sõdadevahelisel perioodil vägivaldseid tegusid toime ei pandud, võisid drill ja militaarsus siiski noortele meestele oma jälje jätta.³¹²

Mõne aasta pärast muudeti skaudiüksuste loomine suurematele harudele kohustuslikuks³¹³ ning on teada, et 1948. aastaks oli Rändureid ligikaudu 75 000.³¹⁴ Kuna nende arvukus tõusis, hakati 1930. aastate lõpus korraldama Muslimi Vennaskonna üleriigilisi suvelaagreid, kus

³⁰⁸ ANA BELÉN SOAGE: Ḥasan al-Bannā or the Politicisation of Islam. – Totalitarian Movements and Political Religions, vol 9 (2008), nr 1, lk 21-42, siin lk 24.

³⁰⁹ LIA, The Society..., lk 168-169.

³¹⁰ KRÄMER, Ḥasan al-Banna, lk 55-56.

³¹¹ SOAGE, Ḥasan al-Bannā or the Politicisation of Islam, lk 24.

³¹² KRÄMER, Ḥasan al-Banna, lk 55-56.

³¹³ LIA, The Society..., lk 101.

³¹⁴ SOAGE: Ḥasan al-Bannā or the Politicisation of Islam, lk 24.

pandi rõhku nii sõjalisele kui füüsilisele treeningule, aga ka usuõpetusele ning sotsiaalsetele üritustele. Aja jooksul kujunes just sellest üksusest üks organisatsiooni olulisemaid, sest nende ülesandeks sai korra tagamine suurüritustel ning uute liikmete värbamine. Noortele oli atraktiivne religioosseid teadmisi läbi sotsiaalsete tegevuste ammutada.³¹⁵ Näiteks harrastati märkimisväärselt aktiivselt sporti: 1948. aastaks oli loodud lisaks kõigele muule näiteks 99 jalgpalli-, 32 korvpalli-, 27 lauatenise-, 19 tõstmis- ja 16 maadlusvõistkonda. Üheks ülesandeks uute liikmete värbamise kõrval oli organisatsioonile tähelepanu tõmbamine, mida saavutati näiteks paraadide abil, mis erinevates linnaosades, väikelinnades ja külates läbi viidi. Noormehed, kes vormirõivaid ja tõrvikuid kandsid ning valjuhääldist religioosseid loosungeid hüüdsid, avaldasid inimestele suurt muljet ning mõju.³¹⁶

Ḥasan al-Bannā ideoloogia kohaselt pidi Vennaskonna tegevus koosnema kolmest staadiumist: tutvumine, moodustamine ja teostamine. Kuni 1938. aastani oldi tema sõnul esimeses staadiumis. Ta rõhutas samas alati, et staadiumite vahel pole selgeid piire ning need võivad eksisteerida üheaegselt. Sisuliselt tähendas see, et kui suurem osa Vennaskonna liikmetest olid veel esimeses staadiumis, siis mõned edasijõudnumad olid valmis teiseks.³¹⁷ Seetõttu loodi 1937. aastal uus organisatsiooni struktuurüksus, mida nimetati Pataljonideks (*kata'ib*). 1940. aastatel Pataljonide loomine kiirenes, kuid al-Bannā soov luua 300 Pataljoni lõpuks ei täitunudki.³¹⁸

Pataljon koosnes 10-40 liikmest, kes olid vanuses 18-40. Kõiki pataljone juhtis Üldsuuniste Ameti poolt määratud inimene. Organisatsioonil oli kõikide liikmete kohta olemas põhjalik dokumentatsioon. Ühtlasi tuli liikmetel anda spetsiaalne vanne, millega anti tõotus pühenduda kuulekusele, tegevusele ja salajasusele. Treeningprogramm koosnes füüsilisest treeningust, palvetamisest ning muudest religioossetest toimingutest, mis tihti sarnanesid sufistlike traditsioonidega. Pataljoni liikmetele oli ette nähtud 38 erinevat ülesannet ning õppetunnid olid tavaliselt detailsemad kui teistele Vennaskonna liikmetele mõeldud tekstid. Tihti leidsid koosviibimised aset öösiti ning mõnikord võttis neist osa ka Ḥasan al-Bannā. Tema viibimine perest eemal ning organisatsioonile ja liikmetele pühendumine leidis noortes meestes austust. Pataljonide seltskonnas avaldas al-Bannā esimest korda soovi kandideerida 1941. aasta

³¹⁵ LIA, The Society..., lk 169-170.

³¹⁶ *Ibid.*, lk 172.

³¹⁷ *Ibid.*, lk 172-173.

³¹⁸ *Ibid.*, lk 176.

parlamendivalimistel, mistõttu võib järeldada, et just see seltskond moodustas al-Bannā siseringi kõige ustavamatest ja pühendunumatest liikmetest.³¹⁹

Loomulikult rakendati sealgi hierarhiasüsteemi, kus edasiliikumise tagasid indiviidi teod. Kuigi Pataljonid olid väga lähedalt seotud Ränduritega, olid just Pataljonid need, millest hiljem moodustus militaarne tiib „Eriaparaat“.³²⁰ Muslimi Vennaskonna strateegia oli selge: alustada tuli uuest generatsioonist, et neid oma ideoloogia vaimus kasvatada. Ilmselt oli see seotud nii sooviga islamiriiki üles ehitada, kui oma poliitilist agendat teostada ning mõjuvõimu saavutada. Lähimõeldud ning kavalalt üles ehitatud programmide abil suudeti kaasata inimesi, keda ühelgi teisel poliitilisel jõul värvata polnud õnnestunud või jõudu jätkunud. Järk-järgult saavutati piisav arv liikmeid või sümpatiseerijaid, kelle abil suudeti ka poliitilises elus kanda kinnitada ning tõsiseltvõetavaks osapooleks kujuneda.

1930. aastate keskpaigas toimusid Egiptuse poliitilises elus suured ümbermuutused. Poliitiline süsteem, mis oli põhinenud patrooni-kliendi suhetel, oli asendunud ideoloogiliste parteide ning massiliikumistega. Kuigi tundus, et riiki juhtisid suurmaaomanikud ja kodanlik klass, tegid poliitilisi otsuseis hoopis nn „kolmik“ – britid, kuningapalee ning Vafdi partei. Nüüd aga lisandusid islamist juhitud parlamendivälised jõud.³²¹ Ḥasan al-Bannā võttis aega ligikaudu kümme aastat, et panna paika koostööl põhinevad eesmärgid ning strateegiad, mida ta 1938. aastal toimunud Muslimi Vennaskonna viiendal üldkogul avalikult välja ütles. Seda saab pidada igapäevapoliitikasse sisenemise algusajaks, sest lisaks sisepoliitiliste teemade käsitlemisele avaldas ta oma poliitilised ambitsioonid ning tegevuskava nende täitmiseks.³²²

Põhjust, miks nad ei tahtnud olla tegevad parteipoliitikas, tuleks otsida ideoloogiast. Nagu Krämer ütleb, omasid nad palju laiemaid eesmärgi: Egiptuse ja ehk hiljem isegi kogu maailma päästmine läbi islami. On selge, et nende peamine eesmärk polnud isikliku võimu ning huvede poole püüdlemine. Jääb aga küsimus, kuidas hoolimata oma kriitilisusest parteipoliitika suhtes poliitikasse satuti.³²³ Lia sõnul lähtus see soovist murda elitaarset poliitilist süsteemi, kuhu aina kasvaval keskklassil muidu pääsu polnud. Probleem oli selles, et seadus keelas riigiteenistujatel ja vabatahtlikel ühendustel poliitikas osaleda. Esimest korda pakkusid keskklassile ja teistele madalamatele sotsiaalsetele gruppidele mingitki võimalust

³¹⁹ LIA, *The Society...*, lk 172-175.

³²⁰ *Ibid.*, lk 175. Nendest on juttu peatükis „Poliitiline vägivald – valik või paratamatus?“

³²¹ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 50.

³²² KHALIL AL-ANANI: *The Power of the Jama‘a: The Role of Hasan al-Bannā in Constructing the Muslim Brotherhood’s Collective Identity*. – *Sociology of Islam* 1 (2013), lk 41-63, siin lk 60-61.

³²³ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 57-58.

poliitikas kaasa rääkida Noor-Egiptuse partei tudengiliikumine ja Vafdi, kuid ka tööliste ühendused ja vabatahtlikud organisatsioonid, millest küll ükski iseseisev polnud, sest need põhinesid mõne patrooni toetusel, kes massiliikumistest omakasu saada üritasid.³²⁴

Poliitilise tegevuse eesmärgina nähti rahvusliku ühtsuse loomist, mida nende arvates parteipoliitika ei võimaldanud. Tegelikuses polnud Muslimi Vennaskond ainus, kes parteisüsteemi kritiseeris. Seda oli teinud 1920. aastatel juba Vafdi liider Saʿd Zaghlūl, kes nägi hoopis Vafdi kogu rahva esindajana. Paljudele egiptlastele tundus ühtsuse idee atraktiivsena ning seetõttu pakkus al-Bannā välja patriotismi, mis ei põhinenud aga rahvusel, vaid usul.³²⁵ 1938. aastaks oli Muslimi Vennaskonna ideoloogia suurel määral välja kujunenud ning rõhutas, et koraanil ja sunnal põhinev islam on kõikides valdkondades rakendatav süsteem.³²⁶ Ühtlasi anti mõista, et õige muslim on alati poliitiline. Kuna islam andis kõik ühiskonnaelu korraldamiseks vajalikud suunised, lasus valitsejatel kohustus neid järgida ning muslimitel omakorda oli vaja valitsejate tegevust hinnata ja vajadusel parandada.³²⁷

Seda ajajärku Muslimi Vennaskonna ajaloos aga tumestavad taaskord konfliktid ning vastuolud. 1938. aasta jaanuaris katkestati suhted Vennaskonna ajalehe peatoimetaja Muhammad Effendi al-Shafīʿiga, sest väidetavalt kahjustas ta oma kirjutistega suhteid al-Azhari rektori šeik Mustafā al-Marāghīga. Brynjar Lia väitel ei olnud 1939. aasta lõhenemine ei poliitiline ega moraalne küsimus, vaid johtus Ḥasan al-Bannā autokraatlikust juhtimisstiilist ning suutmatusest taluda teistsuguseid arvamusi. Ühtlasi ei jaganud kõik liikmed arvamust poliitvõimudega heades suhetes olemise kohta. Al-Bannā jaoks aga oli oluline viia oma sõnum valitsejateni, kes siis muudatused ellu saaks viia.³²⁸ Tüli tulemusena ajalehe väljaandmine lõpetati. Pärast seda loodi uus ajaleht „Hoiataja“ (*al-Nadhir*). Kuigi see suleti 1939. aastal, lubati peagi taas selle väljaandmine kuni Egiptuse valitsus selle 1941. aasta oktoobris brittide surve all lõplikult kinni pani.³²⁹

Esimesed kontaktid välismaal ehk Süürias ja Palestiinas loodi juba 1935. aastal. Vastudelegatsioon külastas 1936. aastal Kairot. Kuna suhted olid soojad ning tugevnesid 1945. aastaks veelgi, oli loodud eeldused esimese välismaise haru tekkeks, mis kujunes 1937.

³²⁴ LIA, *The Society...*, lk 200-201.

³²⁵ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 53.

³²⁶ RICHARD P. MITCHELL: *The Society of the Muslim Brothers*. London 1969, lk 14-15.

³²⁷ LIA, *The Society...*, lk 202-203.

³²⁸ *Ibid.*, lk 248-249.

³²⁹ *Ibid.*, lk 97.

aastal Hama linnas Süürias. On teada, et samaks aastaks oli moodustatud harusid tänapäeva Sudaanis, Saudi Araabias, Palestiinas, Süürias, Liibanonis ja Marokos ning üks Bahreinis, Jeemenis, Indias, Djiboutis ja isegi Prantsusmaal. 1940. aastaks oli võrgustik veelgi laienenud. Suure tõenäosusega oli selle põhjuseks Kairos õppimas käinud välisüliõpilased, kes koju naastes oma haru algatasid, ning välismaal õppivate või töötavate Vennaskonna liikmete tegevus. Eriti oli täheldatav laienemine tänu Palestiina sündmustele. Samas pole teada nende harude väga tõsisest tegevusest ning võib arvata, et oma väiksuses tegeleti peamiselt kohalike teemadega³³⁰. Aktiivsed harud loodi suures osas pärast Teist maailmasõda.³³¹

Samas paelus Ḥasan al-Bannāt juba 1928. aastal Ḥijāz (piirkond Saudi Araabia lääneosas) ning Jordaania piirkond, kuhu ta mitmel korral püüdis õpetajaks minna, küll ebaõnnestunult. 1936. aastal läks tal korda esimest korda koos teiste Vennaskonna liikmetega minna hadžile (*hajj*) Mekasse, kus loodi muuhulgas kontakt Saudidega. Tõsisemaid suhteid siiski ei tekkinud, sest Muslimi Vennaskonna harusid oma riiki luua ei lubatud.³³² Eriti kannatasid nii al-Bannā kui tema isa suhted Saudide ja teiste sealsete kontaktidega 1939. aastal, kui Saudi perekonda Vennaskonna ajalehes kritiseeriti. Nõutud avalikku vabandamist ei tulnudki. See väljendab selgelt al-Bannā pühendumist oma ideele, et eksinud juhte tuleb korrale kutsuda.³³³

Poliitilise tegevuse alguseks saab niisiis pidada Palestiinas toimunud ülestõusu, millesse nii heategevuslike aktsioonide kui võitlejate kaasabil panustati. Sellega seoses loodi esimesed välismaised organisatsiooni harusud. Rahakogumiskampaaniate ning erinevate üritustega suudeti oma olemasolu ning rolli ühiskonnas teadustada ning kinnistada, mis mõjus hästi liikmeskonna kasvule. Kasuks tulid veel erineva eesmärgiga skaudiliikumisi jäljendavad rühmad, mis noortele huvi ja eneseteostust pakkusid.

³³⁰ Iroonilisel kombel on kujunenud olukord, kus vastupidiselt Muslimi Vennaskonna algele ideele ühtsest kogukonnast, on organisatsiooni eri harude näol tegemist väga erinevate ja autonoomsete grupeeringutega. – REUVEN PAZ: Jihadists and nationalist Islamists: Al-Qa'ida and Hamas. – Fault Lines in Global Jihad. Organizational, strategic, and ideological fissures. Toim. Assaf Moghadam, Brian Fishman. London, New York 2011, lk 203-219, siin lk 206.

³³¹ LIA, The Society..., lk 154-156.

³³² KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 47-48.

³³³ LIA, The Society..., lk 143-144.

3.2. Suhted teiste poliitiliste jõududega enne Teist maailmasõda

Kuna Ḥasan al-Bannā kuulus juba varasemast ajast NMMA-sse, tehti nendega koostööd kohe pärast Muslimi Vennaskonna loomist. Sama ei saa aga öelda 1933. aastal loodud Noor-Egiptuse kohta, mida nähti kui võistlejat. Nii Rohesärgid kui kollaseid särke kandnud Muslimi Vennaskonna Rändajad osalesid tihti sarnase eesmärgiga rongkäikudel, näiteks prohveti sünnipäeval või kolonialismivastastel meeleavaldustel, millele tavaliselt järgnesid nende omavahelised kähmlused. Oma provokatiivsuse ja huligaanitsemiste tõttu said Rohesärgid kirikuulsaks ning said endale vaenlasi näiteks Vafdi Sinisärkide näol.³³⁴ Nagu Muslimi Vennaskonnalgi, koosnes Noor-Egiptuse liikmeskond suuresti linnastunud noortest meestest – tudengitest ja töolistest, kuid jäi arvu poolest üsna väikseks. Ka nemad moodustasid pataljone, brigaade ning teisi üksusi.³³⁵ Muslimi Vennaskond sai oma organisatsiooni ülesehituse ning efektiivse ideede tutvustamise tõttu tihti peale rohkem uusi liikmeid kui ühendused nagu Noor-Egiptuse partei või NMMA, millel oli tegelikult palju arenenum press ning rohkem kontakte mõjukate isikutega.³³⁶

Kuna üksteist peeti konkurentideks, algatas Noor-Egiptus propagandakampaania, millega muuhulgas halvustati Muslimi Vennaskonda. Pärast seda tekkisid Rohesärkide ja Rändurite vahel pinged. Tegelikuses oli vastase alavääristamise taga Muslimi Vennaskonna liikmeskonna suur tõus, mis hakkas Noor-Egiptuse partei positsiooni õhnestama. 1938. aasta oktoobris päädis nendevaheline konflikt avaliku sõnavahetusega. Mõlemal oli ambitsioon Palestiina küsimuses pearolli mängida ning seetõttu oli Noor-Egiptusel tarvis oma strateegiat rahvuslikust ideoloogiast pan-islamistlikuks muuta, võttes eeskuju rivaalide eduloost. Sellega mindi järgmisele, radikaalsemale tasandile, korraldades relvastatud rünnakuid ja erinevaid protestiüritusi. Üheks seatud eesmärgiks oli näidata, et nende peamine rivaal Muslimi Vennaskond on oma aja ära elanud ning pole suuteline „revolutsiooni“ korraldama.³³⁷

Nüüd hakkas Noor-Egiptuse liider Aḥmad Ḥusayn tähelepanu äratamiseks korraldama kampaaniat, milles kutsus üles asendama põhiseaduslikku ja parlamentaarset korda islami seadustega. Kuna see tekitas võimudes pahameelt, viidi ta kohtu ette. Tänu sellele omistati talle kaaslaste hulgas märtri staatus. Kuigi Vennaskondki soovinuks samasugust kuulsust, ei

³³⁴ ANA BELÉN SOAGE: Ḥasan al-Bannā or the Politicisation of Islam. – *Totalitarian Movements and Political Religions*, vol 9 (2008), nr 1, lk 21-42, siin lk 23.

³³⁵ GUDRUN KRÄMER: *Hasan al-Banna*, Oxford 2010, lk 40-41.

³³⁶ BRYNJAR LIA. *The Society of the Muslim Brothers in Egypt. The Rise of an Islamic Movement 1928-1942*. Reading 1998, lk 162-163.

³³⁷ LIA, *The Society...*, lk 252.

tahtnud nad riskida ning tulid välja seisukohavõtuga, milles nad ei toetanud revolutsiooni ning riigivastast tegevust. Al-Bannā lisas vaid, et läbiviimata reformid võivad iseenesest revolutsioonini viia. Näib, et selline tagasihoidlik lähenemine tagas edu, sest kui 1941. aastal tabasid Noor-Egiptust tagakiusamised, jätkas Muslimi Vennaskond rahulikke suhteid valitsusega. Kuigi 1939. aastal oli palju neid, kes soovinuks kiiremaid lahendusi vajadusel vägivalda kasutades, julgustas al-Bannā neid kannatlikkusele ning hoiatas valitsusega suhete rikkumise eest. Kuna nagunii oli Vennaskond surve alla sattunud, noomis juht neid uusi vigu tegemast ning endale häda kaela toomise eest.³³⁸

Järk-järgult muutus islam Noor-Egiptuse põhimõtetes olulisemaks. Seetõttu hakati meelelahutusasutusi ründama ning muul viisil meelsust avalikult näitama. Kuna sellega trügiti Muslimi Vennaskonna pärusmaale, tuli seda enam neil oma ideede eest seista. Kahe rühmituse ideed hakkasid aga peagi niivõrd sarnanema, et Ḥasan al-Bannāl tuli avalikkusele selgitada, et tegemist pole ühe organisatsiooni eri harudega. Kui Aḥmad Ḥusayni saab pidada ultranatsionalistiks, siis al-Bannā rõhutas pigem religioosset identiteeti, kuid uskus samas, et islami õpetuses rõhutatakse armastust oma maa vastu. Ka riigivalitsemise teemal oli neil puutepunkte, kuigi Ḥusayn oli pisut radikaalsem ning mõistis valjuhäälselt hukka nii parlamentaarse demokraatia kui Egiptuse põhiseaduse. Ḥasan al-Bannā pidas negatiivseks eelkõige mitme partei süsteemi, mis ühiskonna ühtsust lõhkus, kuid põhiseaduse osas oli ta Ḥusayniga sama meelt. Sarnasusi nägi ka Ḥusayn ise, mistõttu ta tegi isegi ettepaneku liitumiseks. Sellega aga Muslimi Vennaskond nõus ei olnud.³³⁹

Muslimi Vennaskond üritas alati olla iseseisev, et vältida arusaama, justkui töötataks mõne indiviidi, perekonna või partei huvides.³⁴⁰ Tegemist polnud aga pelgalt sooviga head muljet jätta, vaid püüdlusega oma põhimõtetele kindlaks jäädes eesmärkide poole püüelda. Seda silmas pidades distantseeris Ḥasan al-Bannā end teistest poliitilistest juhtidest nagu Aḥmad Ḥusayn või Muṣṭafā al-Naḥḥās. Al-Bannā eelistas sufistlikku lähenemist, pidades end pigem vaimseks teejuhiks või õpetajaks ning juhindudes sellest oma juhtimisstiili puhul.³⁴¹

See aga ei tähendanud, et parteid omavahel ei suheldud. Kontakte oli näiteks Liberaalsete Konstitutsionalistide parteiga, kelle seas oli palju suurmaaomanikke. Provintsidest olid tihedad isiklikud suhted Vafdi liikmetega. Krämer arutleb selle üle, mis võisid olla puutepunktid

³³⁸ LIA, The Society..., lk 253-254.

³³⁹ ANA BELÉN SOAGE: Ḥasan al-Bannā or the Politicisation of Islam. – Totalitarian Movements and Political Religions, vol 9 (2008), nr 1, lk 21-42, siin lk 23-24.

³⁴⁰ KRÄMER, Hasan al-Banna lk 41-42.

³⁴¹ LIA, The Society..., lk 116-117.

nende ühenduste ideoloogias ning jõuab järeldusele, et nende ühisosaks oli konservatism ning kommunismivastatus. Vafdi erinevate tiibadega olid küll erisugused suhted: kui vasakpoolse tiivaga suhtlemist välditi, siis paremtiivaga tehti isegi koostööd. Seetõttu peab Krämer naeruväärseks süüdistusi al-Bannā aadressil, mis teda kommunistiks nimetasid ning järeldab, et tema ideoloogia pidepunkte ei suudetud vastaste poolt hoomata.³⁴²

Muslimi Vennaskonna kõige olulisemateks partneriteks olid palee ja sellele lähedalseisvad poliitikud. Teisalt ähvardasid kuulujutud nende kontaktide kohta sõltumatuse renomeed kahjustada. Nii kuningas Fārūq kui Fuʿādi suhtus Ḥasan al-Bannā lugupidamisega, olles kriitika jagamisega üsna ettevaatlik. Oma mõju selleks avaldas Egiptuse kuninga jätkuv ambitsioon uueks kaliifiks saada, mis nende ideoloogiaga ühtis. Lisaks oli palee toetamine loogiline samm, sest parteipoliitikat ei pooldatud. Kui kuningas Fuʿād 1936. aastal suri, ei jätnud al-Bannā juhust kasutamata, ning kui Fārūq 1937. aastal troonile sai, võttis mees endale ise nõuandja rolli, sest pidas end „moraalseks kompassiks“.³⁴³ Ühe esimese poliitilise sammuna selles positsioonis saadeti kuningale 1938. aastal kiri, milles ärgitati parteisüsteemi kaotamisele. Seda võib Krämeri sõnul näha otsese vastandumisena Vafdile.³⁴⁴ Kuigi al-Banna üritas mitu aastat leida võimalust kuningaga kohtumiseks, kutsuti ta visiidile alles 1947. aastal.

Lisaks parteidele oli aga teisigi institutsioone, kes ühiskondlikus elus kaasa tegid. Üheks neist oli Al-Azhari ülikool, kellega oldi hoolimata sarnastest eesmärkidest võistlejad³⁴⁵. Nende õpetus ei suutnud ajaga kaasas käia ning oli inimestest täielikult võõrandunud,³⁴⁶ sest peamiselt „uuriti seal vanu tekste ning peeti lingvistikaalaseid debatte“.³⁴⁷ Kuna ülikool ei omanud laiemat sotsiaalset mõju, oldi nendes pettunud.³⁴⁸ Vennaskond kritiseeris neid veelgi agaramalt. Nimelt heideti al-Azhari õpetlastele (*ulemāʾ*) ette, et nad ei kaitsnud sunnismi ega Egiptuse ühiskonda võõramaiste väärtushinnangute sissetungi vastu, ei teinud piisavalt ühiskonna hüvanguks ega püüdnud tekkinud olukorda lahendada.³⁴⁹ Seetõttu polnud neist uue islamiriigi rajamisele kaasa aitamises mingit kasu. Mitmed vilistlasedki suhtusid nende

³⁴² KRÄMER, Hasan al-Banna lk 57-58.

³⁴³ *Ibid.*, lk 57-60.

³⁴⁴ *Ibid.*, lk 53.

³⁴⁵ *Ibid.*, lk 60.

³⁴⁶ ³⁴⁶ RICHARD P. MITCHELL: The Society of the Muslim Brothers. London 1969, lk 212-213.

³⁴⁷ GHADA HASHEM TALHAMI: Palestine in the Egyptian Press. From *Al-Ahram* to *Al-Ahali*. Lanham 2007, lk 77.

³⁴⁸ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 212-213.

³⁴⁹ MARTIN HALLIK, OLAF-MIHKEL KLAASSEN: Taaveti tähest Talibani langemiseni. Konfliktid ja arengud Lähis- ja Kesk-Idas pärast Teist maailmasõda. Tallinn 2004, lk 35.

sisuliselt keskaegsesse õpetamismetoodikasse negatiivselt ning nägid seda kui religioosse eliidi huvide kaistmist.³⁵⁰ Al-Bannāle ei meeldinud muuhulgas nende allumine valitsejatele ja „imperialistidele“.³⁵¹ Teisalt olid al-Bannāl mõnede azariitidega isiklikul tasandil sõbralikud suhted, eriti rektor Mustafā al-Marāghīga (1881-1945), kellega jagati sarnast nägemust sotsiaal-kultuurilistest reformidest. Marāghīga, kel olid muuhulgas lähedased suhted Liberaalse Konstitutsioonilise Parteiga, tutvuti 1933. aastal, kui too algatas kampaania kristlike misjonäridega võitlemiseks. Tänu omavahelisele suhtlusele sai Muslimi Vennaskond liikmeteks ka al-Azhari üliõpilasi.³⁵²

1938. aastast alates hakkas aga pead tõstma veel üks grupeering – Vabad Ohvitserid, kes kavandasid riigipööret. Suhted Vabade Ohvitseridega on üks kõige vastuolulisemaid teemasid Vennaskonna ajaloos. On teada, et 1940. aastatel tutvus Ḥasan al-Bannā näiteks selliste isikutega nagu Anwar al-Sādāt, ʿAbd al-Munʿim Riyāḍ ning Jamal ʿAbd al-Nāṣir. Esimesed kohtumised nimetatud seltskonnaga toimusid 1940. ja 1942. aastal, kui Anwar al-Sādāt sai teada Vennaskonna relvade kogumisest.³⁵³ Richard P. Mitchelli arvates ei esindanud al-Sādāt veel sel hetkel Vabasid Ohvitseri ning ilmselt kohtuti esimesel korral pelgalt juhuse läbi. Riigipöörde kavandamisel loodeti koostööd teha suurimate brittide vastastega nagu ʿAlī Māhir ja Ali Aziz al-Misri, kuid Māhiri tagandamine 1940. aasta juunis jättis ta plaanist kõrvale. Salajasi kohtumisi al-Misriga jätkati al-Bannā vahendusel. Kuigi Anwar al-Sādāt pidas al-Bannast tema suure pühendumuse pärast lugu, ei saanud Vennaskonna ja distsiplineeritud sõjaväe omavahelise koostöö peale kindlad olla. Seetõttu jäi nende vahele vastastikune umbusk, kuni nende suhted lõpuks katkesid.³⁵⁴

Kuigi Muslimi Vennaskond üritas jääda sõltumatuks ning iseseisvaks, tulid kontaktid teiste poliitiliste osapooltega tihtipeale kasuks. Laiemate eesmärkide puhul aga need ei aidanud. Ideoloogial põhinev rivaliteet, nagu Noor-Egiptuse püüe teataval määral Vennaskonna põhimõtteid kaaperdada, tõi isegi suuremal määral kahju kui kasu. Siiski näitavad kirjeldatud suhted seda, et ajapikku oli Muslimi Vennaskonnast saanud arvestatav jõud poliitmaastikul, kellega küll alati koostööd teha ei soovitud, kuid kellega siiski tegemist tuli teha. Teisalt näitab kuningas Fārūqī üleolev suhtumine, et piisavalt tõsiseltvõetavaks said nad alles hiljem või ei pidanud noor kuningas neid piisavalt oluliseks, alahinnates nende tegelikku kandepinda

³⁵⁰ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 60.

³⁵¹ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 212-213.

³⁵² KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 53.

³⁵³ *Ibid.*, lk 74.

³⁵⁴ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 24-26.

ühiskonnas. Muuhulgas on näiteks suhted Vabade Ohvitseridega küllaltki intrigeerivad ning lisavad veelgi küsimusi Muslimi Vennaskonna ja vägivalla ning relvade käsitlemise suhestumise teemal.

Koptidega olid Muslimi Vennaskonnal üsna keerulised suhted, sest nad tundsid end Vennaskonna sõnumist ohustatuna.³⁵⁵ Koptide usulisi reformaatoreid Qommus Sergius kirjutas 1947. aastal: „Surm on parem kui riik, mida juhib Hasan al-Bannā!“.³⁵⁶ Seda karmi väljaütlemist ei leevendanud al-Bannā eeslina kujutamine. Muuhulgas kirjutas ta mehest alandava sisuga luuletuse „Feziga šeik“. Fez on traditsiooniline peakate, mida seostati *effendiyya*’ga. Luuletuse mõnitav ja sarkastiline toon andis mõista, et Sergiuse arvates ta *effendiyya*’t ei esindanud. Solvavad artiklid viisid selleni, et al-Bannā esitas 1946. aastal paavstile isikliku kaebuse, kus ta süüdistas kirikut valeinformatsiooni levitamises Muslimi Vennaskonna kohta.³⁵⁷ Kuigi 1945. aastal alanud vägivallalaines ründasid Muslimi Vennaskonna liikmed ka kristlasi, siis ei ole märke, et nende omavahelised suhted oleksid laiemalt väga halvad olnud. Kahtlemata aga mõjus Vennaskonna idee rangest islamiriigist ähvardavana. Siiski oli al-Bannā häd isiklikke suhteid, näiteks nende liidri Makram ‘Ubaydiga, kes poliitikutest ainsana al-Bannā matusele tuli³⁵⁸

3.3. Teine maailmasõda kui pöördepunkt

Kuigi 1939. aastal poliitikute poolt vältida püütud sõda tõi Egiptusele märkimisväärsed tagajärjesid³⁵⁹, võib öelda, et Muslimi Vennaskonna jaoks kujunes see periood mitmeski mõttes hoopis kasulikuks. Teise maailmasõja puhkemise ajaks oli Muslimi Vennaskond tõusnud üheks kõige olulisemaks poliitiliseks jõuks Egiptuses, mis koondas enda alla inimesi kõigist sotsiaalmajanduslikest kihtidest ja sisuliselt kõigilt elualadelt.³⁶⁰ Neil oli sadu tuhandeid järgijaid ning hinnanguliselt üle miljoni sümpatiseerija.³⁶¹ Ametlikult poliitikasse siseneda aga ei suudetud, eriti sõja tingimustes. Poliitilist allumist üritati jätkuvalt vältida, kuid teatud suhted olid praktilistel kaalutlustel siiski hädavajalikud. Näiteks hakkas ‘Alī Māhir

³⁵⁵ VIVIAN IBRAHIM: *The Copts of Egypt. The Challenges of Modernisation and Identity*. London, New York 2013, lk 86-89.

³⁵⁶ *Ibid.*, lk 92-93.

³⁵⁷ *Ibid.*, lk 96-98.

³⁵⁸ MITCHELL, *The Society of the Muslim Brothers*, lk 70-71.

³⁵⁹ KRÄMER, *Hasan al-Banna*, lk 61.

³⁶⁰ MITCHELL, *The Society of the Muslim Brothers*, lk 12-13.

³⁶¹ BOTMAN, lk 301.

Paša, kelle ministriaeg algas augustis 1939, Vennaskonna pooldajana nende soovitatud reforme läbi viima, lisades sellega al-Bannā jutule autoriteetsust ning usaldusväarsust.³⁶²

Kuigi Egiptuse juhtkond soovinuks kehtestada neutraliteeti ning jääda kõrvaltvaataja positsiooni, lasid britid sõja puhkedes valitsusel kehtestada äärmiselt karmid reeglid koos sõjaseisukorra väljakuulutamise, tsensuuri ning poliitiliste vastaste arreteerimistega. Tekkinud olukorras sai heategevusühinguna registreeritud Muslimi Vennaskond oma staatusest isegi kasu, sest neile ei rakendatud repressioone. Ühtlasi õnnestus neil jätkata erinevate programmidega, millest sõja ajal rohkemgi kasu oli kui muidu, eriti pärast Teljeriikide õhurünnakuid, mis paljud inimesed peavarjuta jätsid. Samuti ei rakendatud neile nii karmi järelvalvet kui teistele opositsioonijõududele ning mošeedes tohiti isegi oma kokkusaamisi korraldada.³⁶³

Muslimi Vennaskond toetas igati valitsuse otsust Teises maailmasõjas neutraalseks jääda. Nad üritasid isegi valitsust veenda tekkinud olukorda enda kasuks ära kasutama, et saavutada riigi iseseisvus.³⁶⁴ Olid ju nüüd britid haavatavas olukorras.³⁶⁵ Sõjaolukorras tuli aga propaganda levitamise ja väljaütlemistega väga ettevaatlik olla, sest toimus pidev jälgimine ning ajalehtede sulgemine. Al-Bannā käskis organisatsiooni liikmetel hoida madalat profiili ning vältida igasugust otsest vastasseisu, et Vennaskonna tegevusega hoolimata kõigest jätkata saaks. Soovitus hoiduda poliitilistest väljaütlemistest aga tundus paljudele noortele, kes just uue poliitilise ideoloogia valguses Vennaskonnaga liitunud olid, aktsepteerimatuna. Al-Bannā jäi aga oma ideele kindlaks.³⁶⁶

Kokkupõrge noorte ja rahutute liikmetega muutus aga vältimatuks. 1939. aasta oktoobrist hakkasid Muḥammadi Nooruse liikmed tegutsema erinevates Vennaskonna harudes justkui iseseisev organisatsioon, mille eesotsas oli Muḥammad ʿAlī al-Mughlawi, Üliõpilaste ja Tööliste Üldkomitee sekretär. Ta ühendas jõud Noor-Egiptuse partei teisitimõtleja Hussein Yusufiga, kes polnud oma organisatsiooni tegevusega enam rahul. 1940. aastal lahkus Vennaskonnast teisigi mõjukaid tegelasi ning liitus loodud organisatsiooniga. Brynjar Lia arvates võib oletada, et Muḥammadi Nooruse ja Eriaparaadi tekke vahel on seos ning ilmselt

³⁶² BRYNJAR LIA. The Society of the Muslim Brothers in Egypt. The Rise of an Islamic Movement 1928-1942. Reading 1998, lk 254-259.

³⁶³ *Ibid.*, lk 256-257.

³⁶⁴ *Ibid.*, lk 258-259.

³⁶⁵ *Ibid.*, lk 254-255.

³⁶⁶ *Ibid.*, lk 258-259.

olid organisatsioonisisesed pinged ning radikaliseerumine juba nii tugevalt päevakorras, et muutused olid vältimatud.³⁶⁷

Varsti selgus aga, et al-Bannāl oli siiski õigus olnud. 1940. aastaks oli Vennaskonnast saanud suurim ja mõjukaim islamistlik organisatsioon Egiptuses, omades 1941. aasta alguseks juba 500 haru ning 2000 Rändurit. Organisatsioon³⁶⁸ oli saanud küpseks, tugevaks ning mõjuvõimsaks ning kujutas endast valitsevale võimuladvikule teatavat ohtugi.³⁶⁹ °Alī Māhir tagandandati 1940. aasta suvel ministrikohalt, sest ta ei toetanud brittide survet pärast Itaalia sõjakuulutamist Teljeriikide vastu sõtta asumist. Pärast seda on tunda imperialismivastase retoorika naasmist Muslimi Vennaskonna programmi. Kuigi Māhiril ja Muslimi Vennaskonnal oli erimeelsusi, pakkus esimene tänu oma koha säilitamisele Egiptuse politsei eriüksuse juhina jätkuvalt Vennaskonnale kaitset. Sel korral aga brittide kritiseerimisel head tutvused Vennaskonda ei päästnud ning nende ajaleht kaotas vajaliku litsentsi. Pärast Māhiri asendanud britimeelse Hassan Sabri Paša surma sai võimule Husayn Sirrī Paša valitsus, kes, ennetades islamistlike organisatsioonide mõjujõu kasvu, keelustas heategevusühenduste igasuguse tegevuse poliitikas. Hoolimata sellest sai °Alī Māhiri opositsioon jätkuvalt Muslimi Vennaskonda nõrga valitsuse eest kaitsta. See julgustas Vennaskonda 1941. aasta üldkogul esinema mitmete britivastaste väljaütlemistega ning ettepanekuga Suessi kanali riigistada ja selle kaudu välismaalaste mõjuvõimu Egiptuses kahandada.³⁷⁰

Loomulikult tegi taoline käitumine britte äärmiselt murelikuks ja ettevaatlikuks ning päädis veelgi karmima kontrolliga. Lisaks kahtlustati Muslimi Vennaskonda koostöös sakslaste ja itaallastega, kuid seda ei suudetud tõestada. Hoolimata sellest Vennaskonda ei usaldatud. Seetõttu määras haridusministeerium 1941. aasta veebruaris al-Bannā Kairost 300 miili kaugusele Ülem-Egiptusesse õpetajaks.³⁷¹ Krämeri sõnul olid taolised sammud Teljeriike pooldavate arvamusiidrite takistamisel tavaline praktika.³⁷² Selline asjade käik tegi aga organisatsiooni juhtkonna ärevaks, mistõttu saadeti haridusministeeriumile kiri, et al-Bannā kavatseb korraldust eirata. Seda ta aga ei teinud ning tema asendajal Aḥmad al-Sukkarīl läks hulk aega ja energiat, et tekkinud rahuolematust vaigistada.³⁷³

³⁶⁷ LIA, The Society..., lk 254-256.

³⁶⁸ 1940. aastaks oli kujunenud organisatsiooni struktuur, mis on laias laastus säilinud tänapäevani. Vt LISA 2.

³⁶⁹ LIA, The Society..., lk 256-258.

³⁷⁰ *Ibid.*, lk 260-261.

³⁷¹ *Ibid.*, lk 261-262.

³⁷² KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 61-63.

³⁷³ LIA, The Society..., lk 261-262.

Al-Sirrī arvas, et al-Bannā saatmine Ülem-Egiptusesse tema kui riigiametniku keelatud poliitilise tegevuse tõttu võiks britte ja teisi osapooli rahuldada. Tegelikult läksid nüüd haridusministri juurde parlamendisaadikud³⁷⁴ koptide ja Liberaalse Konstitutsioonilise Partei liikmete hulgast, kes palusid tal ümber mõelda. See polnud nii vaid heade suhete tõttu Muslimi Vennaskonnaga, vaid pakkus võimalust Hussein al-Sirrī nõrka valitsust diskrediteerida.³⁷⁵ Kuigi ministri jaoks ei tundunud see temaatika oluline, sai ta aru, et peaministri meelemuutus võiks Ḥasan al-Bannāle ja Muslimi Vennaskonnale veelgi indu juurde anda. Tal oli õigus: al-Bannāle selline lahendus sobis, sest see tuli Vennaskonna tegevusele ja mainele kasuks ning aitas nende tegevust laiendada. Pärast nelja kuud lubati tal Kairosse naasta.³⁷⁶ Opositsiooniliste jõude jaoks oli seega tegemist positiivse ajajärguga, mistõttu nende tegevus hoogustus. Sellegi poolest omavaheline rivaalitsemine jätkus.³⁷⁷

Nimelt ärgitas Noor-Egiptuse juht Aḥmad Ḥusayn Muslimi Vennaskonna liikmeid al-Bannā äraolekul demonstratsioonidel osalema. Provokatsioonidele ei allutud, kuid pärast al-Bannā naasmist tabas organisatsiooni järgmine hoop, kui Aḥmad al-Sukkarī arreteeriti. Nimelt leiti pabereid, mis kinnitasid tema seotust äärmiselt briti-vaenuliku endise sõjaväelase kindral Ali Aziz al-Misriga (1879-1965), kes arreteeriti 1941. aasta juunis pärast arvukaid katseid riigist põgeneda ja brittide vastu võidelda.³⁷⁸ Ilmselt polnud Muslimi Vennaskonnal asjaga siiski suurt pistmist, sest al-Sukkarī vabastati peagi. Sündmus ärritas Vennaskonna liikmeid, kes soovinuks näha julgemat vastuhakku brittide ülemvõimule ning nägid valitsuse ahistamisele allumises juhtide suutmatust olukorraga toime tulla. Al-Bannā oli jätkuvalt resoluutne ning ähvardas kõiki, kes korrale ei allunud Vennaskonnast välja heitmisega.³⁷⁹

Alī Māhiri jätkuv toetus Vennaskonnale ei jäänud märkamata Briti luureteenistusele, kes järeldas, et organisatsioon on kuidagi paleele kasulik. Said nad ju korraldada koosolekuid ajal, mil see teistele islamistlikele organisatsioonidele keelatud oli. Tegelikult sai Māhir tänu Muslimi Vendadele täide viia oma plaane ning takistada brittide tegevust sõjaliste rajatiste loomisel. Kuigi tõendeid ülestõusu korraldamise kohta nappis, käskis peaminister Hussein al-Sirrī 17. oktoobril 1941 nii al-Bannā kui al-Sukkarī vahistada, nende trükikoja sulgeda ning keelustas kõik organisatsiooni kogunemised. Al-Bannā aga oli juba probleemi ennetanud ning

³⁷⁴ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 63.

³⁷⁵ LIA, The Society..., lk 262.

³⁷⁶ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 63.

³⁷⁷ LIA, The Society..., lk 262.

³⁷⁸ Egiptuses tekitas ärevust Iraagi rahvuslik valitsus, kes Teljeriikidele lootma jäädes soovis brittidele vastu astuda ning ähvardas laiemate rahutustega kogu Lähis-Idas. Kardeti, et al-Misri võiks neid aidata. - KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 63-64.

³⁷⁹ LIA, The Society..., lk 262-264.

käskinud kõigis harudes vaid religioossete küsimustega tegeleda. Siiski polnud kõik oma väljaütlemistes piisavalt ettevaatlikud. Pärast oma liidrite vahistamist näitas Vennaskond siiski organisatsiooni tõelist tugevust, saates nii kuninglikule nõukogule kui peaministrile 11 000 allkirjaga petitsiooni ning mitmeid kohati ähvardava sisuga kirju. Oli aga vastuhakkajaid, kes hoolimata politsei keelust meelevaaldusi korraldada, seda ikkagi tegid. Üritusel toimunud kokkupõrgetes vahistati 30 inimest.³⁸⁰

Taaskord avaldasid mitmed opositsioonilised poliitikud Muslimi Vennaskonna liidrite vabastamisele toetust. Eesmärgiks oli nagu varemgi demonstreerida Vennaskonna mõjukust ning selle kõrval valitsuse nõrkust. Alī Māhiril oli muuhulgas isiklik agenda, sest ta soovis brittidele näidata, justkui oleks tema ainus, kes allumatuid jõude kuuletuma panna suudab. Peaminister al-Sirrī oli nüüd kahe äärmiselt halva valiku ees: kui ta oleks Vennaskonna liidrid vabastanud, tähendanuks see brittide käsust üleastumist; neid mitte vabastades aga oleks ta riskinud nii kuninga kui suurema rahvahulga viha ning uute meelevaaldustega. Ilma eelnevalt nõu pidamata otsustas peaminister mehed siiski vabastada. Kardetu osutuskki tõeks, sest britte ärritas asjade käik suurel määral. Nad jõudsid veendumusele, et nii Egiptuse valitsus kui politsei üritavad hoolimata nende luureandmetest Muslimi Vennaskonda süüst puhtaks pesta.³⁸¹

Lisaks välisele survele tekkisid organisatsioonis pinged pärast brošüüride avaldamist, milles süüdistati Hasan al-Bannāt omakasupüüdlikkuses ja kasuahnuses. Kuigi Lia ei välista, et seal võis olla mängus brittide käsi, sobitub see tema sõnul siiski juba olemasolevate ebakõladega. Kuna al-Bannā tundis seljatagust kadumas, tuli tal brittidega neutraalseid suhteid hoida³⁸² ning Suurbritannia saatkonnaga koostööd teha. Krämeri sõnul oli al-Bannā vahistamisintsidendist üsna vapustatud ning tõlgendas toimunut tagakiusamisena.³⁸³

Pärast 1942. aasta sündmusi, mil Teljeriikide edasitung Liibüa kõrbes ja Egiptust tabanud toidupuudus põhjustasid meelevaaldused, järgnes brittide agressiivne samm määrata valitsusse Vafd. Seega sai varemates vaenlastest liitlased.³⁸⁴ Pärast pöördelisi sündmusi algasid mitmete opositsionäärade arreteerimised, kuid nende seast puudusid Muslimi Vennaskonna liikmed. Nimelt säästis neid uus peaminister Muṣṭafā al-Naḥḥās Paša (1879-1965). Võimalik, et ta lootis Vafdi ja Muslimi Vennaskonna edasisele koostööle. Paljud

³⁸⁰ LIA, The Society..., lk 264-265.

³⁸¹ *Ibid.*, lk 265-267.

³⁸² *Ibid.*, lk 267-268.

³⁸³ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 63-64.

³⁸⁴ LIA, The Society..., lk 267-270.

tundsid nüüd, justkui oleks Vafd oma rahva brittide nõudmistele alludes reetnud. Seetõttu kuulutati välja uued parlamendivalimised, millest muuhulgas võtsid osa 17 kandidaati Muslimi Vennaskonna seast. Algas valimiskampaania, milles al-Bannā üritas ettevaatlik olla ning rõhus oma retoorikas eelkõige islami seaduste järgimist. Mõjukate inimeste seas oli neid, kes lootsid teda opositsiooni juhina näha.³⁸⁵ Lia arvates näitab kandideerimine parlamendivalimistel soovi oma eksistentsi säilitada, püüdes nüüd süsteemi muuta seestpoolt, sellesse sobitudes, mitte seda lammutades.³⁸⁶ Oli ju tema tegelik soov pluralistlikku parlamentaarset korda vältida.

Valitsus ja ilmselt britidki jõudsid arusaamale, et Muslimi Vennaskonna kandidaatidel pole mõistlik lasta osaleda.³⁸⁷ Asi läks isegi niikaugele, et peaminister lubas al-Bannā hävitada, kui too oma kandidatuuri tagasi ei võta. Nüüd keelas ta veelgi selgesõnalisemalt mittepoliitiliste heategevusühingute pääsu parlamenti.³⁸⁸ Muṣṭafā al-Naḥḥās pani al-Bannā valiku ette: kirjutada avalik toetuskiri, milles väljendab lojaalsust 1936. aastal sõlmitud Anglo-Egiptuse leppele või riskida vanglaga. Kuigi Vennaskonna juhtkond arvas, et sellest pakkumisest tulnuks keelduda, tegutses al-Bannā nagu varasematelgi kordadel omavoliliselt ning avaldaski artikli,³⁸⁹ milles lisaks lepingu heakskiitmisele toetas Vafdi parteid. Vastutasuks seadis valitsus piirangud alkoholi müügile ja prostitutsioonile ning lubas taas Muslimi Vennaskonna tegevuse.³⁹⁰

Kuna tehtut tõlgendati allaandmisena, sai al-Bannā oma toetajaskonnalt palju kriitikat, olgugi, et aitas neil Vafdi valitsemise ajal edasi tegutseda. Organisatsioonis tekkis üha enam lahkkelisid ja radikaliseerumist. Seda toetavad ka brittide luureandmed, mille kohaselt läks al-Bannāl üha raskemaks organisatsiooni liikmeid vaos hoida. Samas andis see brittidele tunnistust, et neil polnud plaanis kiirustades riigivastaseid plaane teoks teha.³⁹¹ Kahe poole vahel tekkis nüüd teatav lähenemine, kuid valitsevaks jäi siiski ebakindlus. Vafdi vasaktiib Muslimi Vennaskonnale ei sümpatiseerinud, kuid paremtiiba peeti heaks vahendiks, võitlemaks vasakpoolsete jõudude vastu, kes sõja ajal pead olid tõstnud.³⁹²

³⁸⁵ LIA, *The Society...*, lk 268-270.

³⁸⁶ *Ibid.*, lk 255-256.

³⁸⁷ *Ibid.*, *The Society...*, lk 268-269.

³⁸⁸ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 64-65.

³⁸⁹ LIA, *The Society...*, lk 269-270.

³⁹⁰ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 64-65.

³⁹¹ LIA, *The Society...*, lk 269-270.

³⁹² MITCHELL, *The Society of the Muslim Brothers*, lk 27-28.

1943. aasta keskel arvas Ḥasan al-Bannā, et ta saadetakse eksiili ning saatis liikmetele hüvastijätukirja „Takistused meie teel“, milles hoiatas liikmeid mitmesuguste repressioonide ning tagajärgede eest. Ta sõnas, et paljud inimesed ei mõista veel nende sõnumit ning see on peamiseks tagakiusamise põhjuseks. Kiri ühtis organisatsioonis toimuvate arengutega. Pinged ja hõõrumised valitsusega tegid Vennaskonna okupeeriva võimu suhtes aina vaenulikumaks. Kuna lisaks tekkis vastumeelsus üldisele Egiptuses valitsevale olukorrale, algas Eriaparaadi ajastu. Paljude liikmete arvates oli tegemist suletuma ringkonnaga, kuhu pääsesid vaid kõige üllamad ja ausamad liikmed ning kriminaalsusega neid ei seostatud. Salatsemist peeti ajalikuks, et poliitiliselt pingelises situatsioonis püsima jääda.³⁹³

Sõja põhjustatud tõrked ühiskonnaelus ning massiline tööpuudus õõnestasid liberaalse demokraatia usaldusväärsust ning kogu poliitilist süsteemi. Vafdi kiruti nende koostöö tõttu brittidega, kuningas oli kaotanud populaarsuse ning ka teised parteid hakkasid üha enam brittidest sõltuma. Vennaskonna jätkuv edu ning massipartei sarnaseks muutumine peitus Krämeri sõnul kolmes aspektis: nende regulaarne organiseeritud ja laiale rahvahulgale suunatud tegevus, Rändurid, kellest oli selleks ajaks saanud riigi edukaim paramilitaarne grupeering, ning Eriaparaat. Eduga saavutatud enesekindlus lubas end välja reklaamida kui Egiptuse häält ning kogu riigi esindamist nõuda. Kuulsaks said nende hüüded „Jumal on suur ja kiitus talle!“ (*Allāhu akbar lillah al-hamd*) ning „Jumal on meie eesmärk, Prohvet on meie liider, Koraan on meie konstitutsioon, džihaad on meie tee, surm Jumala teel on meie kõrgeim lootus. Jumal on suur, Jumal on suur“ (*Allāh ghayatuna, al-rasul za'imuna, al-qur'an dusturuna, al-jihad sabiluna, al-mawt fi sabil allāh asma amanina. Allāhu akbar, allāhu akbar*). Saavutatud mõjuvõimu ning populaarsuse tõttu liitusid nii mõnedki väiksemad parteid ja ühendused Muslimi Vennaskonnaga.³⁹⁴

Alanud ajajärku, mis kestis jaanuarini 1950, hakkasid Vafd ja Muslimi Vennaskond nimetama vähemusvalitsuste ajaks. Vafd tõugati erinevate parteide, eriti neist lahkulöönud Sa'adisti partei poolt kõrvale ning palee sai taaskord sisepoliitikas kaasa rääkida. Pärast sõda tekkinud kaootilises olukorras ennetas taoline paikapandud, mitte rahva poolt valitud valitsus suuri sise- ja välispoliitilisi kriise.³⁹⁵ Samas ei saanud vähemusvalitsused kunagi populaarseks ning pidid korda tagama politseijõudu kasutades ning opositsiooniga osavalt manipuleerides. Mitmed valitsuse liikmed ühendasid paleega jõud, et suurpartei vastu võidelda. Seetõttu saadi

³⁹³ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 28-31.

³⁹⁴ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 66.

³⁹⁵ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 33-34.

Vafdis küllaltki vastumeelselt aru, et Muslimi Vennaskonnaga tuleb koostööd teha.³⁹⁶ 1945. aastal korraldati uued parlamendivalimised Saʿadisti partei liidri Aḥmad Māhiri juhtimisel. Taaskord kandideeris al-Bannā mitme teise Muslimi Vennaskonna liikmega ning esitas islamistliku valimisprogrammi. Mitchelli sõnul oli tegemist ilmselt kõige ebaausamate valimistega Egiptuses üldse ning Vennaskond ei saanud ilmselgest valimisest hoolimata võimule.³⁹⁷

Pärast peaminister Aḥmad Māhiri mõrva veebruaris 1945 kahtlustati, et Muslimi Vennaskond mängis sündmuses rolli. Kuigi nende osalus on siiani kahtlane, üritati teadaolevalt sarnaseid poliitmõrvu ka mõnede Vennaskonna liikmete poolt. Igal juhul on dokumenteeritud perioodil 1945-1949 nende poolt toime pandud poliitilist vägivalda.³⁹⁸ Uut valitsut hakkas juhtima Saʿadisti partei liider Maḥmūd al-Nuqrāshī Paša (1888-1948), kes ikkagi Teljeriikidel sõja kuulutas.³⁹⁹ Pärast toimunut läks Ḥasan al-Bannā uue peaministri juurde kaastunnet avaldama ning oma organisatsiooni ideid tutvustama.⁴⁰⁰ Heade kavatsuste kiuste käskis peaminister nende tegevuse hoopis range jälgimise alla võtta ning suunas al-Bannā Kairost eemale õpetajaks. Hiljem lasti tal araabia keele õpetamisest täielikult loobuda. Krämeri sõnul on imekspandav, et ta üldse kõik need aastad riigiametis oli saanud töötada.⁴⁰¹

1939. aastal lahvatanud sõda oli niisiis mänginud kaardid kätte Muslimi Vennaskonnale, kes ei jätnud võimalusi kasutamata ning üritas segaduste ajajärgul poliitilistest vastastest mööda manööverdada. Kuigi alati see ei õnnestunud, oldi võrreldes mitmete teiste organisatsioonidega kahtlemata eelisseisus. Mõneti võiks aga öelda, et Ḥasan al-Bannā kujundatud ideoloogia hakkas nüüd talle endale raskusi valmistama. Noor ja vihane põlvkond soovis kiiremaid muutusi ning ei suutnud mõista liidri teinekord vastuolulisi samme. Äreval ajajärgul ei lasknud tagajärjed end kaua oodata ning see, mis toimus organisatsiooni sees, muutus tähtsamaks kui vastasseis teiste grupeeringutega.

³⁹⁶ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 38-39.

³⁹⁷ *Ibid.*, lk 33-34.

³⁹⁸ LIA, The Society..., lk 270-271.

³⁹⁹ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 65.

⁴⁰⁰ RICHARD P. MITCHELL: The Society of the Muslim Brothers. London 1969, lk 33-34.

⁴⁰¹ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 65.

3.4. Hiilgus ja allakäik. Aastad 1945-1949.

Pärastsõjaaegne Egiptus oli üsna armetus seisus, sest niigi suured varanduslikud lõhed kasvasid üha suuremaks ning keskklassi suruti pidevalt poliitiliselt maha. Olukorda ei parandanud isegi hoogustuv linnastumine ja tööstuse arendamine. Välisriikide propagandamasin töötas täiel võimsusel. Atraktiivsed olid kõik, kes lootust pakkusid ning muutusi lubasid. Lahendamata Palestiina küsimus ning suhted Suurbritanniaga tekitasid omakorda pingeid massiparteides ning kolmnurgas parteid-valitsus-kuningapalee. Sisuliselt kukkus parlamentaarne kord ning seadusandlus kokku. Muslimi Vennaskonna osa selles kriisis aga oli oluline nii Egiptuse kui organisatsiooni seisukohalt.⁴⁰²

Hoolimata sellest, et peaminister Maḥmūd al-Nuqrāshī 1946. aastani võimul olnud valitsus üritas Muslimi Vennaskonnale vastu astuda, saavutati sel perioodil suur mõjuvõim.⁴⁰³ Sõja lõppedes hoogustusid lisaks militaarsetele tegevusele Muslimi Vennaskonna erinevad majanduslikud ja sotsiaalsed ettevõtmised.⁴⁰⁴ Pärast 1945. aasta septembris toimunud Vennaskonna üldkogu toimus sotsiaalministeeriumi inspeksioon, mille käigus leiti, et organisatsioon on „poliitiline, sotsiaalne ja religioosne“. Kuna valitsus rahastas vaid sotsiaalteenuseid osutavaid ühendusi, jaotati Vennaskond kaheks. See oli oluline samm seetõttu, et nüüd suudeti end vajadusel poliitiliste muutuste eest kaitsta. Sõja tagajärgede likvideerimine võeti väga suurelt ette, rajades suurel hulgal erinevaid avalikke teenuseid pakkuvaid hooneid ja institutsioone nagu koolid, tehased ja haiglad.⁴⁰⁵ Peaminister Ismāʿīl Ṣidqī Paša (1875-1950) juhtimise all aastatel 1946-1947 oli tegutsemine seega üsna vaba. Erinevatele tegevustele haridusvallas aitas omakorda kaasa Vennaskonna liikme Hasan al-ʿAshmawī saamine haridusministriks. Taolistest ettevõtmistest ja töökohtade loomisest sai aga tüliõun teiste poliitiliste jõududega nagu Vafdi vasaktiib ja teised vasakpoolsed, kelle süüdistuste kohaselt kasutas Vennaskond fašistlike meetmeid ning spioneeris valitsuse ning brittide heaks.⁴⁰⁶

Hoolimata suurest panusest sotsiaalvaldkonnas peab Mitchell nende poliitilises elus osalemist siiski olulisemaks.⁴⁰⁷ Kuigi Vafd soovinuks pärast sõda oma 1942. aasta eelset positsiooni taastada, oli neil vaja vastu astuda peamisele rivaalile Muslimi Vennaskonnale, kes end

⁴⁰² RICHARD P. MITCHELL: The Society of the Muslim Brothers. London 1969, lk 35-37.

⁴⁰³ *Ibid.*, lk 33-34.

⁴⁰⁴ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 68-69.

⁴⁰⁵ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 36-37.

⁴⁰⁶ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 68-69.

⁴⁰⁷ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 42-43.

kõikidesse varem Vafdi valduses olnud institutsioonidesse infiltreerinud oli.⁴⁰⁸ Tekkinud vastuolul olid tõsised tagajärjed. Kuna need kaks olid jäänud ainsateks suurteks organisatsioonideks, sai nende vahelisest tülist poliitilise elu keskpunkt, mis avaldus nii nende ajalehtedes kui väljendus maapiirkondades või erinevate institutsioonide võitlusena kontrolli ja enamuse saavutamise üle. Suurimaks võitlustandriks kujunes aga akadeemilise aasta algus ülikoolides, mis päädis ühtse üliõpilaskonna lõhenemisega.⁴⁰⁹

Toimus poliitiline mäng, milles kommunistid tegid taktikalist koostööd Vafdiga, Vennaskonda aga toetasid Rahvuslik Partei, Noor-Egiptus eesotsas Aḥmad Ḥusayniga ning mõned teised väiksemad grupeeringud. Vafdi liikmed suutsid mitu korda Muslimi Vennaskonna liikmeid ja aktsioone üle mängida. 1946. aasta jaanuaris otsustati siiski taas jõud ühendada, sest Suurbritannia rikkus nende arvates jätkuvalt Egiptuse suveräänsust. Kuningale saadeti kiri, milles nõuti viivitamatut läbirääkimiste alustamist, et britid lahkuksid. Et laiemat kõlapinda saavutada, korraldati „rahulik marss“ kuningapalee poole. Teel aga ootas politsei, kes meeleavaldajaid jõuga laiali ajama asus. Mitmete hukkunutega lõppenud „Abbasi silla veresaun“ jäi inimestele veel kauaks meelde. Päev pärast toimunut pidi kuningas minema visiidile ülikooli, kuid kohale jõudes nägi ta, et rahvahulk keeldus teda tervitast. Nähes inimeste reaktsiooni otsustas Faruq organiseerida kohtumise tudengiliikumiste juhtidega, et toimunut selgitada. Ta vihjas võimalusele, nagu olnuks asjaga seotud al-Nuqrāshī valitsus, mistõttu mõned päevad hiljem politsei saatel uus marss korraldati. Toimunu viis Maḥmūd al-Nuqrāshī valitsuse tagandamiseni.⁴¹⁰

Uus peaminister Ismāʿīl Ṣīdqī seaduslikustas esimese asjana rahvakogunemised ning hoogustas rahvusliku liikumise tegevust. Kuna valitsust peeti Muslimi Vennaskonna liitlaseks, organiseeris Vafd vastukaaluks grupeeringu töölistele ja üliõpilastele, mis 1946. aasta veebruaris üldstreigi korraldas. Üritus lõppes suure veresaunaga protestijate ning politsei ja Kairosse jäänud Briti vägede vahel. Muslimi Vennaskond ei võtnud osa kahel põhjusel: seal osalesid kommunistid ning ühtlasi ei tahetud alluda initsiatiivi haaranud Vafdile. Nüüd hakati al-Bannāt süüdistama rahvusliku liikumise ühtsuse lõhkumises ja koostöös peaministriga. Selline mulje võis kergesti tekkida, sest Ṣīdqī ajal nautis Vennaskond erinevaid privileege. Näiteks lubati neil ajalehte välja anda. Mitchell'i sõnul ei takistanud nende jaoks

⁴⁰⁸ *Ibid.*, lk 37-39.

⁴⁰⁹ MITCHELL, *The Society of the Muslim Brothers*, lk 42-43.

⁴¹⁰ *Ibid.*, lk 43-45.

kohaldatud leebed reeglid valitsust väga teravalt kritiseerimast, mistõttu 1948. aastaks kujunes kahe poole vahel vihavaen.⁴¹¹

Muslimi Vennaskond üritas Vafdi üle manööverdada ning kutsus üles hukkunute mälestuseks üleriigilisele streigile. Kuigi streik möödus rahumeelselt, esinesid kõik osalenud grupid erinevate nõudmistega. Ülikoolides jätkusid vastasseisud, kuid domineerivaks jäi Vafd. Erinevaid mooduseid kasutades üritas Muslimi Vennaskond ohje haarata, kuid tekkinud sõnasõjas pillutud süüdistus Vafdi kommunismile kaldumises kaotas edasise koostöö võimaluse. Suhted teravnesid veelgi pärast seda, kui peaminister teatas soovist alustada läbirääkimisi brittidega. Vennaskond tuletas valitsusele pidevalt meelde nende „kohuseid rahva ees“. Kuna pidevad meeleavaldused läbirääkimisi survestasid, järgnesid arreteerimised, tegutsemisvabaduse piiramine ning mošepalvuste jälgimine. Olgugi, et Ḥasan al- Bannā ja peaminister Ṣidqī vaheline vastasseis oli ilmne, jätkas Vafd artiklite avaldamist, milles neid koostöö tegemises süüdistati. Oli selge, et pinged kahe massiliikumise vahel lõpevad suurema konfliktiga. 1946. aasta juulis toimusidki Rändurite ja Sinisärkide vahelised kokkupõrked al- Ismāʿīlīyyas ja Port Saidis, mille jooksul plahvatanud pomm oleks peaaegu al-Bannā tapnud. Süüdistustetulva seas oli Ṣidqīle saadetud memorandum, milles Vafd hoiatas omakohtu eest, kui valitsus „fašistliku terrori“ vastu midagi ette ei võta ning Rändureid laiali ei saada.⁴¹²

Vafdi kampaania hakkas vilja kandma hoopis Vennaskonna sees. Kuigi al-Bannā oli järjepidevalt oma seisukohti ajalehtedes selgitanud, tuli tal oma suhetest Ṣidqīga organisatsiooni liikmetele aru anda. Probleeme oli teisigi, kuigi al-Bannā üritas süüdistusi tõrjuda.⁴¹³ Organisatsioon oli paisunud suureks ning muutunud vägagi mitmekülgseks, mistõttu oli erinevaid mõtteviise ning lojaalsust väga raske kontrollida. Eriarvamused lõhestasid Vennaskonna tuumikut ning tugevdasid omakorda sõjalist tiiba.⁴¹⁴ Organisatsioonisiseseid probleeme tekkis üha juurde ning seda eelkõige al-Banna autoritaarse asjaajamisviisi tõttu. Nimelt jõudsid juba 1945. aastal meheni vihjed, et tema õega abiellunud Vennaskonna peasekretär oli oma positsiooni ära kasutades moraalitult käitunud. Kuigi juurdlust üritati läbi viia salaja, jõudsid kuulujutud siiski tavaliiikmeteni. Kuigi asjaga tegelenud komisjoni otsuse järgi tulnuks mees Vennaskonnast välja heita, korraldas al-Bannā lõpuks nii, et otsus ei jõustunudki. Mõneti oli see ju arusaadav: tema lähedase pereliikme väljaheitmine oleks olnud häbiväärne ja autoriteeti õhnestav ka tema enda jaoks. Siiski jättis

⁴¹¹ *Ibid.*, lk 42-46.

⁴¹² MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 45-48.

⁴¹³ *Ibid.*, lk 48-49.

⁴¹⁴ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 74-75.

see negatiivse tunde ning protesti märgiks astus üks pikemaajalisemaid liikmeid Vennaskonnast välja.⁴¹⁵

Sellega asi ei piirdunud: järgnes al-Bannā pikaaegse sõbra Aḥmad al-Sukkarī organisatsioonist väljaheitmine. Põhjusteks olid nii tema suhted Vabade Ohvitseridega⁴¹⁶ kui erinevad arusaamad sellest, kuidas suhelda Vafdig. Pärast 1946. aasta vägivaldseid kokkupõrkeid otsustas ta Vafdiga salakohtumisi korraldada,⁴¹⁷ sest loodeti ühistele arusaamadele jõuda ning konflikti lahendada. Ühtki lepingut sealjuures ei allkirjastatud.⁴¹⁸ Kuigi al-Bannā tõrjus pidevalt Vafdi süüdistusi, oli ta tegelikult isegi mõelnud koalitsiooni moodustamisele. Selleks pidanuks Vafd aga Vennaskonna ideedega sobitama. Al-Sukkarī seevastu pidas võimalikuks koostööd vaid sekulaarse osaga Vafdist. Tema nägemus vastandus täielikult al-Bannā omale, kes soovis eeldatavas liidus olla liidriks. Al-Sukkarī nägi Vennaskonda vaid Vafdi spirituaalse osana ning al-Bannāt „spirituaalse teejuhina“. Ennast pidas ta „poliitiliseks“ liidriks. Tema plaanile al-Bannā võimutäiuse vastu astuda ning liidripositsioon saavutada oli mitmeid toetajaid. Kuigi 1945. aastal viidi läbi struktuurimuudatused, mis pidanuks al-Bannā ülesandeid ja võimu hajutama, ei kulgenud muutused loodetud tempos ning ilmselt panigi see al-Sukkarī Vafdiga koostööd otsima.⁴¹⁹

Kahe mõjuka mehe vastasseisus polnud kahtlust, kes peale jääb. Mõlemad mehed kirjutasid oma nägemusest Egiptuse ajakirjanduses: Aḥmad al-Sukkarī süüdistas al-Bannāt diktaatorluses ning kritiseeris Muslimi Vennaskonna maine kahjustamise tõttu. Al-Bannā aga heitis mehele ette Vennaskonna poliitilist takerdamist.⁴²⁰ Kahe kauaaegse liikme ning liidri lahkumine tekitas tõsise administratiivse ja moraalse kriisi. Paljude jaoks oli see hoop, mis õigustas al-Bannāle alluva Eriaparaadi olemasolu. Selleks ajaks oli Eriaparaadil välja kujunenud struktuur ning funktsioonid, reeglid, käsud, autoriteet, kohustused, sümbolika, vanded ja vahendid. Väikse liikmeskonna hulgas oli muuhulgas armeeohvitseri, kelle kohta on oletatud, et nad osalesid 1952. aasta revolutsioonis.⁴²¹

Kuna veriste meeleavalduste tõttu tuli peaminister Ṣidqīl tagasi astuda, pani kuningas uuesti ametisse Maḥmūd al-Nuqrāshī (1888-1948). 25. jaanuaril 1947 teatas ta läbirääkimiste katkestamisest brittidega ning soovist viia Egiptuse iseseisvumise küsimus Ühendatud

⁴¹⁵ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 52-53.

⁴¹⁶ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 74-75.

⁴¹⁷ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 53.

⁴¹⁸ *Ibid.*, lk 49.

⁴¹⁹ *Ibid.*, lk 53-54.

⁴²⁰ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 74-75.

⁴²¹ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 54-55.

Rahvaste Organisatsiooni Julgeolekunõukogu ette. Tegelikult oli Muslimi Vennaskond seda soovitanud teha juba varem, mistõttu otsustasid nad Ameerika Ühendriikidesse saata ka oma delegatsiooni. Selle etteotsa sai juba varasemalt erinevate aktsioonide eestvedajaks olnud Mustafa Mu^ˆmin, kes reisis riigis ringi ning selgitas sealsetele inimestele Egiptuse olukorda. Lisaks pidas ta ÜRO ees kirgliku kõne. Teda ei võetud kuulda ning ei lastud enam arutelus osaleda. Juhtunust kannustatuna otsustasid mõned egiptlastest immigrandid tal ÜRO hoone ees meelevaldusi korraldada. Ḥasan al-Bannā üritas teda omalt poolt toetada erinevaid nõudmisi sisaldavaid telegramme saates. Vafdi juht Muṣṭafā al-Naḥḥās Paša (1879-1965) ei püsinud tegevuseta, saates vastutelegramme ning õhnestades peaminister al-Nuqrāshī legitiimsust Egiptuse esindajana. Kuna al-Bannā üritas teda Vafdi rünnakute eest kaitsta, oli nendel taaskord võimalik seda oma propagandas kasutada ning süüdistada rahvusliku liikumise takistamises.⁴²²

Jõupingutustest hoolimata jäi Egiptuse küsimus seegi kord lahtiseks. Loomulikult tekitas see frustratsiooni ning pingeid. Rahvusvahelisele areenile jõudmine polnud toonud kaasa midagi peale suureneva isolatsiooni ning süveneva usaldamatuse Lääne võimude suhtes.⁴²³ Eriti teravaks muutusid meelevolud pärast 29. novembrit 1947, mil Julgeolekunõukogu otsustas oma resolutsiooniga nr 181 Palestiina kaheks jagada. Nüüd kuulutas Muslimi Vennaskond Iisraeli riigi vastu džihaadi⁴²⁴ ning korraldas sõjalised õppused⁴²⁵, millest võtsid osa Rändurid ja Eriaparaadi liikmed.⁴²⁶ Niisiis püüdis Muslimi Vennaskond teha kõik endast oleneva, et juudiriigi loomist takistada ning võitlusesse panustada. Muuhulgas üritati ära kasutada kõiki oma võimsaid tutvusi ja sidemeid. Üks tähtsamaid figuure oli endine Jeruusalemma peamufti Ḥajj Amīn al-Ḥusaynī, kes pärast 1937. aasta sündmusi Palestiinas Saksamaale põgenes ning seal natsirežiimiga koostööd tegi⁴²⁷. Teiste mõjukate inimeste seas olid 1945. aastal loodud Araabia Liiga juht ʿAbd al-Rahman ʿAzzam, ʿAlī Māhir, Salih Harb-Paša NMMA-st ja Muhammad ʿAluba-Paša. Palestiina kaitsmiseks loodi Niiluse Oru Komitee, et raha ja relvi koguda.⁴²⁸ Vennaskonna esindajaks selles komitees sai ÜRO ees käinud Mustafa Mu^ˆmin.⁴²⁹

⁴²² MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 50-51.

⁴²³ *Ibid.*

⁴²⁴ MICHAEL IRVING JENSEN. The Political Ideology of HAMAS. A Grassroots Perspective. London, New York: I.B. Tauris, 2009, lk 12.

⁴²⁵ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 77-78.

⁴²⁶ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 56-57.

⁴²⁷ Pärast seda, kui mees Kairosse tuli, palus vastutasuks Muslimi Vennaskond kuningal talle assüüli anda. - KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 78.

⁴²⁸ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 77-78.

⁴²⁹ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 56-57.

Muslimi Vennaskonna hulgas oldi arvamusel, et valitsus ei peaks Palestiina asjadesse sekkuma muudmoodi kui vaid diplomaatiliselt ja poliitiliselt. Võitlemine pidi jääma palestiinlaste endi ja „vabatahtlike“ pärusmaaks. Taolise retoorikaga loodeti eemal hoida rahvusvahelised jõud. Ametisolev valitsus aga selle plaaniga ei leppinud. Hoolimata sellest organiseeriti Araabia Liiga rahalisel toel kogu araabia maailmas vabatahtlike liikumisi.⁴³⁰ Kindel on see, et al-Bannā lobitöö tekitas Egiptuse ühiskonnas kogu temaatika vastu suure huvi ning seetõttu oli valitsusel surve asjaga aktiivselt tegeleda.⁴³¹

Kuna korraldatud sõjalistest õppustest ei tehtud saladust ning need polnud suunatud Egiptuse valitsuse vastu, lubati edaspidigi õppusi vabatahtlike seas läbi viia. Koostööd tehti muuhulgas mõnede Vabade Ohvitseride liikmetega. Esimene grupp vabatahtlikke läks Süüriasse väljaõpet saama 1948. aasta märtsis. Esialgused kokkupõrked juutidega päädisid kaotusega. Sellest hoolimata pühitseti langenud Vennaskonna liikmeid kodus märtritena. Edaspidi muutusid vabatahtlike võitlusvõimalused väga piiratuks. Kehv koordineerimine ja usaldamatus egiptlaste vastu tingisid jordaanelaste poolse takistustegevuse.⁴³² Tihti läksid pataljonid Palestiina aladele Jordaania kaudu ning kohtasid seal vastupanu. Esimene pataljon saadeti teele aprillis. Seda juhtis armeepuhkusel olev ohvitser Aḥmad ʿAbd al-ʿAzīz, kuid järgnes teisigi, kes kogu sõja vältel vabatahtlikele väljaõppe andmist jätkasid. Pole aga teada, kui palju Vennaskonna liikmeid sõjas osales.⁴³³

Sidemed Palestiinaga olid Muslimi Vennaskonna jaoks olulised mitmeski mõttes, sest alguse saanud pikemaajalisemad suhted on mõjutanud sündmusi veel tänapäevalgi. Nimelt loodi esimene Muslimi Vennaskonna haru Palestiinasse 1945. aastal. Selle areng oli tormiline: 1947. aastaks oli loodud üle 25 haru ning omati 12 000-20 000 liiget üle kogu Palestiina. Just Iisraeli sõda aastatel 1948-1949 oli üheks peamiseks arengu initsiaatoriks. Pärast lüüasaamist ehk „katastroofi“ (*al-nakbah*) jagunes endine Briti Palestiina Iisraeli riigiks, Jordani Läänekaldaks ja Gaza sektoriks, milledest viimast haldasid aastatel 1948-1967 egiptlased. Sündmusel olid väga laiahaardelised tagajärjed Palestiina sotsiaalsele arengule, mis mõjutasid ühtlasi Muslimi Vennaskonna tegevust, kes nüüd valitsevate režiimide meelevaldas oli. Läänekaldal tegutseti kogu nimetatud perioodi jooksul legaalselt, kuid tegevus piirdus

⁴³⁰ *Ibid.*

⁴³¹ MICHAEL IRVING JENSEN: *The Political Ideology of HAMAS. A Grassroots Perspective*. London, New York 2009, lk 12.

⁴³² KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 77-78.

⁴³³ MITCHELL, *The Society of the Muslim Brothers*, lk 57-58.

peamiselt islamistliku kirjanduse publitseerimise ja jagamise ning sotsiaalsete projektide läbiviimisega.⁴³⁴

Iisraeli riigi loomise eelõhtul, 13. mail 1948 kuulutati Kairos juutide rünnakute kartuses välja sõjaseisukord, mis pingestas olukorda kogu riigis. Ohvriterohked juutidevastased rünnakud omistati kõik Muslimi Vennaskonnale. Sel põhjusel algatati läbiotsimised, mis tipnesid 1948. aasta novembris nn Džiibi afääriga. Nimelt avastati läbiotsimiste käigus Kairos relvi, lõhkeaineid ja salajasi dokumente sisaldanud džiiip. See viis Eriaparaadi sulgemise ja al-Bannā kinnipidamiseni. Olukorda muutis veelgi ärevamaks Kairo politseijuhi mõrv Kairo ülikoolis sama aasta detsembris. Nüüd polnud al-Bannā enam kindel, kas tema organisatsiooni jaoks on tekkinud olukord õnn või õnnetus. Kogenud Mekas teiste riikide muslimite imetlust ja poolehoidu, julgustas ta ka Vendi vaatama väljapoole ning leidma lohutust mõttest, et ollakse „uus *umma*“.⁴³⁵

1948. aasta novembri lõpus tabas Muslimi Vennaskonda aga ebameeldivus. Nimelt arreteeriti äsja palverännakult naasnud al-Bannā süüdistatuna Ida Kirjastuskompanii (*Société Orientale de Publicité*) hävitamisele kaasa aitamises. Et niigi pingelist olukorda ühiskonnas leevendada, lasti ta koheselt lahti. Mõned päevad hiljem algasid ülikoolis rahvarohked rahutused, mida läksid laiali ajama suured politseijõud. Katusele kogunenud meeleavaldajad loopisid politsei pihta kõike, mida leidsid. Lõhkeaine tõttu hukkus Kairo politseijuht. Kuigi äreva rahvahulga seast oli raske süüdlast kindlaks teha, kahtlustati kohe Muslimi Vennaskonda ning suleti nende ajaleht. Kuna al-Bannā aimas eesootavat ning tegi mitmekülgseid ettevalmistusi. Muuhulgas üritas ta kuningale lähedalseisvaid isikuid mõjutada ja veenda, et nad ümber mõtleksid. Teha polnud aga enam midagi. 8. detsembril 1948 teatati raadio kaudu hiljuti 20. aastapäeva tähistanud Muslimi Vennaskonna laialisaatmisest.⁴³⁶

Valitsus põhjendas sellega, et viidi läbi sõjaväelisi õppusi ning osaleti terrorirünnakutes. Sellega viidati Rändurite tegevusele; Eriaparaati ei mainitud. Siseministeeriumi poolt väljastatud dokumendis süüdistati Vennaskonda maapiirkondades pingete õhutamises ning kommunismis. Nende peakorter otsisi läbi ning kõik peale Hasan al-Bannā arreteeriti.⁴³⁷ Oletati, et organisatsioon kavandas riigipööret, sest alates 1945. aastast kestnud vägivallalaines oli üheks ohtlikemaks osapooliks just Muslimi Vennaskond. Mäletatavasti oli

⁴³⁴ JENSEN, The Political Ideology of HAMAS, lk 11-12.

⁴³⁵ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 78-79.

⁴³⁶ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 65-66.

⁴³⁷ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 79-80.

tegemist aga laiema poliitilise võimuvõitlusega, mille peamisteks osapoolteks olidki Vafd ja Vennaskond.⁴³⁸ Organisatsiooni vara võeti erinevate sotsiaalprogrammide katteks. Ainsa poliitilise liidrina avaldas toiminule protesti koptide juht Makram ʿUbayd. Teiste suust võis kuulda parastavaid kommentaare.⁴³⁹

Vennaskonna laialisaatmise aluseks oli 13 uurimise alla võetud juhtumit alates 1942. aastast; 1948. aasta sündmusi nimekirja lisatud polnud. Al-Bannā aimas, et olukord oli väga tõsine, sest suur osa Eriaparaadi ja Vennaskonna juhte olid kinni võetud. Puudus igasugune kommunikatsioon, sest isegi paberid piirkondade nimekirjadega olid asitõenditena ära viidud. Sündmustesse tuli ootamatu pöörde, kui noor Muslimi Vennaskonna liige peaminister Mahmud al-Nuqrāshī mõrvas. Mehe matustel oli muuhulgas kuulda hüüdeid „Surm Ḥasan al-Bannāle!“.⁴⁴⁰ Seega hakkas tooni andma laiem vastuseis Vennaskonna tegevusele, mis nii vägivaldseks muutunud oli. Al-Azharoi ülikoolgi mõistis teo hukka ning kuulutas selle oma *fatwā*ga islamivastaseks kuriteoks.⁴⁴¹

Uus valitsus loodi al-Nuqrāshī sõbra ja Saʿadisti partei juhi Ibrahim ʿAbd al-Hadi poolt, kes kasutas vägagi julmi võtteid. Ḥasan al-Bannā üritas temaga koostööd teha, pakkudes abi rahu, korra ja julgeoleku tagamisel. Vastutasuks soovis ta Vennaskonna staatuse ennistamist, varade tagastamist ning arreteeritute vabastamist. Eesmärgini jõudmiseks kirjutas ta isegi brošüüri, milles mõistis peaministri tapmise hukka. Talle oleks piisanud isegi mõne Eriaparaadi liikme vabastamine, sest see oleks mingigi käsuliini taastanud. Peaministri veenmine aga ei õnnestunud.⁴⁴² Viimasedki läbirääkimised lõppesid 13. jaanuaril 1949, mil üritati õhkida kohtumaja, milles hoiti nn Džiibi juhtumi asitõendeid. Juhtniidid viisid taas Vennaskonnani. See, et al-Bannā teo avalikult hukka mõistis, vihastas mitmeid organisatsiooni liikmeid. Eriti ärritas neid lause, mille kohaselt teo toimepanijad polnud ei Vennad ega muslimid. Öeldu ei rahuldanud ka peaministrit, sest edasised kontaktid tema ja al-Bannā vahel puudusid. Peatamaks Eriaparaadi uusi vägivallaakte, määrati surmanuhtlus kõigile lõhkeainetega tabatutele. Informatsiooni kogumiseks kasutati isegi vaimseid ja füüsilisi piinamisi.⁴⁴³

⁴³⁸ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 58-59.

⁴³⁹ *Ibid.*, lk 65-66.

⁴⁴⁰ *Ibid.*, lk 66-67.

⁴⁴¹ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 80-81.

⁴⁴² MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 68.

⁴⁴³ *Ibid.*, lk 68-69.

Al-Bannā andis kokkulepete saavutamise osas alla ning kirjutas selle asemel Vennaskonna liikmetele järjekordse selgitusi jagava brošüüri. Muuhulgas rõhutas ta läbielatud kannatusi ning üksikisiku vastutust. Ta väitis, et organisatsiooni laialisaatmise tõeline põhjus oli välismaalaste surve, kes üritasid tähelepanu Palestiina sündmustelt kõrvale suunata. Oluline on, et ta eitas veelkord nii Vennaskonna poliitilisust kui valitsuse kukutamise plaanis. See jäigi tema viimaseks kirjutiseks. 12. veebruaril 1949 oli ta kutsutud NMMA peakorterisse, võimalik, et kohtuma Egiptuse salapolitseiga. Ta ei jõudnudki sinna, sest teda tulistati ning ta suri vaid mõned minutid hiljem lähedalasuvas haiglas. Ilmselt oli ta oma saatust ette aimanud, sest oli Vennaskonna liikmetele öelnud, et tema vabadusse jätmine oli olnud surmaotsuseks. Uurimised tuvastasid, et tegu oli peaministri poolt planeeritud mõrvaga. Võimalik, et kuriteoga oli seotud isegi palee. Süüdlased toodi kohtu ette aga alles 1952. aastal. Ḥasan al-Bannā aga maeti maha tankide ja relvastatud autode saatel.⁴⁴⁴

Pärast Ḥasan al-Bannā surma valitses Muslimi Vennaskonna hulgas täielik kaos, mille keskel tekkis kaks osapoolt – al-Bannā perekond ja Eriaparaat, kes omavahel rivaalitsesid.⁴⁴⁵ Lisaks organisatsioonisisestele probleemidele pingestas mõrv kogu ühiskonda. Kuigi 1949. aasta mais üritasid mõned Vennaskonna liikmed peaminister al-Ḥadile atendaati korraldada, ebaõnnestuti haledalt. Järgnes terroriperiood, mis kogu Muslimi Vennaskonna eksistentsi kõikuma löi. Järgnesid suured kohtuprotsessid, sest vangistatuid oli ligikaudu 4000. Muuhulgas hakkas peaminister Nuqrashi tapnud ning al-Bannā sõnavõttudest kibestunud noormees kaaslasti välja andma. Sõjaseisukorra tingimustes tegutses hoolikalt valitud advokaatide ja prokuröridega sõjaväekohus ning asitõendite läbitöötamine oli põhjalik. Lisaks riigipöörde kavandamises süüdistamisele heideti neile ette vägivalda kasutamist. Kuigi tegusid pani toime peamiselt Eriaparaat, peeti vastutajaks Muslimi Vennaskonna liidrit al-Bannāt. Oli neidki, kes teda kaitsesid, sest nende arvates ei suutnud ta küll ekstremiste ohjes hoida, kuid ei vastutanud üksikisikute tegude eest.⁴⁴⁶

Kuna oli tõendeid, et Saʿadisti partei kasutas Vennaskonna laialisaatmisel ning asitõendite kogumisel ebaseaduslikke vahendeid ning vägivalda, tegi kohus Vennaskonna suhtes üsna leebe otsuse. Selle kohaselt oli Eriaparaat vaid terroristlik osake. Põhjendati, et frustrerivas brittide ülemvõimu tingimustes kaotasid mõned organisatsiooni liikmed „tasakaalu“. Riigipöördekatse kohta piisavalt tõendeid ei olnud ning suurele osale vahistatutest anti armu.

⁴⁴⁴ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers lk 69-71.

⁴⁴⁵ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 121-122.

⁴⁴⁶ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers lk 71-73.

On huvitav, et mitmest juhtumi kohtunikust sai pärast seda Muslimi Vennaskonna liige.⁴⁴⁷ Nagu näha, oli kohtulahend Vennaskonna jaoks suhteliselt positiivne ning minu arvates näitas kohtupidamise suhtelist erapooletust selles muidu äärmiselt korruptiivsel ja poliitiliselt ebastabiilsel ajajärgul, mil eelkõige hooliti valitseva eliidi heaolust.

1951. aastal valiti Muslimi Vennaskonna Üldjuhiks Ḥasan al-Ḥuḍaibī (1891-1973), kes esindas vanemat generatsiooni ja oli pärit teistsugusest keskkonnast kui tema eelkäija. Kuigi pärast 1952. aasta revolutsiooni Muslimi Vennaskond keelustati, läks täide al-Bannā ennustus, mille kohaselt jäävad nende ideed ning nad ise hoolimata vara ja kirjatööde hävitamisest püsima.⁴⁴⁸

1948. aastaks oli Vennaskonnast saanud suurim poliitiline jõud Egiptuses⁴⁴⁹, mille liikmeskonna suuruseks hinnati 500 000 järgijat. Sinna hulka kuulus ligikaudu 40 000 Rändurit ja 1000 Eriaparaadi liiget.⁴⁵⁰ Hoolimata oma suurusest ei olnud nad ei parlamendis ega valitsuses. Kaasamatuse tunne ja nendega mitteametamine viisid kibestumise ning revolutsiooni korraldamise mõtteni, mis omakorda päädiski radikaliseerumisega. Brynjar Lia hoiatas oma 1998. aastal ilmunud raamatus nii Lääneriike kui toonast presidenti Ḥusnī Mubārakit, et islamistide ignoreerimine võib taaskord viia vägivalda ja mõrvadeni ning manitses neid ühiskonnaellu kaasama.⁴⁵¹ Nagu 2011. aastal nägime, oli ta tõele üsna lähedal.

3.5. Poliitiline vägivald – valik või paratamatus?

Muslimi Vennaskonna ideoloogia kohaselt oli islam kõikehõlmav ning totaalne süsteem. Urijad on aga väitnud, et tihti kasutasid nad religiooni poliitiliste eesmärkide saavutamiseks, sealjuures oma tegelikke ambitsioone varjates. Teisalt uskusid nad ilmselt siiralt, et kui kõik muslimid šariaadi seadusi järgiksid, kujuneks ideaalne ühiskond.⁴⁵² Kahtlemata põhines Muslimi Vennaskond religioonil, ent ei olnud vaid religioosne liikumine. Roel Meijer väidab,

⁴⁴⁷ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers lk 76-78.

⁴⁴⁸ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 121-122.

⁴⁴⁹ LIA, The Society..., lk 270.

⁴⁵⁰ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 79-80.

⁴⁵¹ LIA, The Society..., lk 270-271.

⁴⁵² OLIVER ROY. The Failure of Political Islam. London: I.B.Tauris, 1992. Lk 10, 21, 29.; ROEL MEIJER. The Muslim Brotherhood in Europe. lk... siin lk 297.

et Ḥasan al-Bannā oli vägagi teadlik sellest, et oma ideede teostamiseks on tal vaja võimu. See viis uurija väitel lõheni selle vahel, mida organisatsioon ütles ja tegi.⁴⁵³

Teine maailmasõda muutis meeleolud Egiptuses rahutuks. Sealjuures mängis rolli Vennaskonna võitlus erinevate sise- ja välispoliitiliste vastastega. Küsimus on, mil määral kasutati vägivalda. Kuigi 1930. aastatel loodud Rändurite salkade treeningutel kasutati mõnikord puupüsse, nõustuvad uurijad, et need rühmad polnud loodud sõjalistel eesmärkidel. Militaarsus oli tõenäoliselt üle võetud Euroopa marurahvuslikelt liikumistelt, kuid ühtsena vägivaldsetes kokkupõrgetes ei osaletud ning vägivallategusid võis juhtuda pigem indiviidide tasandil. Lisaks oli tegemist täiesti avaliku organisatsiooniga, mis andis Vennaskonnale võimaluse noorte jaoks atraktiivne olla ning neid tegevusse kaasata.⁴⁵⁴ Vaidluskohaks on pigem sõja varjus loodud Eriaparaat (*al-niẓām al-khaṣṣ*) või teise nimega Salajane Aparaat (*al-jihāz al-sirrī*)⁴⁵⁵.

Kõik peamised Muslimi Vennaskonna uurijad väidavad, et me ei tea sõjalise üksuse loomisest eriti palju. Egiptuse ajaloolased on Eriaparaadi tekkeloost arvanud, et neil oli algusest peale olnud plaan, mis süütute loosungite all oma aega ootas. Lia peab seda ebatõenäoliseks ning väidab, et pigem loodi rühmitused pikema aja jooksul, et noortele ligitõmbav olla ning neile ühiskondlikku väljundit pakkuda. Tõenäoliselt oli Vennaskonna seas tõesti ka radikaalsemaid liikmeid, kes agressiivsemale tegutsemisele õhutasid. Võimalik, et oli liikmeid, kes avalikkuseski agressiivselt käitusid. Näiteks teatas Vafd 1938. aastal siseministriumile, et Vennaskond õpetab noortele relvade käsitlemist.⁴⁵⁶ Pole aga võimatu, et see oli lihtsalt osa poliitilisest võitlusest.

Eriaparaadi loomise aeg on siiani vaidluspunktiks, sest endised liikmedki on andnud vastukäivat informatsiooni. Eriaparaadi hilisema juhi Aḥmad Kamāli sõnul loodi grupeering juba 1938. aastal, kuid teistes allikates on mainitud ka 1942. aastat. Ana Belén Soage on välja toonud ajaloolase Oliver Carré arvamuse, et pole ühtki tõendust selle kohta, nagu oleks Eriaparaat loodud enne 1943. aastat. Ka Mitchell pakub asutamise ajaks 1942. aasta lõpu või 1943. aasta.⁴⁵⁷ Lia peab tõenäoliseks 1940. aastat. Niisiis täie tõsidusega üht kindlat aastaarvu

⁴⁵³ ROEL MEIJER. The Muslim Brotherhood and the Policital: an Exercise in Ambiguity. – The Muslim Brotherhood in Europe. Columbia University Press: New York, 2012. Lk 295-320, siin lk 299-300.

⁴⁵⁴ BRYNJAR LIA. The Society of the Muslim Brothers in Egypt. The Rise of an Islamic Movement 1928-1942. Reading 1998, lk 171-172.

⁴⁵⁵ Alternatiivsed nimetused võiksid olla näiteks Salajane Aparaat, Sõjaline Tiib või Eriorganisatsioon.

⁴⁵⁶ LIA, The Society..., lk 178-179.

⁴⁵⁷ ANA BELÉN SOAGE: Ḥasan al-Bannā or the Politicisation of Islam. – Totalitarian Movements and Political Religions, vol 9 (2008), nr 1, lk 21-42

öelda pole võimalik, kuid on tõenäoline, et Eriaparaat loodi vahemikus 1940-1942. On teada, et 1939. aastaks oli radikaalsemate vaadetega liikmete vaoshoidmine keeruliseks muutunud, sest loodeti siseneda nn kolmandasse staadiumisse ehk asuda tegevusse islamiriigi loomiseks. Kuna al-Bannā polnud sellega nõus, tekkis sisekriis, mis põhjustas mitmete liikmete lahkumise Vennaskonna ridadest. Loodi Muḥammadi Nooruse nimeline organisatsioon, mis võis olla eelduseks Eriaparaadi loomisel ning andis nõudlikematele liikmetele võimaluse relvastatud võitluseks ja organisatsioonisiseste pingete maandamiseks.⁴⁵⁸ Eriaparaat suleti järgmise üldjuhi Ḥasan al-Ḥuḍaibī poolt 1951. aastal, kuid see taasasutati tema teadmata. 1949. aastaks oli Muslimi Vennaskonnal märkimisväärselt suur toetajaskond – umbes 2000 haru⁴⁵⁹ ning 500 000 järgijat.⁴⁶⁰

Eriaparaadi tekke ajaks oli end sisse töötatud nii Egiptuse ühiskonda kui poliitikasse. Kuigi üldjuhul ei peetud neid riigivastaseks ohuks, tekkis inimestel tihtipeale kahtlusi nende tõeliste eesmärkide osas.⁴⁶¹ Võtmeküsimus on, kas al-Bannā oli Eriaparaadi loomisega seotud.⁴⁶² Mitchelli arvates peitub ebamäärasus selles küsimuses organisatsiooni ebakindlas struktuuris, mis võimaldas vajadusel erinevatel inimestel iseseisvaid otsuseid teha.⁴⁶³ Krämeri sõnul polnud taoline üksus midagi erilist, sest ka Rahvuslikul Parteil ja Vafdil oli 1920. aastatel oma sõjaline tiib olnud ning nendegi seotus partei juhtkonnaga on jäänud lahtiseks.⁴⁶⁴

Eriaparaat koosnes lisaks mitmetele Vennaskonna juhtivliikmetele valitud Ränduritest. Nende väljaõpe oli väga nõudlik ning koosnes ideoloogilisest õpetusest, raskest füüsilisest treeningust, palvetamisest ja paastumisest ning muudest ülesannetest, mis pidid välja selgitama indiviidi vaprusel ja valmisoleku teha seadusevastaseid ja julgustnõudvaid asju. Relvi osteti üksuse jaoks kõrbes tegutsevatelt relvaäritsejatelt, kes olid muuhulgas brittide jaoks Teise maailmasõja teisel poolel suureks nuhtluseks. On teada, et Eriaparaadil oli isegi oma luurevõrgustik, mille abil loodi kontakte ning üritati brittidelt infot omastada; ette tuli isegi saboteerimist. Pärast taolisi juhtumeid teatas Briti luure, et Muslimi Vennaskonnast on saanud suurim oht avalikule julgeolekule. Tegelikult hoiti sõja ajal varju, et mitte pikemaajalisi plaane kiirustamisega rikkuda. Muslimi Vennaskonna head suhted toonase

⁴⁵⁸ LIA, the Society..., lk 179-181.

⁴⁵⁹ PETER MANDAVILLE: Global Political Islam. London, New York: Routledge, 2007, lk 71.

⁴⁶⁰ EBERHARD SERAUKY: Geschichte des Islam. Entstehung, Entwicklung und Wirkung von den Anfängen bis zur Mitte des XX Jahrhunderts. Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1991, lk 452.

⁴⁶¹ ANA BELÉN SOAGE: Ḥasan al-Bannā or the Politicisation of Islam. – Totalitarian Movements and Political Religions, vol 9 (2008), nr 1, lk 21-42, siin lk 24.

⁴⁶² GUDRUN KRÄMER, Hasan al-Banna, Oxford 2010, lk 70-71.

⁴⁶³ RICHARD P. MITCHELL: The Society of the Muslim Brothers. London 1969, lk 206.

⁴⁶⁴ KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 70-71.

peaministri Ali Mahiriga, kes alates 1939. koolides sõjaväedrilli ja manöövreid harjutada, tekitas kahtlusi brittideski.⁴⁶⁵ Salatsemine ning organiseeritus panid Briti salateenistusi mõtlema võimalusele, et luuakse üksusi Saksa *Schutzstaffel* jaoks. 1942. aastal mõõndi siiski, et mingeid otseseid kontakte Teljeriikidega polnud täheldatud ning järeldati, et eeskuju võeti vaid fašistlike liikumiste vormilisest poolest.⁴⁶⁶

Eriaparaadil kujunesid aja jooksul mitmed ülesanded, kuid peamiseks ideoloogiliseks eesmärgiks oli islami kaitsmine. Proosaliselt tähendas see Muslimi Vennaskonna kaitsmist politsei ja valitsuse ning teiste opositsiooniliste jõudude eest.⁴⁶⁷ Näiteks on teada, et nad püüdsid politsei- ja armeejõududesse imbuda.⁴⁶⁸ 1944. aastal hakkas Eriaparaat infiltreeruma aga hoopis kommunistide ridadesse, keda jätkuvalt üheks suurimaks vaenlaseks peeti. Läbikukkunud pataljonide süsteem asendati 1943. aastal palju täpsema, paremini kontrollitava ning tõhusama käsuliiniga ehk „ perekondade “ süsteemiga (*niṣām al-usar al-taʿawuni*), mis tagas liikmete lojaalsuse.⁴⁶⁹ Omalaadne ühiskonnamudel tagas lisaks kaitsele repressioonide eest sotsiaalse kindluse, heaolu ning ühise vastutuse.⁴⁷⁰

Nagu eelmistes peatükkides kirjeldatud, algas 1945. aastal pärast peaminister Aḥmad Māhīri mõrva aastaid väldanud vägivallalaine. Kuigi põhiliselt kaklesid autoritaarsed valitsejad ja massiliikumised, vägivallatsesid omavahel ka massiliikumised ja parteid.⁴⁷¹ Ärevas olukorras viis Eriaparaat läbi esimesi relvastatud rünnakuid brittide ja valitsuse, aga ka juutide vastu, keda Palestiina sionistide nn Viieks kolonniks peeti; rünnati isegi kristlasi. Üha tavalisemaks muutunud töölisstreikide ajal marssisid avalikkuse ees nii Noor-Egiptuse, Vafdi kui Muslimi Vennaskonna vormides üksuses ning demonstreerisid oma relvi ja lõhkeaineid. Tihti mindi omavahel kaklema.⁴⁷²

Alanud vägivallalaines kasutati nii Briti kodanike kui egiptlaste vastu isegi pomme. Muslimi Vennaskonna Eriaparaadi jaoks olid taolised operatsioonid osa treeningprogrammist. „Imperialism“ ja „valitsus“ olid saamas üheks vaenlaseks, võtab Mitchell kokku. Õli valas tulle ÜRO otsus Palestiina jagamise kohta, mis niigi habrast olukorda ühiskonnas veelgi

⁴⁶⁵ LIA, The Society..., lk 179-181.

⁴⁶⁶ *Ibid.*, lk 175-176.

⁴⁶⁷ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 32.

⁴⁶⁸ JOEL GORDON: Egypt from 1919. – The New Cambridge History of Islam. Vol 5. The Islamic World in the Age of Western Dominance. Toim. Francis Robinson. New York 2011, lk 372-401, siin lk 376.

⁴⁶⁹ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 32.

⁴⁷⁰ LIA, The Society..., lk 176-177.

⁴⁷¹ GORDON, Egypt from 1919, lk 378.

⁴⁷² KRÄMER, Hasan al-Banna, lk 75-76.

lõhestas ning vägivaldseid mässe ja rünnakuid algatas. Tuleb aga toonitada, et poliitiline vägivald polnud vaid Muslimi Vennaskonna pärusmaa, vaid ajastule omane laiem praktika.⁴⁷³

Siiski oli afääre, millesse oli segatud just Muslimi Vennaskond. Näiteks avastati 1948. aasta jaanuaris Kairo lähedalt mägedest 165 pommi ja relvakasti, mis pärast lahingut politsei ja sinna treenima tulnud Muslimi Vennaskonna liikmete vahel konfiskeeriti. Väidetavalt olid relvad mõeldud Palestiinasse saatmiseks. Arreteeritute seas, kes küll järgmisel päeval vabastati, oli ka Eriaparaadi juht. Kuna veebruaris toimus riigipööre Jeemenis „Vaba Jeemeni Liikumise“ juhtimisel, tekkisid kuulujutud Muslimi Vennaskonna seotusest. Mitchell arvates olid nad nimetatud liikumisega seotud, sest aasta varem oli Ḥasan al-Bannā asunud kontakti Jeemeni kroonprintsiga, keda ta kannustas Jeemeni sotsiaalmajanduslikku olukorda parandama. Kuigi pole kindel, millist rolli riigipöördes mängiti ning kas asjad olid omavahel seotud, saadeti Jeemenisse nii missioone kui raha.⁴⁷⁴ Võimalik, et Vennaskonna huviks oli Jeemeni kaasamine islamiusuliste riikide võrgustikku, lähtudes eesmärgist ühtset islamiriiki luua.

Just 1948. aastal kulmineerus poliitiline vägivaldalaadne. Kuigi muuhulgas oli ajendiks Egiptuse sisepoliitiline olukord ning lüüasaamine Palestiinas, võib kõige olulisemaks pidada Sa'adisti partei otsust keelustada Muslimi Vennaskond ning algatada massiarreteerimised. Just see samm tõi kaasa noore Muslimi Vennaskonna liikme toime pandud mõrva.⁴⁷⁵

Barbara Zollneri sõnul on hakanud mitmed autorid, nende seas islami-uurijad John L. Esposito ja Gudrun Krämer kahtlema selles, kas Muslimi Vennaskond on ikkagi olnud nii vägivaldne ja radikaalne nagu tihti üritatakse väita. Põhjus on selles, et peatähelepanu on langenud just Ḥasan al-Bannā ja Sayyid Quṭbi uurimisele, kes kõige mõjukamaid ja radikaalsemaid seisukohti omasid.⁴⁷⁶ Muuhulgas on paljudes uurimustes Muslimi Vennaskonna vägivalda näidatud kui lihtsalt fundamentalismi ja ekstremismi tulemit, kuid on jäetud rääkimata kolonialismi sotsiaalsetest ja majanduslikest mõjudest ning psühholoogiast selle taga.⁴⁷⁷ Siiski on Roel Meijer resoluutne ning ütleb, et al-Bannā ei saa vabastada vastutusest vägivalda kasutamises, isegi juhul, kui see loodi organisatsiooni kaitseks ning ilma tema teadmata. Ta rõhutab, et al-Bannā ei mõistnud taolisi tegusid kunagi piisavalt jõuliselt

⁴⁷³ MITCHELL, The Society of the Muslim Brothers, lk 59-61.

⁴⁷⁴ *Ibid.*, lk 61-62.

⁴⁷⁵ GORDON, Egypt from 1919, lk 378.

⁴⁷⁶ BARBARA ZOLLNER: The Muslim Brotherhood – Hasan al-Hudaybi and Ideology. London, New York 2008, lk 1.

⁴⁷⁷ ANDERS STRINDBERG, MATS WÄRN: Islamism. Religion, Radicalization, and Resistance. Cambridge 2011, lk 79.

hukka ning ei loonud süsteemi, mis Eriaparaadi tegevust ohjes oleks hoidnud. Muuhulgas väidab ta, et Ḥasan al-Bannā legitimeeris vägivalla kasutamist, kui seda tehti poliitilistel ning usule kasutoovatel eesmärkidel.⁴⁷⁸

Orientalist Torkel Brekke peab al-Bannā suhtumist vägivalla kasutamisse islamiriigi rajamiseks ambivalentseks. Ta lisab siiski, et revolutsiooni eesmärgini jõudmiseks ei pooldatud. Muuhulgas rõhutab veelkord mõtet, et radikaliseerumine toimus aja jooksul ning laiemate poliitiliste muutuste taustal. Tema sõnul on Muslimi Vennaskond alates 1980. aastatest hakanud mängima demokraatlikele riikidele omase parteisüsteemi raames.⁴⁷⁹ Probleem on selles, et mitmed hilisemad Muslimi Vennaskonna liidrid on Ḥasan al-Bannā arusaama džihaadist kui pühast kohusest tihtipeale väänanud nii, et sellega saaks vägivalla kasutamist õigustada.⁴⁸⁰

Mõeldes Ḥasan al-Bannā käitumisele pärast mõrvu ja teisi vägivallategusid, tuleb tõepoolest tõdeda, et ta avaldas tegusid hukkamõistvad artiklid alles siis, kui temalt seda nõuti või Vennaskonda laialisaatmine ähvardas. Muidugi võib teoretiseerida, et hoolimata vastuseisust vägivalla kasutamisse, oli tal vaja oma positsioon säilitada ning niigi pingelistes oludes organisatsiooni koos hoida. Tuleb aga nõustuda mõttega, et kuigi üksikisik ei saa tõesti grupi tegevuse eest vastutada, ei võtnud ta Vennaskonna juhina ühtki drastilist sammu, et olukorda kontrolli alla saada. Vaevalt, et ta polnud Eriaparaadi tegemistega kursis, isegi kui ta selle loomise juures polnud. Kuna informatsioon oli avalik ning inimestes süvenes vastasseis, pidi ta aru saama, millest see tulenes.

⁴⁷⁸ MEIJER, The Muslim Brotherhood and the Policital, lk 301-302.

⁴⁷⁹ TORHEL BREKKE: Fundamentalism. Prophecy and Protest in an Age of Globalization. New York 2012, lk 110-111.

⁴⁸⁰ CARRIE ROSEFSKY WICKHAM: What would Hasan Al-Banna Do?: Modern (Re-)Interpretations of the Brotherhood's Founding Discourse. – The Muslim Brotherhood in Europe. Toim. Edwin Bakker, Roel Meijer. Oxford 2013, lk 242-248, siin lk 245-246.

KOKKUVÕTE

1928. aastal loodud Muslimi Vennaskonda peetakse esimeseks islamifundamentalistlikuks liikumiseks, mis on andnud eeskuju suurele osale tänapäevalgi tegutsevatest islamistlikest organisatsioonidest. Nüüdseks taas põrandaaluseks sunnitud Vennaskond on läbi käinud pika tee: väiksest seltskonnast religioossete ideaalidega meestest sai 1930.-1940. aastatel massiliikumine, mis aga 1950. aastate algusest sajala tegutsema sunniti, kuid 2005. aastal taas elumärki näitas. Ebaedust hoolimata suudeti 2011. aasta demokraatlikel valimistel parlamenti pääseda ning 2012. aastal presidendikandidaat Muḥammad Mursīga võimule saada. Paraku jäi nende avalik ühiskonnas tegutsemise aeg üürikeseks, sest juba 2013. aasta riigipöördes kukutati nad võimult ning suruti vägivalda kasutades taaskord peitu. Muslimi Vennaskonna juuri tuleks otsima hakata juba palju varasemast ajast.

19. sajandit saab pidada Egiptuse kujunemisloos väga oluliseks mitmeski mõttes. Piirkonna strateegiline asend pani sellest huvituma mitmeid välisriike. Olulisemaks saab aga pidada toimunud arengut valitseja Muḥammad Ḥalī ajal, keda peetakse moodsa Egiptuse rajajaks ning pikalt riigi majanduse selgrooks olnud puuvillakasvatuse alusepanijaks. Industrialiseerumine viis küll riigi arengut edasi, kuid süvendas majanduslikke lõhesid, mis hiljem väga olulist rolli hakkasid mängima. Jõuti arusaamale hariduse vajalikkusest riigi ülesehitamisel, kuid laialdast massiharidust ei propageeritud. Ajapikku kujunes võimas Ottomani impeeriumi provints, mille elanikel tekkis poliitiline ja rahvuslik iseteadvus. Jõudsalt arenev piirkond meelitas kohale hulgaliselt investoreid Euroopast. Ekstravagantsed projektid ning 1870. aastate alguses drastiliselt langenud puuvilla hinnad viisid riigi pankrotini. Nii majanduslikel kui poliitilistel põhjustel okupeerisid 1882. aastal britid hoolimata egiptlaste vastupanust Egiptuse ning jäid sinna enam kui pooleks sajandiks. Hoolimata jõupingutustest ei suutnud britid ära hoida hariduse ning majanduse arengut, mis soodustas rahulolematute intellektuaalide kujunemist, kes aina keerukamat vastupanu osutama hakkasid.

20. sajandi alguseks olid kujunenud esimesed parteid, kes hakkasid liberaalse riigikorra poole püüdlema. Tänu majandusreformidele ja tehnoloogia arengule kasvas jõudsalt linnarahvastiku arv, mis viis uue kodanikeklassi – *effendiyya* – kujunemiseni. Neid iseloomustas rahvuslus ja Briti impeeriumi vastalisesus, ning haritus. 1918. aastal lõppenud Esimese maailmasõda muutis kogu Lähis-Ida suurel määral ning pani egiptlasi taas mõtlema omariikluse saavutamisele. Seetõttu loodi pärast sõja lõppu Egiptuse delegatsioon ehk Vafd, mida sooviti

Londonisse läbirääkimistele saata. Brittide juurde läinud delegatsiooni juht Sa'd Zaghlūl sai eitava vastuse ning saadeti mõned kuud hiljem Maltale eksili.

Kuna tegemist oli ühiskonnas hinnatud inimesega, puhkesid Kairos rahvarahutused, mille tõttu vahistati sadu inimesi. Varasemalt vaid poliitiline ja rahvuslik liikumine võttis religioosse mõõtme. Kaks kuud kestnud rahutused suruti lõpuks jõuga maha. 1919. aasta ülestõusust sai hoolimata vägivaldsest lõpust Egiptuse ühtse rahvusliku identiteedi alus, sest seal osalesid kõikide ühiskonnakihtide ja usulahkude esindajad. Kuna britid olid toimunust jahmunud, hakkasid nad uurima ülestõusu põhjuseid ning otsima lahendusi olukorra leevendamiseks. Küsimusega tegelenud lord Alfred Milner jõudis järeldusele, et protektoriaadistaatuse kaotamine ning tingimusliku iseseisvuse andmine võiksid olukorda märkimisväärselt parandada.

Kuigi 1922. aastal saigi Egiptusest monarhia, jätsid britid endale väga suured õigused, mis aga rahvuslikku liikumist ei rahuldanud. Kuigi alanud ajajärku iseloomustasid nii sõnavabadus kui poliitiline pluralism, andis 1923. aastal vastu võetud euroopalik põhiseadus laialdased õigused kuningale, kes nii mõnigi kord poliitilistest vastastest mööda suutis vangerdada. Eksiilist naasnud poliitikutele anti luba osaleda 1924. aastal esimestel parlamendivalimistel. Kuna Vafd ülekaalukalt võitis, sai Sa'd Zaghlūl peaministriks, kuid tagandati peagi seoses süüdistustega Briti vägede ülemjuhataja tapmises. Tegelikult ei olnud ta asjaga seotud, kuid brittide saavutus näitas nende tegelikku mõjuvõimu Egiptuse siseasjades. Taoliste mahhinatsioonide tõttu oli suur osa egiptlastest juba aasta pärast esimesi parlamendivalimisi demokraatias pettunud. Britid püüdsid edaspidigi igati Vafdi võimulepääsemist takistada. 1927. aastal surnud Zaghlūli meenutati küll pooldajate ning vastaste leeris erinevalt, kuid peeti siiski tõeliseks riigimeheks. Tema järglane Muṣṭafā al-Naḥḥāski ei saanud võimu pikalt nautida. 1930. aastaks oli põhiseadus kehtetuks tunnistatud ning kuningale suured õigused kindlustatud, mistõttu peetakse seda ajajärku Egiptuse lähiajaloo rängimaks. Ühtlasi ei taastunud liberaalne demokraatia kunagi.

1935. aastal alanud itaallaste pealetung Etioopias ning jätkuv iseseisvumistahe viisid läbirääkimisteni ning 26. augustil 1936 allkirjastatigi Anglo-Egiptuse leping, millega loodeti saavutada täielikku sõltumatust. Kuigi lepingul oli toetajaid, olid sellele vastu nii vasakpoolsed jõud kui parlamendivälised organisatsioonid, kes lepingutingimusi brittidele allumisena nähti. Kuigi leping tagas mitmeid sise- ja välispoliitilisi vabadusi, mõisteti peagi,

et tingimused polnudki loodetult soodsad. Ühiskonnas tekkinud frustratsiooni tõttu hakati vaatama alternatiivsete poliitiliste jõudude poole.

Üheks neist oli 1928. aastal Suessi kanali tsoonis Ismā'īliyyas asutatud Muslimi Vennaskond. Selle rajaja Ḥasan al-Bannā (1906-1949) pärines Aleksandria lähedalt sügavalt religioossest perest. Tema suureks eeskujuks oli isa, kes tutvustas Ḥasanile konservatiivse mõtleja Rashīd Riḍā väljaannet „Mārgutuli“, mis noormehe mõttemaailma sügavalt mõjutas. 1915. aastal läks ta õppima madrasasse, kus lisaks koolitarkustele õppis hindama õpetaja ja õpilase vahelist emotsionaalset sidet, mis teda hilisemaski elus saatma jäi. Kolm aastat hiljem alustas ta õpinguid riigikoolis, et riigitöötajaks saada. Lisaks erinevatele koolivälistele tegevustele võttis ta osa Ḥaṣāfiyya sufiordu tegevusest, kus ta sai oma religioosseid kohuseid täita. Osales temagi 1919. aasta rahvuslikus ülestõusus, kus temas tärkasid rahvuslikud tunded ning vastuolek Lääne mõjude pimesi vastuvõtmisele.

Suurim pööre tema mõttemaailmas toimus pärast Kairosse kuulsasse Dār al-ʿUlūmi õpetajaks õppima minekut. Tema religioonialaseid huvisid arvestades üllatav valik, kuid oli tingitud vastumeelsusest ajale jalgu jäänud religioosse hariduse suhtes. Elanud aastatel 1923-1927 pealinnas, puutus ta kokku nii suurte poliitiliste ja kultuuriliste muudatustega kui suurlinna pahedega, mis teda sügavalt jahmatasid. Veelgi sügavam vapustus tabas teda aga pärast kalifaadi likvideerimist 1924. aastal. Kogetu tõttu otsustas ta hakata võitlema islami elulaadi püsijäämise nimel ning otsima mõttekaaslast, kellega ühiselt jutlusi pidama hakati. Peagi ilmnunud vastuolude ning erinevate ideaalide tõttu jätkas ta otsinguid ning liitus 1927. aastal pan-islamistlike vaadetega Noorte Meeste Muslimi Assotsiatsiooniga. Varsti ilmneseid vastuolud ka seal.

Pärast kooli lõppu asus ta õpetajaks Ismā'īliyya linna, kus ta kiiresti tuntust kogus, sest pärast tohutute kontrastide nägemist egiptlaste ja välismaalaste vahel, otsustas ta taaskord kohvimajades jutlustama hakata. Peagi tundis ta soovi algetada oma grupeering. Tõenäoliselt müüdiks oleva loo kohaselt tulid tema juurde kuus vaga Suessi Kanali Kompanii töötajat, kes teda oma juhiks palusid, et muslimeid teenida. Sellest liigutatud, olevat Ḥasan al-Bannā rühma nimetanud Muslimi Vendade Ühinguks. Organisatsiooni struktuuri ning rituaalide loomisel võeti suuresti eeskujul sufismist, kuid mõttevool kaotas hiljem oma mõju. Esialgu tegeleti peamiselt sotsiaalprojektidega, mis tõid kaasa nii tuntust kui uusi harusid ja liikmeid. Muuhulgas rajati mošeesid, koole ning väiketööstusi. Et raha hoolimata annetajate toest

projektide jaoks nappis, tuli end 1930. aastal sotsiaalhoolekande ühinguna arvele võtta. See samm võttis neilt juriidilise õiguse poliitikas osaleda.

Pärast rahaasjadest alguse saanud sisetüli asus Ḥasan al-Bannā 1932. aastal õpetajaks Kairosse. Seda peetakse Vennaskonna tõeliseks algusajaks. Mõne aasta jooksul loodi nii hierarhia, mille tipus asus Üldjuhina Ḥasan al-Bannā, kui muretseti trükipress, levitamaks oma sõnumeid ja ajalehti. Kuna 1935. aastal oli liikmete arv hüppeliselt tõusnud, tuli arutada liikmeks saamise tingimusi ja kohustusi. Liikmete värbamisel tagas edu individidele keskendumine ning neile religioosse hariduse andmine, mida oli vaja sõnumi edasikandmiseks. Vennaskonna ühtsuse tekitamiseks korraldati iga-aastaseid üldkogusid ning väljasõite teistesse organisatsiooni harudesse. Hiljem kujunesid nendest nn suvedelegatsioonid, tänu millele loodi sidemeid ka religioossetes kogukondades, kuhu Vennaskonna vastaseid ei oodatud. Edu tagas al-Bannā oskus alati õigete ning kogukonnas mõjukate inimestega kontakte luua.

Oluliseks sihtgrupiks said õpilased ja üliõpilased, kellest loodeti kasvatada uus põlvkond tublisid ja pühendunud muslimeid. Noortele loodi esialgu skaudiliikumistes eeskuju saanud ja sportlikke eluviise propageerinud Ekskursioonigrupid, millest 1935. aastaks kujunesid ligitõmbavad, eneseteostust pakkuvad ja rangelt distsipliinil põhinevad Rändurite grupeeringud. Paramilitaarsete grupeeringu puhul oli oluline nii religioosne õppetöö kui sport, millega muuhulgas üleriigilistes suvelaagrites tegeleti. Kuigi vormiriietuses ja tõrvikutega noormeeste paraadid läbi külade ja linnade avaldasid inimestele suurt muljet, tekitas nende hea ettevalmistus ja rangus inimestes kahtlusi. Seetõttu olid nad esimesed, kes 1948. aasta massiarreteerimiste käigus vahistati.

Tuleb aga toonitada, et taolised rühmad olid ajastule iseloomulikud ning suurem osa poliitilistest parteidest omasid sarnaseid üksuseid. Kuna tihti langesid nende demonstratsioonid ühele ajale, toimusid nii mõnigi kord massikaklused. 1937. aastal algatati tõenäoliselt kõige ustavamatest Ränduritest Pataljonide süsteem, mida ilmastasid kuulekus, tegevus ja salajasus. Taaskord oli olulisel kohal nii füüsiline treening kui religioossed toimingud, mis sufistlike traditsioonidega sarnanesid. 1940. aastate alguses kujunes just Pataljonidest salajane Eriaparaat, mis muuhulgas poliitilist vägivalda kasutas. Kõiki neid rühmasid iseloomustas see, et hierarhias tõusmiseks ei piisanud heast päritolust või rahast: kõiki hinnati võrdselt nende tegude järgi. See oli üks Muslimi Vennaskonna edu alustalasid. Kõige olulisemateks liikmeteks pidas al-Bannā üliõpilasi, kellele pakuti nii intellektuaalse

tööga tegelemise võimalusi kui religiooset väljaõpet, mis võimaldas neil nn suvedelegatsioonidega riigi eri paikades rännata ning Vennaskonna sõnumit levitada. Kaasati ka keskkooliõpilasi, kes oli teiste poliitiliste osapoolte jaoks avastamata huvigrupp.

Muslimi Vennaskonna ideoloogia kujunes välja 1930. aastatel Ḥasan al-Bannā instrueerivate artiklite ja brošüüride põhjal, kuid ühtki raamatut ta ei kirjutanud. See on üks põhjustest, miks peetakse hilisema Vennaskonna peaideoloogi Sayyid Quṭbi kirjutisi olulisemaks. Samas pidas al-Bannā intellektuaalsust vähemoluliseks kui tegusid ja praktikat. Tema ideoloogia rajaneb paljuski 19. sajandi suurte islamistlike mõtlejate - Jamāl al-Dīn al-Afghānī, Muḥammad ʿAbduh ja Rashīd Riḍā töödel, kuid nagu tabavalt öeldud on, soovisid viimased islamit moderniseerida, kuid al-Bannā modernismi islamiseerida. Siiski pooldas ta koraani kaasajaga vastavusse viimist.

Islam polnud al-Bannā jaoks pelgalt religioon, vaid elu kõiki aspekte hõlmav totaalne süsteem ning elulaad. Ainult Allāhi poole palvetamisest tema sõnul ei piisanud, et olla hea muslim. Soovides luua islamil põhinevat ühiskonda, tuli tema arvates lähtuda indiviidist ning liikuda edasi perekonna, ühiskonna, valitsuse ja *umma* ehk üldise islamikogukonna usule tagasipööramise suunas, et lõpuks kogu maailm islamiseerida. Kuigi muuhulgas on ta maininud, et vajadusel ja vastuhaku puhul võinuks karmimaid meetmeid rakendada, ei pooldanud ta revolutsiooni ega rääkinud otsesõnu relvade kasutamisest oma ideede teostamisel. Kuna inimesed mõistsid, et nad saavad sõnumi levitamiseks ise väga palju ära teha, muutuski Vennaskond sisuliselt omalaadseks rohujuuretasandi liikumiseks.

Loodav islamiriik pidi juhinduma šariaadi seadustest, mille kohendamine taganuks õiged ja kaasaegsed elujuhised. Ümber on aga lükatud arusaam, justkui oleks al-Bannā käsitus šariaadist äärmuslikult karm. Ta pidas rangeid karistusmeetmeid pigem erandiks. Ettekujutus riigikorrast hõlmas prohvet Muḥammadi traditsiooni, mis pidanuks kõik muslimid ühtse riigina siduma. Kuigi ta pidas kalifaati demokraatia peamisi jooni sisaldavaks, puudus seal liigne indiviidikesksus ja materialistlikkus, mis al-Bannā sõnul Lääne ühiskondades hukatuslikuks oli saanud. Mitmeparteisüsteemi pidas ta ühiskonda lõhestavaks, sest ühiste huvide eest võitlemise asemel keskenduti võimuahnusele ning omakasule. Oluliseks pidas ta kodumaa armastamist ning selle imperialismi eest kaitsmist. Suurim erinevus aga oli see, et kui Läänes defineeriti kodumaad territoriaalsetel alustel, siis al-Bannā pidas ühendavaks faktoriks religiooni.

Küsimus, miks jäi Muslimi Vennaskond väljapoole ametlikku Egiptuse poliitraamistikku, pole kergemate killast. Sellel on nii poliitilisi kui ideoloogilisi vastuseid. Kuna esialgu oli Muslimi Vennaskonna püüsmaks sotsiaalprojektid ning end sotsiaalhoolekande ühinguks registreeriti, oli neil 1923. aasta põhiseadusega keelatud parlamendivalimistel osalemine. Võimalik, et tol hetkel ei mõelnud veel al-Bannā parteipoliitika peale. Teiseks põhjuseks oli ideoloogia, täpsemalt negatiivne suhtumine mitmeparteisüsteemi. Teada on, et 1938. aastal avaldas al-Bannā hoolimata sellest soovi poliitikasse astuda ning tegi avalikuks oma tegevuskava. Ilmselt toimus meelemuutus seetõttu, et süsteemi sobitumine tundus tulemuslikum kui pidevas opositsioonis olemine. Lisaks oli tema ideoloogias olulisel kohal põhimõte, et õige muslim on alati poliitiline. Esimeseks poliitiliseks tegevuseks saab pidada 1936.-1939. aastal toimunud Palestiina ülestõusu, mille käigus sooviti eelkõige vabaneda Briti mandaadi alt. Palestiinlaste abistamiseks korraldatud kampaaniad tekitasid üldsuses laiemat kandepinda ning olid Vennaskonna jaoks mitmeski mõttes olulised. Loodi esimesed harud välisriikides ning koguti vajalikke kontakte.

1930. aastatel muutusid oluliseks suhted teiste parteide ja massiliikumistega. 1933. aastal loodud Noor-Egiptuse partei oli küll mitmeski mõttes sarnaste vaadete ning põhimõtetega, kuid palju rangem ning sai tänu Rohesärkide tegevusele ühiskonnas negatiivset vastukaja. Kujunenud ideoloogilised sarnasused panid inimesi küsima, kas tegemist on sama grupi eri osadega. Kuna Noor-Egiptus hakkas oma ideoloogias üha enam rõhuma islamile, tungiti sellega varasemalt vaid Muslimi Vennaskonna halduses olevale alale, mis päädis nendevaheliste pingetega. Hoolimata mõnigatest vastuoludest tehti mitmete parteidega koostööd, muuhulgas Vafdi parentiivaga. Kommunistid ja teised vasakpoolsete vaadetega ühendused olid ehk ainsad, kellest end täielikult distantseeriti. Kuna al-Bannā polnud peast heitnud mõtet taastada kalifaat, üritas ta iga kuningaga häid suhteid hoida. Tundub aga, et kuningas temast väga ei hoolinud. Mis aga peamine – poliitilistes suhetes üritati alati jääda sõltumatuks ja iseseisvaks.

Kuigi Teine maailmasõda tõi Egiptusele märkimisväärsed kahjusid, kujunes see periood Muslimi Vennaskonna jaoks hoopis kasulikuks. Sõja puhkemise ajaks oldi muutunud üheks kõige olulisemaks poliitiliseks jõuks riigis. Neil oli sadu tuhandeid järgijaid ja üle miljoni sümpatiseerija. Ametlikult poliitikasse siseneda aga ei suudetud. Näiteks 1942. aastal lootsid 17 Muslimi Vennaskonna kandidaati parlamendivalimistel kandideerida, kuid peaministri ähvardusel võeti kandidatuurid tagasi. Teisalt oli neil teatavad vabadused, mida mitmetel parteidel ja ühingutel polnud. Sõja tingimustes saadi edasi tegeleda sotsiaalsete

programmidega, mis elanikkonna täbarat olukorda leevendasid. Siiski manitses al-Bannā liikmeid ettevaatlikkusele, et mitte liialt suurt tähelepanu ja vastasseisu võita. Taolised soovitusel tundusid aga nooremale põlvkonnale vastuvõetamatutena, mistõttu grupp noori Vennaskonnast lahkus, et oma ühendus luua. Hoolimata madala profiili hoidmisest tekkisid siiski vastuolud valitsusega, kes Vennaskonda igal viisil takistada üritasid. Heade suhete tõttu kuninga nõuniku ja hiliseam peaministri ʿAlī Māhiriga, tekkisid brittidel kahtlused nende motiivide osas. Muslimi Vennaskonda hakati sisuliselt taga kiusama. Jõumeetodite kasutamise tõttu hakkasid teised poliitikud meest kaitsma, et sellega omakorda nõrka valitsust survestada.

Alates 1945. aastast võib aga rääkida poliitilise vägivalda ajastust, sest tapeti mitu peaministrit ning sisuliselt kukkus parlamentaarne kord ja seadusandlus kokku. Lisaks välisele segadusele ajastule tabasid ka Vennaskonda suured kriisid ning pereheitmised. Muuhulgas oli alanud Eriaparaadi ajastu, mis tähendas vägivallategusid ning relvastatud võitlust. Ilmselt loodi see vahemikus 1940.-1942. Pole teada, kas al-Bannā oli selle loomisest teadlik, kuid tegemist oli väga hea väljaõppe saanud noorte meestega, kes viisid läbi erioperatsioone ning kaitsesid Vennaskonna huve. Oluliseks saab pidada 1947. aasta ÜRO Julgeolekunõukogu istungeid, kus ühelt poolt ei saavutatud Egiptuse teemal edasiminekut, kuid otsustati Palestiina jagada ning luua juudi riik. Al-Bannā jaoks oli see negatiivne, sest see tähendas potentsiaalse kalifaadi lõhkumist.

1948. aastaks aga oli valitsuse lõhe Muslimi Vennaskonnaga muutunud nii negatiivseks, et detsembris kuulutati raadio kaudu nende laialisaatmisest. Põhjuseks olid nii erinevad kuriteod kui poliitiline mõrv – lasti ju peaminister Mahmud al-Nuqrāshī maha just Muslimi Vennaskonna liikme poolt. Kuigi al-Bannā üritas olukorda hukkamõistvaid avaldusi ning rahu pakkudes leevendada, ei aidanud see situatsiooni lahendada. Pärast seda, kui Vennaskonna liikmed üritasid maha põletada kohtumaja, kus hoiti nende süüasjade tõendeid, olid igasugused läbirääkimised võimatud. 12. veebruaril 1949. aastal lasti Hasan al-Bannā Egiptuse salapolitsei poolt maha.

1949. aastaks oli Muslimi Vennaskonnal ligikaudu 2000 haru ja 500 000 järgijat. See näitab nende sõnumi mõjusust ning tühimiku täitmist ühiskonnas. Teisalt oli poliitiline vägivald muutnud paljude inimeste suhtumist. Pole kindel, kas al-Bannā teadis Eriaparaadi tegevustest, kuid vastutusest teda vabastada ei saa. Lisaks ei mõistnud ta vägivalda piisavalt hukka, tehes seda vaid sunniviisiliselt. Mehest, kes oli olnud inimestele suurepärase eeskuju ning

karismaatiline kõneleja, oli saanud vihatud inimene. Tema pärand aga elab edasi ning on mõjutanud mitmeid tänapäevaseid islamiliikumisi.

Uurimise käigus selgus, et huvitavaid tahke pika ajalooga Muslimi Vennaskonna kohta leidub palju. Kuigi palju uuritud, on Vennaskond ikkagi jäänud üsna hoomamatuks ning mitmekülseks organisatsiooniks, mis eri riikides erinevat moodi asju ajab. Pidevalt avaldatavate uute artiklite põhjal võib öelda, et nii Muslimi Vennaskonna kui teiste fundamentalistlike liikumiste uurimused pakuvad mitmeid lahendamata küsimusi, millesse edaspidi süüvida.

KASUTATUD KIRJANDUS

Kirjandus:

Andersen, Roy R., Seibert, Robert F., Wagner, Jon. G. Politics and Change in the Middle East. Sources of Conflict and Accommodation. 8th ed. Pearson Prentice Hall: New Jersey, 2007.

Brekke, Torkel. Fundamentalism. Prophecy and Protest in an Age of Globalization. New York: Cambridge University Press, 2012.

Burke, Jason. Al-Qaeda. The True Story of Radical Islam. London, New York: I.B.Tauris, 2006.

Demant, Peter R. Islam vs Islamism. The Dilemma of the Muslim World. Westport, Connecticut, London: Praeger, 2006.

Gelvin, James L. The Modern Middle East. A History. New York, Oxford: Oxford University Press, 2005.

Gershoni, Israel; Jankowski, James: Confronting Fascism in Egypt: Dictatorship vs Democracy in the 1930s, Stanford: Stanford University Press, 2009.

Hallik, Martin; Klaassen, Olaf-Mihkel. Taaveti tähest Talibani langemiseni. Konfliktid ja arengud Lähis- ja Kesk-Idas pärast Teist maailmasõda. Tallinn, 2004.

Ibrahim, Vivian. The Copts of Egypt. The Challenges of Modernisation and Identity, London, New York: I. B. Tauris, 2013.

Jackson, Roy. Fifty Key Figures in Islam. New York: Routledge, 2006.

Jensen, Michael Irving. The Political Ideology of HAMAS. A Grassroots Perspective. London, New York: I.B. Tauris, 2009.

Klaassen, Olaf. Aasia 1918-1945 ning kontaktid Eestiga. Esimene jagu. Tartu, 1990.

Krämer, Gudrun. Hasan al-Banna. Oxford: Oneworld Publications, 2010.

Law, Randall D. Terrorism. A History. Cambridge: Polity Press, 2009.

Lewis, Bernard. From Babel to Dragomans. Interpreting the Middle East. New York: Oxford University Press, 2004.

Lia, Brynjar. The Society of the Muslim Brothers in Egypt: the rise of an Islamic Mass Movement 1928-1942. Reading: Garnet, 1998.

Mandaville, Peter. Global Political Islam. London, New York: Routledge, 2007.

Marranci, Gabriele. Understanding Muslim Identity. Rethinking Fundamentalism. Hampshire: Palgrave MacMillan, 2009.

Mitchell, Richard P. The Society of the Muslim Brothers. London: Oxford University Press, 1969.

Ovendale, Ritchie. The Origins of the Arab-Israeli wars. 3d ed. Longman: London & New York, 1999.

Palmer, Monte; Palmer, Princess. Islamic Extremism. Causes, Diversity, & Challenges. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers Inc, 2008.

Peretz, Don. The Middle East Today. 5th ed. New York, London, 1988.

Quataert, Donald. The Ottoman Empire 1700-1922. Second edition. New York, 2006.

Roy, Oliver. The Failure of Political Islam. London: I.B.Tauris, 1992.

Scott, Rachel M. The Challenge of Political Islam. Non-Muslims and the Egyptian State. Stanford: Stanford University Press, 2010.

Serauky, Eberhard. Geschichte des Islam. Entstehung, Entwicklung und Wirkung von den Anfängen bis zur Mitte des XX Jahrhunderts. Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1991.

Strindberg, Anders; Wärn, Mats. Islamism. Religion, Radicalization, and Resistance. Cambridge: Polity Press, 2011.

Zahid, Mohammed. The Muslim Brotherhood and Egypt's Succession Crisis. The politics of liberalisation and reform in the Middle East. London, New York: I.B.Tauris Publishers, 2010.

Zollner, Barbara. The Muslim Brotherhood – Hasan al-Hudaybi and Ideology. London, New York: Routledge, 2008.

Talhami, Ghada Hashem. Palestine in the Egyptian Press. From *Al-Ahram* to *Al-Ahali*, Lanham: Lexington Books, 2007.

Tolan, John; Veinstein, Gilles; Laurens, Henry. Europe and the Islamic World. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2013.

Waardenburg, Jaques. Islam. Historical, Social and Political Perspectives. Berlin, New York, 2002.

Weaver, Mary Anne. A Portrait of Egypt. A Journey Through the World of Militant Islam. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1999.

Wickham, Carrie Rosefsky. Mobilizing Islam. Religion, Activism, and Political Change in Egypt. New York, Chichester: Columbia University Press, 2002.

Artiklid:

Al-Anani, Khalil. The Power of the Jama'a: The Role of Hasan al-Banna in Constructing the Muslim Brotherhood's Collective Identity. – *Sociology of Islam*, 1 (2013), lk 41-63.

Al-Hadidy, Alaa al-Din. Mustafa Al-Nahhas and political leadership. – *Contemporary Egypt – Through Egyptian eyes. Essays in honour of P.J.Vatikiotis*. Toim. Charles Tripp. London, New York: Routledge, 1993, lk 72-88.

Al-Sayyid-Marsot, Afaf Lutfi. The British Occupation of Egypt from 1882. – *The Oxford History of the British Empire: Volume 3: The Nineteenth Century*. Toim. Andrew Porter. Oxford University Press, 1999, lk 652-664.

Beinin, Joel. Egypt: society and economy, 1923-1952. – *The Cambridge History of Egypt, Vol 2. Modern Egypt, From 1517 to the End of the 20th Century*. Toim. Martin W. Daly., 1999, lk 309-333.

Bellin, Eva. A Modest Transformation: Political Change in the Arab World after the „Arab Spring“. – *The Arab Spring. Will it lead to democratic transitions?* Toim. Clement Henry, Jang Ji-Hyang, New York: Palgrave Macmillan, 2012, lk 33-52.

Choueiri, Youssef M. Nationalisms in the Middle East: The Case of Pan-Arabism. – A Companion to the History of the Middle East. Chichester: Wiley-Blackwell, 2008, lk 291-312.

Cuno, Kenneth M. Egypt to c. 1919. – The New Cambridge History of Islam. Volume 5. The Islamic World in the Age of Western Dominance. Toim. Francis Robinson. New York, 2010, lk 79-106.

Fahmy, Khaled. The era of Muhammad [°]Ali Pasha. – The Cambridge History of Egypt, Vol. 2. Modern Egypt, From 1517 to the End of the 20th Century, Toim. Martin W. Daly, Cambridge 1999, lk 139-179.

Fishman, Brian; Moghadam, Assaf. Conclusion: jihadi fault lines and counterterrorism policy. – Fault Lines in Global Jihad. Organizational, strategic, and ideological fissures. Toim. Assaf Moghadam, Brian Fishman. London, New York: Routledge, 2011, lk 232-255.

Gershoni, Israel. The Muslim Brothers and the Arab Revolt in Palestine, 1936-39. – Middle Eastern Studies, Vol 22 (1986), Nr 3, lk 367-397.

Gordon, Joel. Egypt from 1919. – The New Cambridge History of Islam. Vol 5. The Islamic World in the Age of Western Dominance. Toim. Francis Robinson. New York: Cambridge University Press, 2011, lk 372-401.

Haykel, Bernhard. Al-Qa'ida and Shiism. – Fault Lines in Global Jihad. Organizational, strategic, and ideological fissures. Toim. Assaf Moghadam, Brian Fishman. London, New York: Routledge, 2011, lk 184-202.

Hefner, Robert W. Introduction: The Culture, Politics and Future of Muslim Education. – Schooling Islam. The Culture and Politics of Modern Muslim Education. Toim. Robert W. Hefner, Muhammad Qasim Zaman, New Jersey: Princeton University Press, 2007, lk 1-39.

Levy, Ran A. The Idea of *jihād* and Its Evolution: Ḥasan al-Bannā and the Society of the Muslim Brothers. – Die Welt des Islams, 54 (2014), lk 139-158.

Marshall, Peter James. 1870-1918: The Empire under Threat. – Cambridge Illustrated History. British Empire. Toim. P.J. Marshall. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. lk 52-79.

Meijer, Roel. The Muslim Brotherhood and the Policital: an Exercise in Ambiguity. – The Muslim Brotherhood in Europe. Columbia University Press: New York, 2012, lk 295-320.

Mura, Andrea. A Genealogical inquiry into early Islamism: the discourse of Hasan al-Banna. – Journal of Political Ideologies, 17 (2012), nr 1, lk 61-85.

Paris, Jonathan S. Explaining the causes of radical Islam in Europe. – Radical Islam and International Security. Challenges and responses. - Toim. Hillel Frisch, Efraim Inbar. London, New York: Routledge, 2009, lk 121-133.

Paz, Reuven. Jihadists and nationalist Islamists: Al-Qa'ida and Hamas. – Fault Lines in Global Jihad. Organizational, strategic, and ideological fissures. Toim. Assaf Moghadam, Brian Fishman. London, New York: Routledge, 2011, lk 203-219.

Rafeq, Abdul-Karim. The Eighteenth and nineteenth centuries. – A Companion to the History of the Middle East. Toim. Youssef M. Choueiri. Blackwell Publishing, 2008, lk 229-247.

Sluglet, Peter. Arab World, Turkey and Iran. –A Companion to the History of the Middle East. Toim. Youssef M. Choueiri. Chichester: Wiley-Blackwell, 2008, lk 248-268.

Soage, Ana Belén. Hasan al-Bannā and Sayyid Qutb: Continuity or Rapture?. Oxford, Malden: Blackwell Publishing Ltd. (2009).

Soage, Ana Belén. Hasan al-Bannā or the Politicisation of Islam. – Totalitarian Movements and Political Religions, Vol 9, (2008), Nr 1, lk 21-42.

Soage, Ana Belén; Franganillo, Fuentelsaz. The Muslim Brothers in Egypt. – The Muslim Brotherhood. The Organization and Policies of a Global Islamist Movement. Toim. Barry Rubin. New York: Palgrave MacMillan, 2010, lk 39-56, siin lk 39.

Zeghal, Malika: The „Recentring“ of Religious Knowledge and Discourse: The Case of al-Azhar in Twentieth-Century Egypt. – Schooling Islam. The Culture and Politics of Modern Muslim Education. Toim. Robert W. Hefner, Muhammad Qasim Zaman. New Yersey: Princeton University Press, 2007, lk 107-130.

Tibi, Bassam. Religious extremism or religionization of politics? The ideological foundations of political Islam. –Radical Islam and International Security. Challenges and responses. Toim. Hillel Frisch, Efraim Inbar. London, New York: Routledge, 2009, lk 11-37.

Wickham, Carrie Rosefsky. What would Hasan Al-Banna Do?: Modern (Re-)Interpretations of the Brotherhood's Founding Discourse. – The Muslim Brotherhood in Europe. Toim. Edwin Bakker, Roel Meijer. Columbia University Press 2013, lk 242-248.

Teatmeteosed:

Encyclopaedia of Islam, vol 1, A-B, Leiden: E.J. Brill, 1986.

Encyclopaedia of Islam, vol 2, C-G. Leiden: E.J.Brill, 1983.

Maailma atlas. Toim. Jaak Meitern. Tallinn: Trak Pen OÜ, 2007.

Päll, Peeter. Maailma kohanimed. Eesti Keele Sihtasutus, 1999.

Käsitrad:

Peterson, Üllar. Islami fundamentalismi ideoloogia (Sayyid Qutbi vaadete põhjal). Bakalaureusetöö. Tartu, 1998. (Rahvusraamatukogu)

Internetiallikad:

El-Sayed Gamel El-Din, Egyptian court dissolves Brotherhood's Freedom and Justice Party.

[<http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/108081/Egypt/Politics-/Egyptian-court-dissolves-Brotherhood%E2%80%99s-Freedom-and.aspx>] (19.04.2015)

International Journal of Middle East Studies translitereerimissüsteem.

[<http://ijmes.chass.ncsu.edu/docs/TransChart.pdf>] (28.11.2015)

Kaitsepolitsei aastaraamat 2014, koostanud Harrys Puusepp, Illoprint.

[https://www.kapo.ee/cms-data/_text/38/44/files/kapo-aastaraamat-2014-ee.pdf] (13.04.2015)

Muslimi Vennaskonna kodulehekül.

[<http://ikhwanweb.com/article.php?id=31741>] (19.04.2015)

Muslimi Vennaskonna Vikipeedia leht.

[http://et.wikipedia.org/wiki/Moslemi_Vennaskond] (27.11.2015)

Oxford Islamic Studies Online.

[http://www.oxfordislamicstudies.com/article/opr/t125/e1819?_hi=3&_pos=1] (29.11.2015)

SUMMARY

The founding of the Muslim Brotherhood and its activities during the life of Ḥasan al-Bannā

The Master thesis has three main goals. First, to give an overview of the Muslim Brotherhood's early history and life of Ḥasan al-Bannā in Estonian language, which has been lacking so far. Secondly, I am trying to find out, why was the Muslim Brotherhood founded and how could they mobilise such an amount of followers. Although there have been several answers given by the historians, I will analyze it in the political context. The third question is, why did the Muslim Brotherhood not develop into a political party in the first place. For the study the main history books by Robert P. Mitchell and Brynjar Lia have been used. Most of the thesis is based on secondary literature.

The Master thesis contains of three paragraphs, sub-paragraphs and two appendices. In the first paragraph, an overview is given about the political history of Egypt since the so-called long 19th century until the revolution in year 1952. The second one concentrates on the development of the Muslim Brotherhood and the role of Ḥasan al-Bannā. Also an overview of their ideology is given. The third paragraph shows, how the Muslim Brotherhood slowly politicized and gained wider role in the society by adapting from solely being a social movement into a political one. The reasons why the Society became more popular are analyzed in the political context. To understand why the Muslim Brothers did not start a political party, we need to know the relations with other political entities and again put it in a wider political sphere. Another wider and controversial question about the political violence committed by the Muslim Brotherhood's secret Special Apparatus is being analyzed and asked whether it was inevitability or a choice. The involvement of Ḥasan al-Bannā is also questioned.

The long 19th century brought many changes to Egypt. Among them, a national identity was born. The ruler Muhammad Ali started developing the country's economy which soon became dependent on cotton farming. Due to the economical crises in the beginning of the 1870s and questionable investments, to protect the interests of Europeans who had invested their money in Egypt, British empire occupied the land and took control for more than 50 years. They controlled the domestic as well as foreign policies and economy, which caused frustration in the society. To change that, first political parties were founded and a delegation – Wafd –

formed, which was supposed to start the negotiations with the British in order to gain independence after the World War I. As the British refused, the leaders of the Wafd were sent to exile, which caused widespread riots in 1919.

As it involved all the social classes and religions, it became part of national identity. Now the British knew they had to change something. They realized that it would be good to give Egypt a partial independence and allow parliament elections. They europeanized the system and kept the power under control but in 1922 Egypt lost the status of a protectorate of the British empire. Next year an European based constitution was introduced and the sultan became the king Fuad I. A year after that there were the first parliamentary elections where also the exiled and returned men could take part in. The leader of the Wafd, Saʿd Zaghlūl, became the first prime minister. Because of the political intrigues his power did not last long. The political struggle which followed basically destroyed the parliamentary system. The 1930s were filled with political fights for power of the Wafd, the British and the king. But in 1935 the threat of the Italians who conquered neighbouring Ethiopia made the Egyptians realize the necessity of gaining independence. The negotiations ended with the Anglo-Egyptian treaty in 1936 and gave significant new rights to the Egyptians. However, soon they understood that it was not as simple.

Ḥasan al-Bannā was born near Alexandria and was raised in a very religious family. His upbringing was filled with islamic ideology and he became a devoted muslim. He learned in *madrassa* and went to the state school but more important were his extracurricular activities that resembled his ideas. Despite the assumption that he would go to the university of al-Azhar, he decided to become a teacher and study in Cairo. What he saw there was a shock – the modern ways had overflowed the islamic way of life. Even bigger disappointment was the abolition of the Caliphate in 1924. He decided to devote his life on preaching the message of islam. After finishing school he went to Suez canal zone, city called Ismāʿīliyya, where he would soon become a local celebrity because of his speeches in coffee-houses and other places. As the legend says, six men came to him in 1928 and begged for his guidance. Being touched by this, he decided to call them the Muslim Brothers.

The main reason why he founded such an organisation is that he wanted to build an islamic state, a caliphate. For this he needed to start from the grassroot level until the whole world would be muslims. It was also a reaction against the British imperialism and the idea to fight the western ways. The reason why they got 2000 branches and 500 000 sympathizers by 1949

comes from several reasons. First the personality of Ḥasan al-Bannā and his piousness. Secondly, the social movement and the pragmatism. Third, the ideology, which gave hope also to them who were not part of the elite. Fourth, the smart organisation of different activities such as the Rovers and Special Apparatus.

The main reasons why Hasan al-Banna did not found a political party is political as well as ideological. First, he did not support parliamentary democracy as it was based on individualism and materialism. Secondly, by registering the Muslim Brotherhood as a social movement, with the constitution of 1923 did not allow such organisations to take part in the parliamentary elections. Third, the political enemies tried to make everything in their power to stop al-Bannā and other Muslim Brothers from running the election.

As years went by and the political struggle idencified, the military wing Special Apparatus was built. Although we do not know if he knew about founding it, he was the leader of the group and should have taken measures to avoid the political violence. The most dramatic event was the murder of the prime minister Mahmud al-Nuqrāshī which led to the death of Ḥasan al-Bannā some months later. Even though, his writings and ideas still live among some islamic groups and the legacy which he founded some 87 years ago are still there, even if under cover.

LISA 1. VÕIMUVÕITLUSES OSALENUD PARTEID JA ORGANISATSIOONID

Et sündmustest paremat ülevaadet saada, oleks vaja tutvustada tähtsamaid parteisid ning ühendusi, kes liberaalsel perioodil võimuvõitluses kaasa tegid. Parteid olid loodud erinevatel alustel ning mudelitel, näiteks sugukonna või kliendi-patrooni suhetel, piirkondlikel huvidel, omavahelistel rivaalitsejatel või ideoloogial ja poliitilisel programmil põhinevana⁴⁸¹. Kui suurem osa loodud parteidest eelistas valitsemisvormina parlamentaarset demokraatiat, siis oli ka neid, kes soovisid kuningavõimu jätkumist.⁴⁸² Üks olulisemaid osalisi poliitikas oli paleest finantssõltuvuses ja talle truu al-Azhari ülikool, kes võitles islami rolli säilimise eest Egiptuse ühiskonnas. Veidi vähemmõjukam oli 1925. aastal loodud ja riigilt rahastust saav sekulaarsem Egiptuse ülikool.⁴⁸³

Kuningat pooldavaks parteiks oli 1925. aastal loodud Ühtsuspartei (*Hizb al-Ittihad*), mis sai kuningalt vastutasuks oma liikmetele kõrgeid kohti nii valitsuses kui armees. Selle strateegilise sammuga õõnestas aga kuningas alles kujunemisjärgus parlamentaarset süsteemi ning hoidis ka valitsust ohjes.⁴⁸⁴

Parteidest ülekaalukalt olulisim ja mõjukaim oli 1919. aastal nn revolutsioonis juhtrolli mänginud ja parteiks kujunenud Vafd (*Wafd al-Misri*). Tegemist oli rahvuslikult meelestatud parteiga, mis üritas kaitsta põhiseaduslikku korda ning selle järgimist. Nende nägemust endast kui liberaalse demokraatia esindajast toetas partei ideoloogia, mis oli kodanlik, sekulaarne ning kiriku ja riigi eraldamist taotlev. Seetõttu oldi kuninga vastu üsna teravalt meelestatud. Oma britivastalisusega võideti suur rahva poolehoid ning enneolematu populaarsus, kusjuures sümpatiseerijaid leidis kõigis ühiskonnaklassides. Partei liikmed pärinesid nii linna- kui maapiirkondade keskklassist, kelle hulgas oli nii lihtsaid talupoegi, professionaale kui *effendisid*.⁴⁸⁵ Maaomanikud ärgitasid oma alamaid tihti samuti Vafdi poolt hääletama.⁴⁸⁶

⁴⁸¹ JOEL BEININ: Egypt: society and economy, 1923-1952. – The Cambridge History of Egypt, vol 2. Modern Egypt, from 1517 to the End of the 20th Century 2. Toim. Martin W. Daly. Cambridge 1999, lk 309-333, siin lk 317.

⁴⁸² SELMA BOTMAN: The liberal age, 1923-1952. – The Cambridge History of Egypt, vol 2. Modern Egypt, from 1517 to the End of the 20th Century 2. Toim. Martin W. Daly, Cambridge 1999, lk 285-308, siin lk 289.

⁴⁸³ ISRAEL GERSHONI, JAMES JANKOWSKI: Confronting Fascism in Egypt: Dictatorship vs Democracy in the 1930s, Stanford 2009, lk 28.

⁴⁸⁴ *Ibid.*, lk 289.

⁴⁸⁵ *Ibid.*, lk 287-288.

⁴⁸⁶ DON PERETZ: The Middle East Today. 5th ed. New York, London 1988, lk 217.

Vafdi liikmeskonnast kujunes muuhulgas uus Egiptuse eliit. Ajastu suhtes uudne oli aga asjaolu, et liikmete hulgas oli nii muslimeid kui kopte.⁴⁸⁷

Kuigi riigis valitses väga raske majanduslik olukord, ei saanud see parteiprogrammi võtmeküsimuseks.⁴⁸⁸ Seetõttu olid töötingimused Egiptuse tööstuses üldjuhul äärmiselt kehvad ning palgad liiga kesised, tagamaks isegi elementaarseid elamistingimusi. Töölised aga eeldati tänulikkust selle piskugi eest.⁴⁸⁹ Majandusküsimuste asemel kandus poliitilise retoorika raskuskese soovile täielikult Suurbritanniast iseseisvuda ning selle nimel võideldi kirklikult. Olgugi, et tegemist oli liberaalse parteiga, tingisid organisatsioonisisese demokraatia puudumine ja üldine ebakindel olukord Egiptuses selle, et tegelikkuses suurt poliitilist vabadust ning eriarvamusi ei tolereeritud.⁴⁹⁰ Don Peretzi sõnul oldi vooruslikumad opositsioonis kui võimul olles ning tihti süüdistati oponente kiiremini kui enda vigu tunnistati. Mida enam võimu saadi, seda enesekindlam ja korrumpeerunum erakond oli, kuid reaalseid samme egiptlaste elujärje parandamiseks ei oldud valmis tegema. Kõigest sellest hoolimata rahvas armastas neid ning oli vähemalt esialgu neile truu.⁴⁹¹

Vafd koos Liberaalsete Konstitutsionalistide Parteiga oli põllupidajate ja suurmaaomanike huvide eest seisja, kuigi Vafd seda ühiskonnagruppi puudutavatel teemadel eriti tihti sõna ei võtnud.⁴⁹² Vafdi, mille tõus kestis aastani 1936, ajalugu aga saab tinglikult jaotada kolmeks faasiks. Esimene neist kestis aastatel 1914-1927, mil organisatsiooni eesotsas oli Sa'd Zaghlūl.⁴⁹³ Tegemist oli mehega, kes oli talupoegade järeltulijana õppinud al-Azhari ülikoolis nii Jamāl al-Dīn al-Afghānī kui Muḥammad 'Abduh' käe all, kuid saanud ka Läänelikku haridust. Britisõbraliku ametniku tütreaga abielludes sai ta kiiresti tsiviiladministratsiooni tippu ning parteipoliitikasse. Ajapikku muutus ta Suurbritannia sõjapoliitika tõttu aina enam rahvuslikult meelestatuks.⁴⁹⁴ Just nn esimese generatsiooni Vafdi liidrid olid maaomanikest aristokraadid ja jõukamal järjel professionaalid, kes lootsid Egiptuse riigivalitsemissüsteemi euroopalikuks muuta ning sisse viia parlamentaarne demokraatia. Teine periood aastatel 1927-1936 oli nn teise generatsiooni poliitikute ajajärk ning kolmas. Sel ajajärgul loodi skaudiliikumistel põhinevad nn Sinisärgid (*al-Qumṣān al-Zarkā*). Kolmas põlvkond tegutses

⁴⁸⁷ BOTMAN, The liberal age, lk 287-288.

⁴⁸⁸ *Ibid.*, lk 287-288.

⁴⁸⁹ BEININ, Egypt: society and economy, 1923-1952, lk 328.

⁴⁹⁰ BOTMAN, The liberal age..., lk 287-288.

⁴⁹¹ PERETZ, The Middle East Today, lk 218.

⁴⁹² BEININ, Egypt: society and economy, 1923-1952, lk 317.

⁴⁹³ VIVIAN IBRAHIM: The Copts of Egypt. The Challenges of Modernisation and Identity, London & New York 2013, lk 69-70.

⁴⁹⁴ DON PERETZ. The Middle East Today, lk 215-216.

perioodil 1936-1952, mida nimetatakse „liberaalse eksperimendi“ lõpuks, sest esile tõusid radikaalsemad liikumised nagu Noor-Egiptuse Partei ja Muslimi Vennaskond.⁴⁹⁵

Vafdi tegevust varjutasid algusest peale sisemised vastuolud. Pärast Saʿd Zaghlūli surma 1927. aastal partei liidriks saanud Muṣṭafā al-Naḥḥās Paša ei võitnud endale oma riikuse tõttu väga palju poolehoidjaid.⁴⁹⁶ Teisalt kirjeldati teda kui siirast, meeldivat ning ausat, hea kõnelemisoskuse ja huumorisoonega atraktiivset meest. Tema vastased nii Egiptuses kui mujal seevastu oma avaldustes nii lahked polnud ning pidasid teda edevaks ja moraalse julgusega meheks, kes sobinuks pigem partei- kui riigipoliitikasse.⁴⁹⁷ Temast ei saanud kunagi egiptlaste jaoks kangelaskuju nagu Muṣṭafā Kāmil, Saʿd Zaghlūl või Ḥasan al-Bannā.⁴⁹⁸ Muhulgas pärssis tema edu sugulaste võtmepositsioonidele palkamine ning koptidega soojade suhete hoidmine. Partei põhisõnumiks jäi sõdadevahelisel perioodil hoolimata kõigest konstitutsioonilise valitsuse ja parlamendi võimu kaitsmine.⁴⁹⁹ Kuna Vafd ei suutnud midagi teha, et riigi majanduslikku olukorda parandada, muutusid nad üha ebapopulaarsemaks, kuid elukalliduse tõusus ja toidunappuses süüdistati jätkuvalt eelkõige britte. Ühiskonna islamiseerumine, radikaalsete parteide toetuse kasv, kõrge tööpuuduse määr ning jätkuv Briti okupatsioon viisid Vafdi nõrgenemiseni.⁵⁰⁰

Heaks näiteks on 1937. aastal lahvatanud suurem sisetüli Vafdis, mille tulemusena partei lõhenes ning loodi Saʿadisti partei. Loodud parteiga liitusid mitmed juhtivad koptid,⁵⁰¹ kuid juhtima hakkasid parteid Aḥmad Māhir (1888-1945) ja Maḥmūd Fahmī al-Nuqrāshī Paša (1888-1948), kes Vafdist välja olid aetud.⁵⁰² Loomulikult oli see Vafdile hoop, sest uued vastased üritasid kontakte luua ülikoolides, mis üldjuhul just Vafdi kasvulavaks olid. Partei lõhenemine võis üliõpilastele olla mõjus, sest sümboliseeris ilmekalt Egiptuseski valitsevaid

⁴⁹⁵ IBRAHIM, The Copts of Egypt, lk 69-71.

⁴⁹⁶ ISRAEL GERSHONI, JAMES JANKOWSKI: Confronting Fascism in Egypt: Dictatorship vs Democracy in the 1930s, Stanford 2009, lk 29-30.

⁴⁹⁷ ALAA AL-DIN AL-HADIDY: Mustafa Al-Nahhas and political leadership. – Contemporary Egypt – Through Egyptian eyes. Essays in honour of P.J.Vatikiotis. Toim. Charles Tripp. London, New York 1993, lk 72-88, siin lk 84.

⁴⁹⁸ *Ibid.*, lk 87.

⁴⁹⁹ GERSHONI, JAMES JANKOWSKI, Confronting Fascism in Egypt, lk 29-30.

⁵⁰⁰ IBRAHIM, The Copts of Egypt, lk 73.

⁵⁰¹ GERSHONI, JAMES JANKOWSKI, Confronting Fascism in Egypt, lk 31.

⁵⁰² IBRAHIM, The Copts of Egypt, lk 73.

meeleolusid.⁵⁰³ Sa^cadisti partei ideoloogia sarnanes üldjuhul varasema partei omaga, kuid omas mõju peamiselt finants- ja tööstusettevõtjate seas.⁵⁰⁴

Loodi mitmeid teisigi parteisid, mida oma väiksuse ning toetajaskonna vähesuse tõttu vähemusparteideks kutsuti. Varasemad Vafdi liikmed, kellest olid saanud väikeparteide juhid, süüdistasid suurparteid ekstremismis nende suutmatuse tõttu brittidega kokkuleppeid saavutada. See, kas paleed pooldati või mitte, ei mänginud süüdistuste õhkkonnas rolli. Samas andis Vafdi kõrvalejätmine väljateenitud võimust kaasa usaldamatuse kasvule. Kes iganes võimule sai, asendas kogu valitsuse administratsiooni oma inimestega.⁵⁰⁵ Tihti loodi väikeparteid Vafdist väljaastunute poolt, et tagada suuremad šansid parlamenti pääsemiseks. Üheks selliseks oli Liberaalsete Konstitutsionalistide Partei, mis 1922. aastal pärast vastuolusid Sa^cd Zaghlūliga intellektuaalide, suurmaamanike ning mõjukate poliitikute poolt loodi. Erakond oli meelestatud mõõdukalt nii rahvusküsimuses kui selles, kuidas peaks Suurbritannia ülemvõimu alt vabanema, pooldades rahulikke ja järk-järgulisi kõnelusi.⁵⁰⁶ Ühtlasi oli nende eesmärgiks kuningavõimu ohjes hoida. Kuna tegemist oli peamiselt aristokraatidega⁵⁰⁷, oli nende toetus lihtrahva hulgas madal. Nende seast oli pärit ka hilisem peaminister Ismā'īl Šidqī, kes 1930. aastal Rahvapartei lõi. Kuigi partei peamisi eesmärke oli parteijuhil ambitsioonide toetamine, üritati ka teiste parteide jalgealust õõnestada.⁵⁰⁸

1933. aastal loodud Noor-Egiptuse Partei⁵⁰⁹ (*Ḥizb Miṣr al-Fatāh*) oli vaadeldaval ajastul Muslimi Vennaskonna kõrval kõige mõjukamaid parlamendiväliseid organisatsioone. Suuremat tuntust kogus see „pseudofašistlik“ partei paramilitaarse grupiga, mida hakati nimetama Rohesärkideks (*al-Qumṣān al-Khadra*³). Aktiivseid liikmeid kutsuti *mujahid*'ideks ehk nendeks, kes tegelevad džihaadiga.⁵¹⁰ Organisatsiooni üks loojatest, Aḥmad Ḥusayn pidas 1919. aasta sündmusi, mida tavaliselt seostati Vafdi parteiga, hoopis enda pärandiks, kui islami eest võitlemist peeti olulisemaks kui enda esiletõstmist. Samuti arenes see militaarsemaks kui teised taolised ühendused, keskendudes distsipliinile, korrale ja seadustele, ning koosnedes samal ajal vaid araablasest muslimitest.⁵¹¹ Nende loosungite hulka kuulusid

⁵⁰³ GERSHONI, JAMES JANKOWSKI, *Confronting Fascism in Egypt*, lk 31.

⁵⁰⁴ SELMA BOTMAN: *The liberal age, 1923-1952*. – *The Cambridge History of Egypt*, vol 2. *Modern Egypt, from 1517 to the End of the 20th Century* 2. Toim. Martin W. Daly, Cambridge 1999, lk 285-308, siin lk 289.

⁵⁰⁵ JOEL GORDON: *Egypt from 1919*. – *The New Cambridge History of Islam*. Vol 5. *The Islamic World in the Age of Western Dominance*. Toim. Francis Robinson. New York 2011, lk 372-401, siin lk 375.

⁵⁰⁶ BOTMAN, *The liberal age...*, lk 289.

⁵⁰⁷ PERETZ, *The Middle East Today*, lk 217.

⁵⁰⁸ BOTMAN, *The liberal age...*, lk 289.

⁵⁰⁹ Edaspidi ka lihtsalt „Noor-Egiptus“.

⁵¹⁰ GUDRUN KRÄMER: *Hasan al-Banna*. Oxford 2010, lk 40-41

⁵¹¹ *Ibid.*, lk 54.

näiteks „Jumal, riik ja kuningas!“, „Egiptus ennekõike!“ ning „Au Egiptusele!“, mis näitasid nende vastuseisu igasugustele välismõjudele ning kõigele, mis ei kuulunud islami juurde.⁵¹²

Noor-Egiptuse juht Aḥmad Ḥusayn tegi esimesi katseid oma organisatsiooni mõjukust kasvatada 1940. aastal, muutes oma nime Rahvuslikuks Islamistlikuks Parteiks. Kuigi nende ideoloogia sarnanes nii mõneski küsismuses Muslimi Vennaskonna omaga, oldi viimaste poolt tavaliselt üle trumbatud. Hoolimata oma marginaalsusest näitas nende tegevus ja kaasatud inimeste hulk vastuseisu ilmalikele parteidele.⁵¹³

Marksistid hakkasid pead tõstma 1940. aastate alguses ning löid mitmeid, tihti omavahel sõjajalal olevaid organisatsioone. Kuigi pärast Teist maailmasõda oli vasakpoolseid grupeeringuid suhteliselt vähe, ühendati alates 1947. aastast jõud, et koostöö abil natsionalistlikele liikumistele vastu astuda. 1949. aastal loodi ka Egiptuse Kommunistlik Partei, mis oli Egiptuse poliitilise kultuuri suhtes väga kriitiline. Oma ideid aga laiemalt levitada ei suudetud ning väljaspoole Kairot neil levida ei õnnestunud. 1940.-1950. aastatel mõjutati intellektuaalset ja poliitilist elu peamiselt vaid kirjatööde, meeleavalduste ja streikide abil. Nende ideoloogias olid põhilisel kohal sotsiaalne õiglus, majanduse areng ning Lääne umbusaldamine. Kriitiliste küsimuste esitamisega ning Vafdi jalgealuse õõnestamisega loodi soodne ideoloogiline kliima Vabade Ohvitseride tegevuse jaoks. Ühtlasi olid tegevad feministid, kes vasakpoolsete liikumiste või omaette parteidena rolli mängisid.⁵¹⁴

1938. aastal hakkasid mõned armeeohvitserid, nende seas hilisemad riigipead Jamāl ʿAbd al-Nāṣir ja Muḥammad Anwar al-Sādāt kavandama riigipööret, et kukutada kuningas ning saada lahti brittidest. Neid hakati nimetama Vabadeks Ohvitserideks (*Ḥarakat al-Ḍubbāṭ al-ʿAḥrār*). Pärast riigipööret üritas Nāṣir reformida al-Azhari ülikooli, et seda moodsaks muuta. Muuhulgas mõjutas ta ülikooli, et nad avaldaksid riigivõimu pooldavaid kirjutisi ning avaldusi. Kuigi ta lootis islamit Egiptuse poliitilisse retoorikasse tuua, oli see üsna valikuline ning ei saavutanud liigset kandepinda. Ta kasutas nn „laenatud ideoloogiaid“ nii kapitalistlikust Läänest kui kommunismiblokist ning sidus need islami sõnavaraga. Loosungid olid aga sisutühjad. Ta kujundas idee araabia natsionalismist, mille kohaselt pidanuks araabia riigid Egiptuse juhtimisel olema ühendatud araablastena keele, kultuuri ja ühiste ajalooliste

⁵¹² *Ibid.*, lk 40-41.

⁵¹³ BOTMAN, *The liberal age...*, lk 301.

⁵¹⁴ *Ibid.*, lk 302-303.

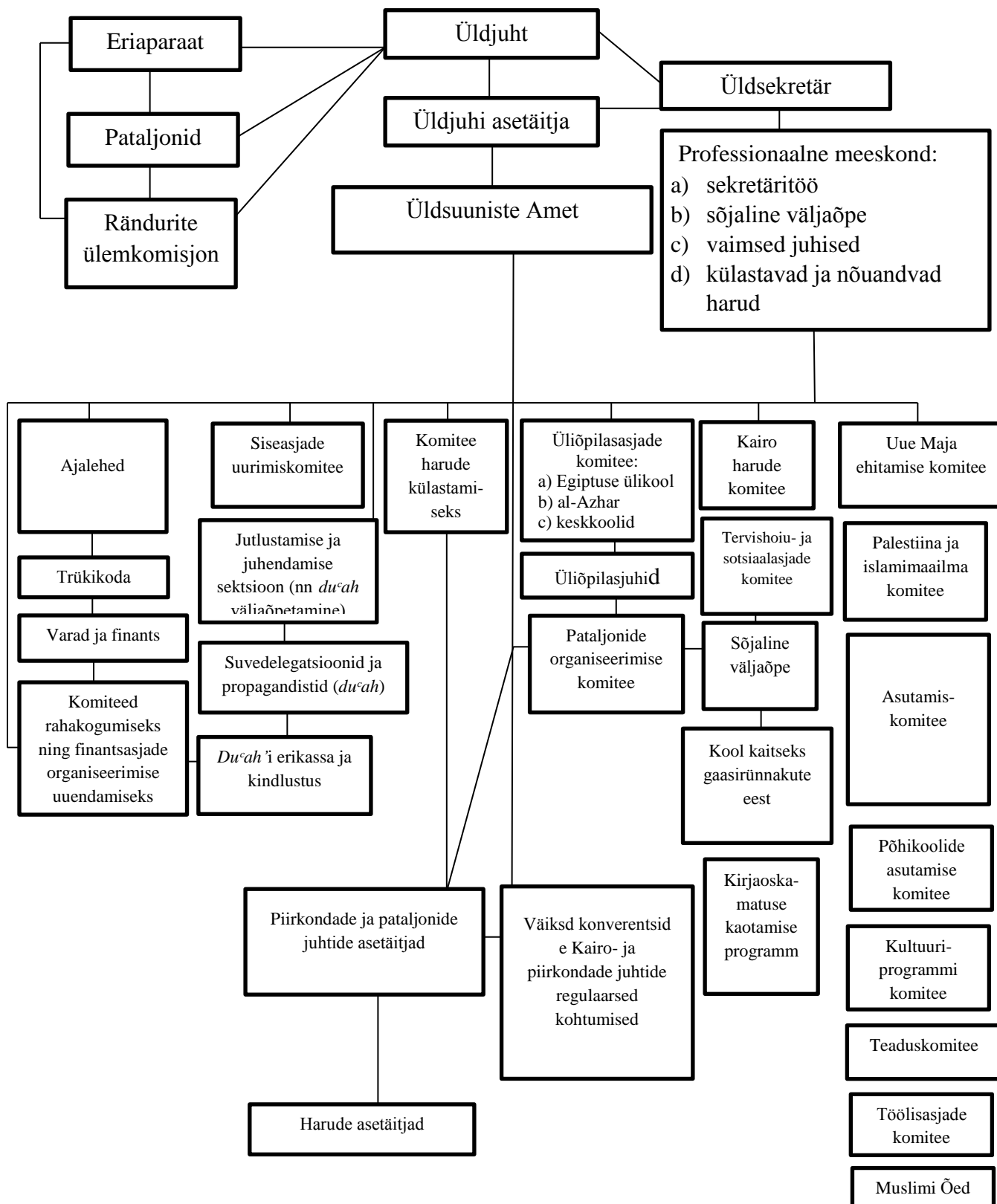
saavutuste kaudu.⁵¹⁵ Peamiseks poliitiliseks mõttevooluks sai hoopis pan-arabism, mis oli mugandus 19. sajandil Euroopas kujunenud rahvuskontseptsioonist.⁵¹⁶

⁵¹⁵ ROY R. ANDERSEN, ROBERT F. SEIBERT, JON. G. WAGNER: Politics and Change in the Middle East. Sources of Conflict and Accommodation. 8t ed. Pearson Prentice Hall: New Jersey, 2007, lk 144.

⁵¹⁶ BERNARD LEWIS: From Babel to Dragomans. Interpreting the Middle East. New York: Oxford University Press, 2004, lk 156.

Appendix 2: The Structure of the Muslim Brotherhood approximately in 1940.

Aluseks võetud: BRYNJAR LIA. The Society of the Muslim Brothers in Egypt. The Rise of an Islamic Movement 1928-1942. Reading 1998, lk 296.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Marianne Tähe**,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
magistritöö „Muslimi Vennaskonna loomine ja tegevus Ḥasan al-Bannā ajal“

mille juhendajad on professor Mati Laur ja Üllar Peterson,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
 3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 10. detsembril 2015